

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**GAP SONRASI GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE
TOPLUMSAL DEĞİŞME
(BİRECİK ÖRNEĞİ)**

**Danışman
Prof. Dr. ZUHAL KARAHAN KARA**

**Hazırlayan
MEHMET HIDİR OKTAY**

**ŞANLIURFA
2007**

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**GAP SONRASI GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE
TOPLUMSAL DEĞİŞME
(BİRECİK ÖRNEĞİ)**

**Danışman
Prof. Dr. ZUHAL KARAHAN KARA**

**Hazırlayan
MEHMET HİDİR OKTAY**

**ŞANLIURFA
2007**

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
I.BÖLÜM	
1.Toplumsal Değişme Kuramları	3
1.1-Büyük Boy Kuramlar	4
1.1.1.Organizmacı Model	5
1.1.1.1.İbn Haldun	5
1.1.1.2.Nikolai Danilevsky	6
1.1.1.3.Oswald Spengler	7
1.1.1.4. Alfred Kroeber	7
1.1.1.5.Arnold Toynbee	8
1.1.2.Evrimci Model	9
1.1.2.1.Herbert Spencer	10
1.1.2.2.Auguste Comte	11
1.1.2.3.Emile Durkheim	12
1.1.2.4.Max Weber	14
1.1.3.Diyalektik Model	15
1.1.3.1Karl Marx	16
1.1.3.2.Pitirim A. Sorokin	17
1.2-Orta Boy Kuramlar	18
1.2.1.Yapısal-Fonksiyonel Model	19
1.2.1.1.Talcott Parsons	21
1.2.1.2.Robert K.Merton	22
1.2.1.3.William F. Ogburn	24
1.2.1.4. Mübeccel Kıray	25
1.2.2.Çatışmacı Model	26
1.2.2.1.Vilfredo Pareto	27
1.2.2.2.Ralph Dahrendorf	28
2.Türkiye de Toplumsal Değişme Süreci	30
2.1.1880-1920 Dönemi	30

2.2. Cumhuriyet Dönemi	37
2.3.1950 Dönemi ve Sonrası	45
3. Türkiye de 1980 Sonrası Ekonomik Kalkınma Sürecinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi Üzerinde Etkisi ve Güneydoğu Anadolu Projesinin Ortaya Çıkması	52
2.BÖLÜM	
2.1.Güneydoğu Anadolu Projesinin Bölgeye Sosyal ve Ekonomik Olarak Beklenen Etkisi	56
2.2. Güneydoğu Anadolu Projesinin Birecik İlçesine Etkisi	63
3.BÖLÜM	
3.1.Birecik İlçesine Genel Bakış	67
3.1.1.Birecik İlçesinin Coğrafi yapısı	67
3.1.2. Tarihi Bilgiler	72
3.1.3.Ekonomik yapı	76
3.1.4.Demografik yapı	79
4.BÖLÜM	
Araştırma Bulguları ve Yorumları	81
5.BÖLÜM	
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	110
KAYNAKÇA	113
EK 1 ANKET SORULARI	119

TABLolar

Tablo 1:Cinsiyet	81
Tablo 2:Yaş Durumu	81
Tablo 3: Katılımcıların Medeni Durumu:	81
Tablo 4: Doğum Yerine Göre Dağılımı:	82
Tablo 5: Eş Seçme Biçimleri:	82
Tablo 6: Eş Seçimi ve Yaşları:	83
Tablo 7:Eşlerin Akrabalık Durumu:	84
Tablo 8:Yaş ve Eşin Akrabalık Durumu	85
Tablo 9:Akraba Evliliği Karşısında Tutumları	86
Tablo 10:Katılımcıların Başlık Parası Verme Durumları:	86
Tablo 11:Yaş ve Evlenirken Başlık Parası Ödeme Durumları:	87
Tablo 12:Kız Çocuğu Evlendirirken Başlık Parası İsteme Durumu:	88
Tablo 13:Çocuk Sayısı:	88
Tablo 14: Erkek Çocuğu Gerekli Görme Nedenleri:	89
Tablo 15:Öğrenim Durumu:	89
Tablo 16:Yaş ve Öğrenim Durumu:	90
Tablo 17:Öğrenim Durumu(kadın için):	90
Tablo 18:Çocukların öğrenim durumu	91
Tablo 19:Çocukların Okul Çağında Olup Okula Gitmeme Durumu:	92
Tablo 20:Yaş ve Kız Çocuğu Okula Gönderme Durumu:	93
Tablo 21:Aile İçi İlişkiler:	94
Tablo 22-Yaş ve Aile İçi İlişkiler:	95
Tablo 23:Bireylerin Çocuklarının Evleneceği Kişi Hakkında Tutumları:	95
Tablo 24:Yaş ve Çocuklarını Eş Seçimi:	96
Tablo 25-Birecik'e Göç Zamanları:	97
Tablo 26: Köylerinden Ayrılma Nedenleri:	97
Tablo 27:Doğum yeri ve Köyden Ayrılma Nedeni:	98

Tablo 28:Birecik’i Seçme Nedenleri:	99
Tablo 29: Birecik’e Gelmeden Önceki Geçim Kaynakları:	99
Tablo 30: Bireciğe Geldikten Sonra ki Geçim Kaynakları:	100
Tablo 31:Şu Anda Gelir Durumu:	100
Tablo 32:Köyden Geldikten Sonra Gelirlerinde Değişme:	101
Tablo 33:Bireylerin Köyden Gelmeden Önce ki Arazi Durumu:	101
Tablo 34: Birecik’e Geldikten Sonra Arazi Durumu:	102
Tablo 35: Arazilerinin Su altında Kalma Durumu:	102
Tablo 36:Arazilerin Kamulaştırılma Durumu:	102
Tablo 37: Kamulaştırmadan Alınan Parayı Değerlendirme:	103
Tablo 38: Kamulaştırmadan Alınan Paradan Memnun Olma:	103
Tablo 39:Köydeyken Oturulan Evin Mülkiyeti:	103
Tablo 40:Şu Anda Oturulan Evin Mülkiyeti:	104
Tablo 41:Köyde Evde Konuşulan Dil:	104
Tablo 42:Birecik’e Geldikten Sonra Evde Konuşulan Dil:	104
Tablo 43:Köydeyken Hanede Birlikte Yaşama Durumu:	105
Tablo 44:Birecik’e Geldikten Sonra Hanede Birlikte Yaşama:	105
Tablo 45:Köydeyken Geleneklere Bağlılıkları:	105
Tablo 46:Katılımcıların Birecik’e Geldikten Sonra Geleneklere Bağlılık Durumları:	106
Tablo 47:Köydeyken Özel Günleri Kutlama Biçimi:	106
Tablo 48:Birecik’e Geldikten Sonra Özel Günleri Kutlama Biçimi:	106
Tablo 49:Oturulan Mahalle Durumu:	107
Tablo 50:Dini Vecibeleri Yerine Getirme Durumu:	107
Tablo 51:Birecik’e Geldikten Sonra Dini Yaşantılarında Değişme Durumu:	108
Tablo 52:Oy Kullanma Biçimleri:	108
Tablo 53:Göç İle Birlikte Başlayan Değişim Durumu:	108
Tablo 54: Göç İle İlgili Ne Düşündükleri:	109

ŞEKİLLER

Şekil 1: Yeni yer Tercihleri	64
Şekil 2: Birecik Barajı Gölü Altında Kalacak Birecik'e Bağlı Yerleşim Yerleri Hane Sayısı ve Arazileri	66
Şekil 3: Birecik İlçesinde Toprakların Kullanım Oranları	69
Şekil 4: İlçe Merkezinde Çalışan Ekonomik Faaliyet Kollarına Dağılımı	78
Şekil 5: 1955-2000 Birecik İlçesi Kırsal Ve Kentsel Nüfus Gelişimi	80

KISALTMALAR

A.g.e: Adı Geçen Eser

C.: Cilt

Çev: Çeviren

Der: Dergisi

DSİ: Devlet Su işleri

DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü

GAP: Güneydoğu Anadolu Projesi

G.Ü.: Gazi Üniversitesi

Haz.: Hazırlayan

İ.İ.B.F: İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

Kit: Kitapevi

ODTÜ: Ortadoğu Teknik Üniversitesi

S.: Sayfa

Sy.: Sayı

TBMM.: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TÜSİAD: Türk Sanayici İş Adamları Derneği

Yay.: Yayınları

Ünv : Üniversite

V.b.: Ve Benzeri

ÖNSÖZ

Birecik ilçesi tarihsel dönemler içinde uygarlıklar için önemli bir yere sahip olmuş bir ilçedir. İpek yolu üzerin olması, su kenarında bulunması ve bir bakıma doğu ile batının birleştiği yer olması Birecik ilçesinin önemli bir yere sahip olmasına neden olmuştur. Nitekim Osmanlı devletinin en büyük tersanelerinden birinin Birecik ilçesinde bulunması bunun en güzel örneğidir.

Osmanlının son dönemi ve Cumhuriyetin ilk döneminde ülke genelinde yaşanan ekonomik buhrandan ilçede etkilenmiş, tersane ve birçok ticarethane kapanmıştır. 1950'lili yıllarda ülke ekonomik bir atılım dönemine girmiştir. Ancak 1950'lerde Türkiye de başlayan ekonomik kalkınma hamlesinden ilçe hiçbir şekilde faydalanamamış ve ilçede yaşayan insanlar kapalı bir ekonomik ve toplumsal yapıya bürünmüştür. Fakat özellikle GAP projesiyle bütün Güneydoğu Anadolu Bölgesinde olduğu gibi Birecik ilçesinde de hem ekonomik hem de sosyal anlamda geniş ölçekli bir değişme görülmektedir. Araştırmamız Birecik ilçesindeki bu değişimi anlamak ve bölge genelinde ki değişimler hakkında bilgi edinebilmek nedeniyle yapılmıştır.

Araştırmamın yapılması sırasında bana yardımcı olan sayın hocam Prof. Dr. Zuhul KARAHAN KARA'ya teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

İnsanoğlu tarih sahnesinde aktif rol almaya başladığından itibaren doğası gereği birlikte yaşama ihtiyaacı duymuştur. Birlikte yaşam ihtiyaacı insanları bir araya getirmiş, bunun sonucu olarak köy, şehir, millet dediğimiz topluluklar ortaya çıkmıştır. İşte insanların birlikte yaşama ihtiyaacından doğan bu topluluklar karşılıklı sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkiler içine girmektedirler. Bu ilişkiler ağı insanlar ve toplumlar varoldukça sürekli olmaktadır. Bu süreklilik toplumsal değişme dediğimiz olguyu da beraberinde getirmektedir. Toplumsal değişme toplumsal bir olgudur ve her toplumda kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Toplumsal değişme, toplumla ilgilenen bütün düşünürlerin ilgi odağı olmuştur. Toplumsal değişme toplumun gelişim seyri içinde kaçınılmazdır. Toplum içinde gerçekleşen her hangi bir hareketlilik kaçınılmaz olarak toplumsal değişmeyi de getirmektedir. Bu nedenle toplumla ilgili yapılan araştırmalar bir yönüyle toplumsal değişmeyi ilgilendirir. Sosyal olayların anlaşılmasında, toplumsal değişme anahtar bir rol oynamaktadır. Toplumsal değişme sadece değişmenin yönünü belirtmekle kalmaz, aynı zamanda değişmenin nasıl ve hangi sebeplerle meydana geldiği hakkında da fikir verir.

G olgusu, toplumsal değişmenin göstergelerinden biridir. Bir ülkenin modernleşme süreci sanayileşme ve kentleşme oranı ile belirginleşir. Endüstrinin gelişmesine paralel olarak ortaya çıkan kentleşme olgusu, ekonomik olduğu kadar sosyal yapıdaki değişmelerde de ifadesini bulur. Türkiye’de köyden kente göç, bütün diğer ülkelerde olduğu gibi kentlerde kurulan fabrikaların sanayileşme ile işgücü ihtiyaacını karşılamak için, bunun da dışında, göçen insanların gözünden olaya baktığımızda hem ekonomik hem de sosyal açıdan daha rahat bir yaşam sürdürebilmek amacıyla kentlere akın eden insanların oluşturduğu normal ve beklenen bir olgudur. Ancak Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki g anlatırken sadece “g” kavramını kullanmak eksik kalmaktadır. Çünkü araştırma alanımızda görüleceği üzere bireyler köyden kente göç ederken birincil öncelikleri ekonomik ya da sosyal açıdan daha rahat bir ortama kavuşmak değildir. Bu durum göç eden bireyler için ikincil durumdadır. Göstermeye çalıştığımız olgu gn nedeni olan unsurların önem derecelerinin değiştiğidir. Kişiler Birecik ilçesine iş bulmak için değil yada sosyal imkanlardan daha fazla yararlanabilmek için gelmemişlerdir. Öncelikle kendilerini yabancı hissetmeyecekleri yere gelmiş olmalarıdır.

Araştırmamızda göstermeye çalıştığımız ilk nokta; bu bölgede zorunlu nedenlerle göç eden bireylerin, ‘yabancılık’ çekmeyecekleri yerlere yerleştiğidir.

İkinci önemli nokta, GAP nedeniyle toprağı su altında kalan bireylerin gelmiş buldukları yerlerin ekonomik hayatlarına canlılık getirme, toprağı ve işi olmayan, GAP’tan etkilenmeyen köylüler için bu yerleri bir çekim alanı haline getirmeleri ve yerleştikleri bölgeye göçü hızlandırmalarıdır.

Üçüncü nokta ise; köyden gelen katılımcıların, ekonomik ve kültürel yapılarının değiştiğı gibi, gelmiş buldukları yerdeki bireylerinde ekonomik ve kültürel yapılarını hem olumlu hem de olumsuz yönde değiştirmeleridir.

Araştırmamızın evrenini Birecik ilçesine GAP projesi nedeniyle köyden gelip burada yaşayan halkın sosyal ve ekonomik değişimi oluşturmuştur. Konunun daha sağlıklı incelenebilmesi için bu evrenden örneklem seçilmiştir. Birecik ile ilgili DİE’nin verileri dışında yeterli derecede istatistiksel bilgi olmadığı için örneklem kotalar yöntemiyle değil ‘rastlantısal örneklem’ olarak seçilmiş,. alınan bu örneklem üzerinde anket uygulanmış ve yer yer de mülakat tekniğine de başvurulmuştur.

Uygulanan anket formları bilgisayarda SPSS programında değerlendirilerek istatistiksel verilere ulaşılarak Frekans ve Cross tabloları çıkarılmıştır.

Bu çerçevede araştırmamızın sınırlarını gözlem, anket ve mülakat tekniğine dayalı olarak toplumsal değişimi incelemeye çalışacağımız Birecik de yaşamakta olan, toprakları su altında kalmış insanlar oluşturacaktır.

Araştırmamızın birinci bölümünde toplumsal değişim’i açıklamaya çalışıp daha sonra genelden özel yargıya varabilmek için ikinci bölümde Türkiye de toplumsal değişim ana hatlarıyla incelenmiş, sonraki bölümler de GAP’tan en çok etkilenen ilçelerden biri olan Birecik ilçesi incelenmeye çalışılmış, en son bölüm de ise araştırma alanından elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

I.BÖLÜM

1-Toplumsal Değişme Kuramları

Toplumsal değişme; ‘toplumsal yapının ve onu oluşturan toplumsal ilişkiler ağının ve bu ilişkileri belirleyen toplumsal kurumların değişmesi’ olarak tanımlana bilinir. Her toplum daima bir değişim süreci içindedir. Bu değişimin hızlı ve yavaş olduğu dönemler olduğu gibi, çoğu zaman değişimin yönü de açık değildir. Değişimin hızlı olduğu dönemler özellikle devrimler ve rejim değişikliğinin olduğu dönemlerdir. Politik, ekonomik, ve toplumsal yapıdaki önemli değişiklikler, politik grupların, toplumsal güçlerin etki ve baskılarının sonucu gerçekleşen reformlar bazen ileriye bazen de geriye doğru toplumsal değişmeler üretebilmektedir. Toplumsal değişmeyi sağlayan nedenler çeşitlilik gösterdiği gibi, bu nedenlerden bazılarının ön plana çıkması toplumdaki farklılıkların farklılık göstermektedir.¹

Değişme en basit olarak toplumun kültürünün, yapısının ve toplumsal davranışların zaman içinde farklılaşmasıdır. Değişme bir anlamda toplumsal yapının farklılaşmasıdır. Toplumun yapısı, toplumsal kurumların belirlediği toplumsal ilişkilerden meydana geldiğine göre, değişme bu ilişkilerin değişmesi ya da farklılaşmasıdır.² Berelson ve Steiner bu konuda şöyle demektedirler; ³

‘Her ne kadar hayatta her şey değişmekte ise de, toplumsal değişme yalnızca toplumun yapısında ki temel ve geniş değişimleri belirtir, ailenin örgütlenişindeki, hayat kazanma yollarındaki, dinsel davranışlarındaki, insanlar tarafından benimsenen değerlerde ki ve kullanılan teknolojiadaki değişimlerdir.

Moore da, Berelson ve Steiner’e çok yakın bir şekilde toplumsal değişmeyi ‘Toplumsal eylem ve etkileşim kalıpları olan, toplumsal yapının değişmesi’ olarak tanımlar. Benzer bir tanımlı da Ginsberg yapar; ‘Toplumsal yapıdaki değişme, yani, toplumun büyüklüğünde, parçaları arasındaki kompozisyon ya da dengede veya örgütlenme şeklinde meydana gelen değişme’.⁴ olarak tanımlar

Toplumsal yapı ve düşünce sistemi arasında etkileşim kaçınılmaz bir sosyolojik gerçekliktir. Tarihsel süreç içinde bu ilişkilerde meydana gelen değişimler düşünce sistemini

¹ Ahmet Eskicumalı ‘Eğitim ve Toplumsal Değişme:Türkiye’nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü’ Boğaziçi üniv. Eğitim dergisi , cilt 19, s.2, 2003

² Enver Özkalp, ‘Davranış Bilimlerine Giriş’ Anadolu üniv. Yay., s.145

³ Emre Kongar, ‘Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği’, Remzi Kit. s.55

⁴ Emre Kongar, a.g.e., s.55

etkilediği ölçüde, düşünce sistemi de bu ilişkileri etkiler ve bu süreç hep böyle sürüp gelmiş ve halende böyle devam etmekte ve etmeye devam edecektir.⁵ Çok genel olarak, bir ideoloji, bir yaşam görüşü belirleyen kültür, iki temel çelişkinin ‘insan -insan ve insan- doğa’ çözümü noktasında bazı ip uçları verir. İnsan-insan ve insan-doğa çelişkileri, bir toplumun sahip olduğu teknoloji ve ideoloji doğrultusunda çözüme doğru gider. Bu anlamıyla ideoloji, teknolojinin nasıl kullanılacağını belirleyen bir öge olmaktadır.⁶

Sosyal olayların anlaşılmasında, toplumsal değişme anahtar bir rol oynamaktadır. Toplumsal değişme teorileri sadece değişimin yönünü belirtmekle kalmaz, aynı zamanda değişimin nasıl ve hangi sebeplerle meydana geldiği hakkında da fikir beyan ederler.⁷ Toplumsal yaşamı tanımlayabilecek bir karakteristik ararsanız akla gelen ilk kavram toplumsal değişme olur. Ünlü yunan filozofu Herakleitos her şeyin değiştiğini savunmaktaydı. Bu gerçek insan hayatındaki her olguyla yakından ilişkilidir. Örneğin, organizmanın doğumundan ölümüne, kişilik gelişimine, atomun parçalanmasına değin her şey yoğun bir değişme temposu içindedir.⁸

Bu bağlam da çoğu sosyal bilimci toplumsal değişme hakkında fikir beyan etmiş ve belli bir kuram üretmiş ya da bir kuramın takipçisi olmuştur. Bu kuramlar şu şekilde değerlendirilebilir.

1.1-Büyük Boy Kuramlar

Büyük Boy Kuramcılarının ortak niteliği toplumları bütün insanlık tarihi içinde ele almaları ve insanlığın doğuşundan bu güne kadar meydana gelen olayları açıklayacak modeller ortaya koymaya çalışmalarıdır.⁹ Bu kuramlar genellikle tarihi metottan yaralanmış, insanlık tarihinin gelişme kanunlarını bulmaya çalışmışlardır.

Organizmacı, Evrimci ve Diyalektik model olmak üzere üç ana grupta toplanan bu kuram, genel geçerliliği olan kanunları belirlemeye ve bunlardan yola çıkarak özel toplum

⁵Anthony D. Smith, ‘Toplumsal Değişme Anlayışı’, çev.Ülgen Oskay , Gündoğan yay. s.11

⁶Emre Kongar, a.g.e., s.25

⁷M. Cüneyt Birkök ‘Sosyal Değişim Teorileri’ www.birkok.net. 09.10.2005

⁸Enver Özkalp ‘Davranış Bilimlerine Giriş’ Anadolu Üniversitesi yay. S.144

⁹Emre Kongar, a.g.e. s.48

birimlerindeki değişmeleri açıklamaya yönelirler. Bu açıdan bu kuramlar tümdengelim metodunu benimsemişlerdir.¹⁰

1.1.1.Organizmacı Model

Toplumlarında aynen organizmalar gibi doğan, büyüyen, ve ölen yapılar olduğu görüşünü esas alan modeldir. Toplumları organizmaya benzetirler. Toplumdaki her kurumun bir görevi vardır. Bu kurumlardan biri arızalanır ya da görevini tam yapmazsa bütün toplum bozulur.¹¹ Bu grupta yer alan sosyal bilimciler İbn Haldun, Nikolai Danilevsky, Oswald Spengler, Alfred Kroeber ve Arnold Toynbee'dir. Organizmacı kuramda yer alan sosyal bilimcilerin ortak özellikleri, kuramlarını tarihi incelemelere dayandırmış olmalarıdır. İbn Haldun incelemesinde devleti baz alarak bir araştırma yaparken diğer sosyal bilimciler uygarlık ya da kültürü baz almışlardır.¹²

1.1.1.1. İbn Haldun

Dünya ancak 'toplumla bayındır duruma' getirileceğine inanır. Toplum olmadan doğanın değiştirilip yaşanır biçime sokulamayacağını belirterek coğrafya çevresi ve iklim üzerinde duran İbn Haldun ekonomik unsurlar ve asabiyyete bağlı olarak toplumları bedeviler (göçebe toplumlar) ve hazariler (yerleşik nitelik kazanan toplumlar) olarak ele alır¹³. Bu konuda İbn Haldun özetle şunları söyler; ilkel insanların(bedeviler) ekonomik aktiviteleri çiftlik ve hayvancılıktır. Bu insanlar fiziksel güçleri ile çalışır, yiyecekleri basit, tüketimleri ise azdır, giysileri hayvan derilerin olup, mağaralarda ve kulübede yaşarlar. Para kullanmazlar, vergi sistemi pazar kurumları ve devlet yoktur. Diğer taraftan uygar gruplar kentlerde ve kasabalarda yaşarlar. Büyük konaklar ve kaleler inşa ederler. Ekonomik aktiviteleri paranın kullanımı, ticaret, sanayi ve teknoloji ile karakterize edilir. Bunlar sürekli lüks eşyaların üretimi ve kendilerini tatmin etme yollarını araştırırlar.¹⁴

İbn Haldun, bedevilikten hazariliğe doğru geçişin zorunlu bir evrim olduğunu söyler. Emre Kongar bu konuda; 'Bu geçiş aşamasında yozlaşmada zorunlu olarak gerçekleşir' der. İbn Haldun'a göre yerleşik nitelik kazanan toplumlar (hazariler), göçebe toplumlar (bedeviler) karşısında yenilmeye mahkumdur. Çünkü doğaya daha yakın oldukları için, diğer

¹⁰Hüsamettin İnanç, 'Sosyoloji Tarihi Ders Notları', Dumlupınar üniv.

¹¹ Hüsamettin İnanç, a.g.e.

¹² Hüsamettin İnanç, a.g.e.

¹³ Ramazan Karaman 'Sosyolojiye Giriş' Kütahya, 1999, s.32

¹⁴ Sezgin Kızılcılık, 'Sosyoloji Teorileri 1' mimoza yay. s.18

bir deyişle, daha ilkel oldukları için bedeviler iyi alışkanlıklar edinmeye hazarilerden daha yatkındırlar. Yine İbn-i Haldun'a göre, şehir hayatında dünya nimetlerine olan düşkünlük sayesinde doğallıktan uzaklaşır ve yıkılma, yok olma ve yozlaşma başlar.¹⁵

İbn-i Haldun değişmeyi, hem maddi hem de manevi faktörlerde aramaktadır. Metodolojisinde tarihi metodu kullanmaktadır. Değişmeye determinist bir açıdan bakmaktadır. Tarihi metot, günümüzden ulaşılabildiği kadarıyla tarihin derinliklerine inilerek bütün olayları sebep-sonuç ilişkisi bakımından incelenmesiyle belirlenen sistemdir.

İbn Haldun manevi faktörlerden bahsederken üzerinde özellikle durduğu kavram kendisinin sosyoloji literatürüne kazandırmış olduğu 'Asabiyet' kavramıdır. Asabiyet genel anlamıyla toplumsal dayanışma ve güç birliği demektir. Asabiyet kavramını grup dayanışmasına ve birliğe dayalı eylem gücü olarak kullanmıştır.¹⁶ Bu da değişimin İbn Haldun'a göre asabiyetle alakalı olduğunu gösterir.

İbn Haldun'un tarih anlayışının özelliği iki şeyden geliyor: Birincisi konu olarak toplumu, toplumsal yaşamı alması, ikincisi ise getirdiği yöntemdir. Bu iki temel unsur, onun yeni bilim diye nitelendirdiği ve haklı olarak kendisinden önce bilinenler arasında hiçbir tarihçinin haberi olmadığını belirttiği bilime (sosyolojiye) önem ve özellik kazandırıyor.¹⁷

1.1.1.2. Nikolai Danilevsky

Toplumları yapıcı, yıkıcı ve işe yaramaz olarak üçe ayırmıştır. Olumlu insanlardan oluşan yapıcı toplumlar uygarlıkları meydana getirmiştir. Mısır, Asur, Babil, Fenike, Kalde ya da Antik, Sami, Çin, Hint, İran, Yahudi, Yunan, Roma, Yeni Sami ya da Arap ve Avrupa olumlu insanların kurdukları uygarlıklardır. Olumsuz insanların oluşturduğu yıkıcı toplumların görevi yaşlanmış uygarlıkları ortadan kaldırmaktır. Hunlar, Türkler ve Moğollar bunlara örnektir. İşe yaramaz toplumlar gelişmenin ilk aşamasında kalmış toplumlardır. Ne yapıcı nede yıkıcı iptidai toplumlardır.¹⁸

Danilevsky'ye göre insanlığın ilerlemesi doğrusal ve tek yönlü bir hareket değildir. Ona göre her kültürün insanlık tarihine değişik katkıları olmuştur. Yunan uygarlığı güzellik ve felsefe, Sami din, Roma hukuk ve siyasi örgütlenme, Avrupa bilim ve teknoloji. Her

¹⁵ M. Cüneyt Birkök a.g.e

¹⁶ Emre Kongar, a.g.e. s.66

¹⁷ Sezgin Kızılcılık, a.g.e. s.6

¹⁸ Hüsamettin inanç, a.g.e.

uygarlığın diğerlerine göre üstün olduğu tarafları vardır. Ama her biri siyasi bağımsızlık ve birlik, kültürel gelişme, güzel sanatlar, ve bilimde ilerleme aşamalarını gerçekleştirirler. Bu aşamalar belli süreler içinde olmaz, tesadüfî olarak ortaya çıkar.¹⁹

1.1.1.3. Oswald Spengler

Toplumlar ona göre 'kültür organizmaları'dır. Tarih bu organizmaların ortak biyografisidir. Her kültürün çocukluğu, gençliği, ergenliği ve yaşlılığı vardır. Her kültür kendi uygarlığını ortaya çıkarır.²⁰ Yüksek kültürler ve aşağı kültürler vardır. Yüksek kültürler uygarlık aşamasına geldiğinde kozmopolitlik, kentleşme, bilimsellik, ve halkın kitleleşmesi gibi özellikler görünür. İlk aşamada kan bağı ve cemaat havası eģemendir. Kültürler devirsel bir şekilde ortaya çıkarlar.²¹ Devlet ve milli hükümet fikri geliştiği oranda kültür yaşlanmaya başlamıştır. Kültürün son devri olan uygarlık aşamasında artık kentleşmiş olan insanlar, şekilsiz, kültürsüz hale gelirler. Uygarlık ölmeden önce ikinci bir dinsel aşama geçirirler. Eski Roma'nın Hıristiyanlığı kabul etmesi gibi.²²

1.1.1.4. Alfred Kroeber

Her kültürdeki yaratıcı deha sahibi kişileri inceleyerek o kültürün değişmesini ölçmek gibi bir metodu benimsemiştir. Ona göre kültürel bir faaliyet başlar, gelişir, zirveye varır, geriler ve donar. Ondandır tekrarlanarak, taklit edilerek ya da azalarak sonsuza kadar devam edebilir. Her kültürün birden fazla gelişme evresi olabilir. Sanat, bilim ve felsefedeki gelişmeler, siyasal ve ekonomik gelişmelere paralel olmak zorunda değildir. Gelişmelerin muntazam bir biçimde devirsel olması gerekmez. 'Kültür kalıpları'nın' gelişme birkaç on yıl içinde olabildiği gibi birkaç yüzyıl kadar uzun dönemleri de kapsayabilir. Her kültür kalıplarında önce din zirveye ulaşmakta, onu estetik, bilim ve felsefe takip etmektedir. Bir takım kalıplar yıkılarak toplum gelişir, bu kırılma sonucu kültür değişir.²³

1.1.1.5. Arnold Toynbee

Toynbee'ye göre toplumlar fiziksel organizmalar gibi büyürler, güçlenirler ve verimlileşirler. Fakat bu olgunlaşma sırasında örgütsel katılık toplum herhangi bir meydan

¹⁹ Emre Kongar, a.g.e. s.73

²⁰ Emre Kongar, a.g.e. s.74

²¹ Hüsamettin İnanç, a.g.e.

²² Hüsamettin İnanç, a.g.e.

²³ Hüsamettin İnanç, a.g.e.

okuma ile karşılana kadar devam eder. Toplum bu meydan okumaya boyun eğerse yok olur. Karşı gelerek bir cevap verirse yeni bir dinamizm kazanır ve gelişme devam eder. Toynbee uygarlıkları, bütünleşmiş toplumların bir sonucu olarak görür.²⁴

Toynbee Uygarlıkları üçe ayırır; 1-Tam gelişmiş, 2-Durdurulmuş, 3-Gelişmemiş olanlar. Uygarlıkların ortaya çıkışı iki faktöre bağlıdır. Yaratıcı azınlık (seçkinler) ve çevrenin gelişmeye çok müsait ya da gelişmeyi çok engelleyici olması. Seçkinler herhangi bir durumda kitlelerden daha iyi cevaplar bulabildikleri ve onları peşlerinden sürükleyebildikleri müddetçe uygarlık gelişir. Seçkinler yaratıcılığını kaybederse çoğunluk onları taklit ve takip etmeyi bırakır. Yöneticiler durumu kuvvet ve baskı ile muhafaza etmeye yönelince çoğunluk onları desteklemez ve uygarlık çöker.²⁵

Uygarlığın gelişmesinin coğrafi genişleme ya da teknik ilerleme ile doğrudan ilişkisi yoktur. Gelişme kendi kendine yönetme ya da kendini belirleme hususunda bir birikim oluşturma ve sosyal değerlerini kutsallaştırma, ayrıca mekanizma ve tekniği basitleştirme ile sağlanır.

Toynbee'nin özelliği tarihin 'bölünmez' birimi olarak 'uygarlıkları' incelemesiydi. Ona göre, tarihe bir anlam bağlayabilmek için, onu, yükselen ve düşen bir uygarlıklar dizisi ve bunlar arasındaki ilişkiler olarak görmek gerekiyordu. Uygarlıklar insanların çevrelerine uyma zorunluluğunun ve bunun yarattığı çabaların ürünüdür. Bir uygarlık ortaya çıktıktan sonra, kendini tehlikeye sokacak birçok etkilerle karşılaşmaktadır. Önemli olan bu uygarlığın tehlike karşısında ki tutumudur. Tehlikeye verilen karşılık o uygarlığın içinde birbirinden ayrılmış iki toplum katı yaratıyorsa o zaman bu uygarlığın kurtulma yolu kapanmıştır. Kendi içinde bölünmüş toplum artık dış saldırılara açıktır.²⁶

Uygarlık içerden ya da dışardan gelen 'meydan okumalara' karşı koyabilirse gelişir. İlk meydan okuma dışardan gelir, iklim ya da savaşçı komşular. Buna karşı koyabilen toplum uygarlığının başlangıç safhasında gerçekleştirilmiş olur. Doğuştan gerçekleştikten sonra içerden meydan okuma başlar. Bunu yapan proleter ya da halk kitleleridir. Halk ile yaratıcı azınlık (seçkinler) arasındaki ideolojik farklılığın istikameti uygarlığın geleceğini belirler. Neticede gericiler, ilericiler, ilgisizler ve dini kurtarıcılar şeklinde bölünmeler olur ve uygarlık çözülür. Bu durumda yalnızca değiştirici din adamları başarıya ulaşırlar. Amaçlar ve değerler tanı

²⁴ Emre Kongar, a.g.e., s.79

²⁵ Arnold Toynbee, 'Uygarlıklar Yargılanıyor', Örgün yay., s.18

²⁶ Şerif Mardin, 'Siyasal ve Sosyal Bilimler', İletişim yay., s.129

adına yeni anlamlar kazanır. Bu durum uygarlığın hayatını kurtarmaz, fakat yeni bir uygarlığın tohumlarını atabilir. Böylece uygarlıklar devrinsel olarak doğar ve ölürler, fakat din tek bir gelişme çizgisi üzerinde ilerler.²⁷

1.1.2.Evrimci Model

Bu yaklaşıma göre; insanlık tarihi, genellikle kendi içinde meydana gelen birikimler sonunda ortaya koyduğu gelişmenin bir sonucu olarak görürler.

İnsanlığın doğrusal bir çizgi üzerinde geliştiği görüşünden yola çıkan dolayısıyla gelecekte alacağı şekli de öngörme iddiasında bulunan modeldir. Bu modeli benimseyenler evrim konusunda anlaşmakla birlikte kendi içlerinde önemli ölçüde farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Herbert Spencer, Auguste Comte, Emile Durkheim, Max Weber gibi sosyolojinin kurucuları olan önemli isimlerin benimsediği bu model iki önemli noktada odaklaşır, insanlığın evrim çizgisini incelerken toplum tabiat ilişkisine ışık tutmuş olmaları ve günümüz sosyal bilimcilerini büyük ölçüde şekillendirmiş olmalarıdır.²⁸

Evrimcilik genelde iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Birincisi biyolojik evrimdir ki Darwinizm’le özdeşdir. Diğeri ise sosyal evrimdir ki toplum gelişmesi ve işleyişi konularını inceler. 19. yüzyıl düşüncesi genel olarak evrimcidir.

İnsana özgü gerçeklikler sürekli değişikliklerle karşı karşıya kaldığı halde, bu gerçekliğin süreklilik gösteren nitelikleri de vardır. Özellikle evrimciler belli ölçüde insanın değişmeyen insan doğasını kabul ederler. İnsan aklının işleyişine ilişkin genel ilkelerin var olduğuna inanırlar. Aksi takdirde aynı nedenlerin aynı sonuçları vermesi mümkün olmazdı. Sürekli değişmez nitelikler her zaman söz konusu olmakla beraber değişebilirlik her zaman mümkündür. Bu bağlamda evrimci dogmalardan biri, mevcut her şeyin hareket halinde olması ve değişmesidir. Evrim bütün birimlerde kabul edilen bir gerçektir ve evrenin temel yasasıdır. Açıklanması gereken şey ise durgunluk ve hareketsizliktir.²⁹

Evrimcilere göre gelişmenin bir yönü vardır; ilerleme. İlerlemeden geri gelme sapmadır. Aydınlanmada bu ilerleme hem kültürel hem felsefi hem de toplumsal boyutta

²⁷ Hüsamettin İnanç, a.g.e.

²⁸ Hüsamettin İnanç, a.g.e.

²⁹ İnternet, ‘Sosyolojik Kuramlar’, www.websamba.com/bilgiguctur, 29.12.2005

incelenir. ³⁰ Bütün insan toplumları aynı yasalarla ilerler. Fakat evrimin hızı iki yönde değişiklik gösterir. Yani toplumlar arasında ilerleme açısından hız farkı vardır. Hatta toplumun içindeki kurumlar arasındaki ilerleme hızı da farklıdır. (din ve ailenin çok yavaş ekonomi çok hızlı) Ve hatta tek bir toplumun değişme hızı evrimin çeşitli dönemlerinde farklıdır. Evrimciler toplumsal değişme hiçbir zaman katı değildir, yumuşaktır. Evrimin üst aşamaları alt aşamalarından sayısız ara aşamalara ayrılmıştır.

Evrimci düşünürlere göre değişimin içselliği vardır. Bu konuda farklı iki eğilim görülmektedir. Birisi gelişmeyi topluma içkin olarak görme eğilimi diğeri ise toplum ve çevresinin etkileşim halinde olduğu eğilimidir.

1.1.2.1. Herbert Spencer

Spencer'in kuramı Darwin'in kuramıyla benzerlik taşıdığı için kuramına Sosyal Darwinizm de denir.

Bu kuram toplumu orta boy düzeyde bir organizma olarak görür. Bu organizmanın gelişmesi büyük boy düzeyde belli bir evrimdir. Toplum bu evrim sırasında gittikçe karmaşıklaşır, bünyesindeki ve parçalarının fonksiyonlarındaki farklılaşma artar. Bu farklılaşma sonunda, farklılaşan parçalar arasında karşılıklı bağımlılık artar. Evrim sonunda toplum endüstriyel bir düzene kavuşur.³¹

Spencer, insan toplumlarıyla diğer organizmaları karşılaştırmış ve aralarında benzerlik görmüştür. Yani canlıda ki kalp, ciğer gibi organlar canlının yaşamına destek veriyorsa, toplumun parçaları olan devlet ve ekonomi gibi kurumların da toplumun devamlılığında önemli kurumlardır.³²

Toplum evrim sırasında karmaşıklaşır, farklılaşma artar. Dolayısıyla farklılaşan parçalar arasında karşılıklı bağımlılıkta artar. Sonuçta endüstriyel bir düzene ulaşılır. Bu düzene ulaşmak kaçınılmazdır. Endüstriyel düzende savaşlar yok olunca birey hakları daha iyi korunur ve hükümetin önemi azalır. Toplumlar barbarlık aşamasından medeni toplumlar aşamasına doğru gelişen yapıdadır. Nesiller geçtikçe en yetenekli ve zeki insanların toplumun

³⁰ Hüsamettin İnanç, a.g.e

³¹ Emre Kongar, a.g.e. ,s.91

³² Enver Özkalp, 'Davranış Bilimlerine Giriş', Anadolu üniv. Yay., s.28

yaşamında önem kazanıp, ayakta kalacaklarını, yeteneksizlerin, topluma uyum sağlamayanların ise yok olacaklarını savunur.³³

Spencer'e göre aynı derecedeki toplumlar birbirlerine benzerler ve benzer bir düzen içinde gelişirler. O toplumu monfoloji yönünden diğer bir ayırım yaparak birbirine zıt iki tipe ayırır. Savaşçı tip, Endüstriyel tip. Toplumların değişimi ve gelişimi bu tipler arasında olur.³⁴

1.1.2.2. Auguste Comte

Toplumsal düzeni toplumsal statik, toplumsal değişmeyi ise toplumsal dinamik olarak adlandırır. Statik bir toplumdaki düzeni ve durağanlığı incelediği için bir düzen kuramı, dinamik ise değişme ile ilgili olduğu için bir ilerleme kuramıdır.³⁵

Comte insanlık tarihine bir düzenin egemen olduğunu ve tarihin böyle bir düzen tarafından yöneltildiğini öne sürer. Comte göre gelişme Üç Hal Kanunu gereğince üç döneme ayırmak mümkündür. İnsanlığın gelişim ve değişim seyrini birbirini izleyen üç aşamadan geçmeye mecbur görür.³⁶ Birincisinde, insan düşüncesi olguları, insanın kendisiyle kıyaslanabilecek varlık ya da güçlere mal ederek açıklar. İkincisinde, doğa gibi soyut nesnelere baş vurur. Üçüncüde insan, olguları gözlemlemekle ve aralarında belirli bir anda ya da zaman içinde varolabilecek düzenli ilişkileri belirlemekle yetinir. Olguların nedenini keşfetmekten vazgeçer, onları yöneten yasaları bulmakla yetinir.³⁷

I. Dönem Teolojik evre: 1300 yılına kadar geçen dönemi içine alır. Her şey tabiat üstü güçlerle açıklanır. Bu düşünce askeri ve monorşik sosyal organizasyonların ortaya çıkmasını sağlar. Tanrı, kralların kralıdır. Topluma egemen olanlar askerler ve din adamlarıdır. Sorgulanamaz ilahi yaptırımlar söz konusudur. Kendi içinde üç safhaya ayrılır: Fetişizm-Politeizm-Monoteizm.

II. Dönem Metafizik evre: 1300-1800 yılları arasında ki dönemdir. Bu aşamada tanrı fikrinin yerini, niteliği belli olmayan ruh gibi varlıklar ön plana çıkar. Hakimiyet kilisenin ve

³³ Enver Özkalp, a.g.e. s.28

³⁴ Ramazan Karaman, 'Sosyolojiye Giriş' Kütahya , s.42

³⁵ Enver Özkalp, a.g.e. s.28

³⁶ Ramazan Karaman,a.g.e., s.38

³⁷ Raymond Aron, 'Sosyolojik Düşüncenin Evreleri', çev.Korkmaz Alemdar, Bilgi yay., s.62

hukukçuların elindedir. Bir geçiş evresidir. Her aşama kendinden öncekinin sonucu, kendinden sonrakinin ise hazırlayıcısıdır.³⁸

III. Dönem Pozitif evre: Bu evrede insan zekası mutlaka bulmanın ne kadar zor olduğunu anlamıştı. Dolayısıyla, somut, gözlenebilir olayları araştırmaya yönelmiştir. Bu evrede hakimiyet pozitif bilim ve sanayidir. Toplumu bilim adamları ve sanayiciler yönlendirir. Pozitivizm, tam kontrolü ele geçirdiği zaman sosyal kargaşalıklar, ani ve büyük değişimler bitecektir. Çünkü bu aşama evrimin son halkasıdır.³⁹

Comte, çağdaş toplumun bunalım içinde olduğunu düşünerek, toplumsal karışıklılığın açıklanmasını, kaybolmakta olan teolojik ve askeri toplumsal düzen ile doğmakta olan bilimsel ve sanayi toplumsal düzeni arasındaki çelişkide bulur. Çağdaş toplumun bu yorumundan, Comte'un düşüncesinin genel yönelimi ve özellikle değişim planları ortaya çıkar. Comte iki toplumsal tipin çelişkilerini inceleyerek bu çelişkinin sadece bilimsel ve sanayi adını verdiği, toplumsal tipin zaferi ile çözümlenebileceğini düşünür. Bu zafer kaçınılmazdır, ama az çok gecikebilir ya da hızlandırabilir.⁴⁰

1.1.2.3. Emile Durkheim

Toplumu bir arada tutan güçlerin, toplumun üyelerince paylaşılan ortak inanç ve değerler olduğunu söylemiştir. Toplumsal gerçeğin temelini 'Toplumsal Bilinçte' görmüştür. Toplumsal bilinç 'Bir toplumun bireylerindeki ortak inanç ve duyguların bütünüdür' Kendisi bir toplumu bir arada tutan parçaların toplumun devamlılığına ne şekilde katkıda bulunduğunu araştırmıştır.⁴¹

Durkheim için toplumdaki en belirleyici unsur toplumsal bilinçtir. Toplumsal bilinç bir iktidardır, modern toplumdaki ulus-devleti tümüyle saran bir yapıdır. Durkheim toplumsal bilinci bireysel bilinçten ayıran iki temel fark olduğunu söyler: 1) Dışlak yani dıştan gelen olması, 2) Baskı niteliği taşıması. Toplumsal olgular, din, ahlak gibi olgulara bürünerek birey istemese de kendini kabul ettirir. Bu bilinç toplumsal yaşamda yönlendiricidir; sürdürülebilirliğinin sağlanması için bir takım yaptırımlarla kendini garanti altına alır. Toplumsal bilinç her toplumda farklıdır. Bu fark Durkheim'ı toplumsal değişme açısından

³⁸ Hüsamettin İnanç, a.g.e.

³⁹ Hüsamettin İnanç, a.g.e.

⁴⁰ Raymond Aron, a.g.e., s.61

⁴¹ Enver Özkalp, a.g.e. s.29

evrimci yapar. Toplumlar evirilerek değişir. Bu değişimin itici gücü toplumdaki işbölümünün farklılaşmasıdır. Bu farklılaşmayı tetikleyen ise nüfusun hem sayısal hem de ilişkisel olarak yoğunluğunun artmasıdır. Bu yoğunlaşma yeni gereksinimleri ortaya çıkarır. (Gereksinimleri yeni işlevler-teknoloji-yeni yapılar.) Bu, uzmanlaşmadır. Bu da homojen bir yapıdan heterojen bir yapıya ve organik yapılaşmaya gitme demektir. Uzmanlaşmayla birlikte toplumda daha çok bütünleşme olur. Toplumlar mekanik toplum yapısından organik yapıya doğru evrilir. Organik toplum endüstri toplumuna tekabül eder.⁴²

Sosyal farklılaşmayı dolayısıyla değişmeyi iş bölümünün gelişmesine bağlamaktadır. Bu ise nüfusun artışıyla doğru orantılıdır. Nüfusun az olduğu ve iş bölümünün gelişmediği toplumlar da mekanik dayanışma hakimdir.

Mekanik dayanışma, Durkheim deyimiyle, bir benzeşme dayanışmadır. Bu dayanışma biçimi bir toplumda egemen olduğu zaman bireyler birbirlerinden pek az farklıdır. Aynı topluluğun üyeleri aynı duyguları hissettikleri, aynı değerlere katıldıkları, aynı kutsala inandıkları için birbirlerine benzerler. Bireyler henüz farklılaşmadığı için toplum tutarlıdır.⁴³

Organik denem karşıt dayanışma biçimi, düşünce birliğinin yani topluluğunun tutarlı birliğinin farklılaşması ile doğduğu ya da anlatım bulduğu dayanışma biçimidir. Bireyler artık benzer değil farklıdır ve bir bakıma farklı oldukları için consensus gerçekleşir. Durkheim farklılaşma üzerine kurulu bireyler arası dayanışma organik adını verir ve bunu yaşayan canlının her biri kendine özgü işlev yerine getiren birbirine benzemeyen, bununla beraber hepsi yaşam için zorunlu organlarına benzetir.⁴⁴ Bu iki dayanışma biçimi arasındaki karşıtlık, parçalı toplumlarda çağdaş işbölümünün görüldüğü toplumlar arasındaki karşıtlıkla birleşmektedir.

Ona göre iş bölümünün, endüstriyel toplumlarda ortaya çıkardığı bir sorun, “anomidir.” Anomi endüstriyel toplumlarda ortaya çıkan kuralsızlık durumudur. Yani bir toplumda düzeni sağlayan kurallar o toplumu bir arada tutmaya yetersiz kaldığı zaman bu durum ortaya çıkmaktadır. Özellikle toplumsal değişmenin hızlı olduğu dönemlerde birey bir toplum içinde yaşamının amacını yitirerek intihara kadar gidebilmektedir.⁴⁵

⁴² Internet, ‘Sosyoloji Kuramları’, <http://www.websamba.com/bilgiguctur>, 29.12.2005

⁴³ Raymond Aron, ‘Sosyolojik Düşüncenin Evreleri’, çev. Korkmaz Alemdar, Bilgi yay., s.225

⁴⁴ Raymond Aron, a.g.e., s.226

⁴⁵ Enver Özkalp, a.g.e., s.29

Toplumsal değişmenin kaynağı sosyal olgulardır. Sosyal olguların duyurduğu sosyal baskılar, kendisini manevi yollarla duyurduğu için, fertlere kendi dışında bir ya da birden çok kuvvetin bulunduğu fikrini verir. Toplum, kendisi bir tanrı gibi davranabilir, ya da tanrılar yaratabilir. Mesela Fransız devrimi sırasında vatan, hürriyet, gibi kavramlar toplum tarafından mukaddes varlıklar haline getirilmişti.⁴⁶

İnsanın toplumsal ideallere kapılması, onun sosyal niteliğinden kaynaklanır. Toplum insanın kendisini açması için onu teşvik eder. İnsanın hayatına anlam kazandırır. Hiç bir toplum idealler olmadan teşekkül edemez.

1.1.2.4. Max Weber

Weber düşüncesinin temel konularından biri, daha önce incelenmiş olan değer yargıları ile değer ilişkileri arasındaki zıtlıktır. Tarihsel varoluş özü gereği değerlerin yaratılması ve doğrulanmasıdır. İnsan yaşamı bir dizi seğimden oluşur, insanlar bu seğimlerle bir değerler sistemi kurarlar.⁴⁷

Değerler alanındaki değişme toplumsal değişmelerin kaynağıdır. Aynı hızla değişemeyen sosyal kurumlar krizlere yol ağar. Bu krizler, karizmatik liderlerin yardımıyla aşılır. Yani, toplumsal değişmelerin temel nedeni olarak toplumsal örgütlerin esnek olmayan yapısı değerlendirilmektedir.⁴⁸ Karizmatik lider genelde toplumların buhran dönemlerinde ortaya çıktığı için otoritesini uzun zaman sürdüremez. Çünkü gücünü geleneklerden ya da hukuk kurallarında değil, olağan üstü niteliklerinden alır.

Weber toplumsal değişmeyi kültürel ve toplumsal olarak ikiye ayırır. Toplumun kültürel değişmesi doğrusal bir yönde gittikçe rasyonelliğe doğru yol almaktadır. Bu değişme, değerler, inançlar alanında olur. Toplumsal bünye meşruluğunu kaybettiği zaman karizmatik bir lider ortaya çıkar ve eski toplumsal bünyenin yıkıntıları üzerinde izleyicileri ile birlikte yeni bir düzen kurar. Weber bu mekanizmaya karizmanın kurumsallaşması der.⁴⁹

Eğer bir toplum belirli bir evrensel düzen tasarımına göre yaşıyorsa ve az çok evrensel düzenle belirlenmiş, aılışılmış bir yaşam biçimi benimsiyorsa varoluşun amaçları ve yaşam stilli bellidir. Bir akılcılaştırma için yani bu dünya tasarımı çerçevesinde etkili çalışma

⁴⁶ Hüsamettin İnanç, a.g.e.

⁴⁷ Raymond Aron, a.g.e., s.363

⁴⁸ Hüsamettin İnanç, a.g.e.

⁴⁹ Emre Kongar, a.g.e., s.98

için yer vardır. Amaç bir mutluluğa ya da değişmesi için hiçbir neden olmayan bir dengeye ulaşmak için zorunluluğu olduğu kadar -ama daha fazla değil- çalışmaktır.⁵⁰

Görüldüğü gibi Weber'de, bireyin rolü çok fazla önemsenmiştir. Batının üstünlüğü ise, resmen serbest ve özgür olan işgücünün rasyonel, kapitalist örgütlenişine bağlanmıştır.

1.1.3. Diyalektik Model

Evrimsel modelin özel bir formudur. Evrim sırasında ortaya çıkacak her aşamanın, kendisini ortadan kaldıracak ve zıttını yaratacak öğeleri beraberinde getirdiği görüşüne dayanır. Her şey her zaman değişmekte, nicelik değişimleri nitelik değişimlerine yol açmakta, her şey birbirini etkilemektedir.⁵¹

Değişmeyi diyalektik açıdan ele alan modeller, insanlık tarihindeki her aşamanın bir sonraki aşamanın tohumlarını taşıdığı ve bu yeni aşamanın zıddı olduğu görüşünü savunur. Diyalektik gelişme iki türlü olur. Birinci şekil Marx'da görüldüğü gibi art arda gelen aşamaların birbirini izlemesi, ikinci şekil ise Sorokin'de görüldüğü gibi, üç genel aşamanın, belli bir sıra izlemeden, birbirinin yerini almalarıdır.⁵²

Diyalektik model, "hiçbir şey olduğu yerde kalmaz, hiçbir şey olduğu gibi kalmaz" gözlemiyle başlar. Kim ki, diyalektik der, hareket demektir, değişim demektir. Buna göre, diyalektiğin bakış açısında yer almaktan söz edildiği zaman bu, hareketin, değişimin bakış açısında yer almak demektir: Şeyleri diyalektiğe göre incelemek istediğimiz zaman, onları hareketleri içinde, değişimleri içinde incelenmesi gerekir.⁵³

Diyalektik modelde kesin hiçbir şey yoktur. Bu demektir ki, diyalektiğe göre her şeyin bir geçmişi vardır ve bir geleceği olacaktır. Demek ki, her şey, bir kez bulunduğu yerde, her zaman için, kesin olarak bulunmaz, ve bugünkü o, kesin ve son değildir.

1.1.3.1 Karl Marx

Marx da değişim ihtilalci bir yaklaşımla olur. Marx, toplumda kaçınılmaz doğal bir çatışmanın olduğunu söyler. Bu çatışma endüstriyel toplumda iki sınıf arasında olur. Bunlar

⁵⁰ Raymond Aron, a.g.e., s.376

⁵¹ Hüsamettin İnanç, a.g.e.

⁵² Emre Kongar, 'Toplumsal Değişim Kuramları ve Türkiye Gerçeği', Remzi kitapevi, s.50

⁵³ İnternet, 'Diyalektik Değişim', www.felsefe.gen.tr., 02.01.2006

endüstriyel işletmelerde çalışan emeğini kiralayarak geçinen işçi sınıfı ile üretim araçlarına sahip olan burjuvazidir. Marx üretim araçlarına sahip olanlarla olmayanlar arasında mücadeleye sınıf mücadelesi der ve tarih boyunca farklı toplumlarda olan mücadelenin toplumları yeni bir aşamaya getirdiğini vurgular.⁵⁴

Marx'ın düşüncesinin temel merkezi çelişkili olan sınıf çatışmalarının egemenliğinde kapitalist rejimin yorumudur. Bu kapitalist toplumun uyuşmaz niteliği, böyle çelişkili toplumun kaçınılmaz olarak kendini yok edeceği, bugünkü toplumun uyuşmaz niteliğine son verecek olan devrimci bir patlama olacaktır der. Marx'a göre sınıf kavgası bir basitleşmeye doğru yönelecektir. Değişik toplumsal grupların bir kısmı burjuvazi, bir kısmı emekçiler etrafında toplanacaklar, üretim güçlerinin gelişimi tarihsel hareketin gücü olacak; tarihsel hareket, emekçileşme ve sürekli yoksullaşma ile devrimci patlamaya ve tarihte ilk kez uyuşmaz olmayan bir toplumun çıkışına yol açacaktır.⁵⁵

Sosyal örgütlenmenin aşağı biçimlerinden daha gelişmiş biçimlerine doğru ilerlediğini ve bu ilerlemenin kaçınılmaz olduğunu çünkü eski biçimlerin zamanını tamamladığını ve daha ileri gidişin engelleri haline geldiğini ileri sürer.⁵⁶

Marx'ın teorisi sınıf toplumuna dayalıdır. Tarih içinde sınıf çatışmasının zıt biçimleri ve sonuçları, bir tür toplum tipinden başka bir toplum tipine geçilmesinden doğan farklı olasılıkların nedenini açıklar. Kapitalizm feodalizmin yerine geçtiğinde bu, feodal toplumlarda imalat üzerinde temellenen ve kasabalarda merkezileşmiş yeni sınıf sisteminin, en sonunda tarım kökenli feodal üstünlük yapısını hakimiyeti altına alacak bir tür özel bölgede kurulmuş olmasından dolayıdır. Ne var ki sonuç, yeni bir sınıf hakimiyeti sistemidir, çünkü bu devrimsel değişim üretim araçlarında bir çeşit mülkiyetin başka biriyle kısmi yer değiştirmesi üzerine temellenir.⁵⁷ Sınıflı bir toplumda toplumun geleceğini sosyal sınıf belirler. Marx'a göre toplumun iktisadi temelini değiştirmesiyle, bütün üst yapısı, az veya çok süratle değişir.⁵⁸

Marx'a göre değişme klasik evrimcilerdeki gibi düz bir çizgi şeklinde değil, daha sarmal bir yolda olur. Sıçramalarla, alt üst oluşlarla, devrimlerle olan bir gelişme: 'sürekliliğin kesilmesi', niceliğin niteliğe dönüşmesi; belirli bir cisim üzerinde ya da belirli

⁵⁴ Enver Özkalp, a.g.e., s.29

⁵⁵ Raymond Aron, a.g.e., s.111

⁵⁶ Hüsamettin İnanç, a.g.e

⁵⁷ Anthony Giddens, 'İleri Toplumlarda Sınıf Yapısı', Ayrıntı yay., s.30

⁵⁸ Cemil Meriç, 'Umrandan Uygarlığa', İletişim yay., s.281

bir olay içinde, ya da belirli bir içinde etkileyen çeşitli eğilim ve kuvvetlerin çelişkili ve çatışmasının doğurduğu, gelişmeye doğru iç itilimler; herhangi bir görüngünün bütün yönleri arasında karşılıklı bağımlılık ve en yakın çözülmez bağ, belirli yasalar izleyen, hareketin düzgün ve evrensel sürecini sağlayan bir bağ, bunlar, gelişim öğretisi olarak Marx'ın düşüncesinin bazı özellikleridir.⁵⁹

1.1.3.2. Pitirim A. Sorokin

Sosyolojinin alanını üçe ayırmıştır. 1) Sosyal olay ve olgular arasındaki ilişki, 2) Sosyal olay ve olgular ile sosyal olmayan olgu ve olaylar arasındaki ilişki, 3) Sosyal olay ve olguların ortak özellikleri. Sorokin değişimi ilişkiler arasında görmüştür. Ona göre bu ilişkiler arasında bir kültürel sistem vardır.⁶⁰ Her toplum belli kültürel sistemler altında belli bir yapıya sahip olur. Toplumların yapılarını belirleyen kültür üst sistemlerinin temeli ise, dış gerçeklerin algılanma şekilleridir. Üç tür kültürel sistem vardır. 1) Duyumsal, 2) Düşünsel ve 3) Ülküsel.

Duyumsal kültürün temeli, gerçeğin duyu organlarıyla algılandığı ve bunun dışında başka bir gerçek olmadığıdır. Düşünsel kültürde; gerçek duyum ve madde dışı bir gerçektir. Bu gerçek tanrının peygamberler ve benzeri vasıtalarla açıklandığı gerçektir. Ülküsel kültürde hakim olan diğer iki kültürün akıl yoluyla yapılmış birleşimidir. Sorokin'e göre bu kültür sistemleri bu arada küçük kültürler yön vermektedir. Fakat küçük kültürler arasında tam bir bütünleşme olmayabilir. Her bir küçük kültür başka bir yöne gidebilir. Cinsel hayat duyumsala yönelirken, sanat düşünsel aşamaya yönelebilir.

Ayrıca bu kültür sistemleri ritmiktir. Biri batarken diğeri ortaya çıkar. Fakat bu iniş ve çıkışların düzenli olması gerekmez. Zaman ve sıra her zaman değişebilir. Sorokin analizlerinin sonunda, ortam ne olursa olsun kapitalist sistemin çökeceğini ve bu çöküşü hazırlayan tohumların kapitalist sistem içinde bulunduğunu söyler. Ona göre şayet çağımızın uygarlığı devam edecekse şimdiki duyumsal sistemin yerine yeni bir düşünsel ya da ülküsel üst sistemin geçmesi gereklidir.⁶¹

⁵⁹ V.İ.Lenin, 'Karl Marks-Marksizm'in Bir Açıklaması ve Kısa bir Biyografik Özeti', çev.Vahap Erdoğan, Eriş yay.2003, s.20

⁶⁰ Emre Kongar, a.g.e., s.123

⁶¹ Hüsamettin İnanç, a.g.e

Sorokin'e göre bir toplumsal sistem, bütün üyelerinin birbirlerine, dışarıdaki kişilere ve dış dünyaya karşı olan davranışlarını ve rollerini zorunlu olarak belirleyen kurallara sahip, örgütlenmiş bir gruptur.⁶²

Sorokin'in teorisi, toplumların üç farklı yaklaşım arasında salındıklarını belirten döngüsel bir sosyal değişme teorisinden meydana gelir. Comte'un Üç Evre Yasasına benzeyen bu değişme anlayışında, din düşünme tarzlarını tanımlayan düşünsel sistem pozitivist bakış açısının teolojik evresine, gerçekliği anlamada duyuların önemini vurgulayan duyumsal kültür ya da sistem Comte'nin kuramın olduğu gibi pozitif evre,. bu ikisi arasında kalan idealist kültür de pozitivist görüşteki metafizik evreye tekabül eder.⁶³

Sorokin görüldüğü gibi, diyalektik ve devresel bir toplumsal değişme kuramı geliştirmiştir.

1.2-Orta Boy Kuramlar

Büyük boy kuramcıları genel olarak bütün insanlığın değişme kanunlarını bulmaya ve bu kanunları özel toplumlara uygulayarak değişmeleri açıklamaya çalışmışlardır. Orta boy kuramcıları ise toplumları ayrı ayrı inceleyerek toplumsal değişmeleri tespit etmeye ve bu gözlemlere dayalı olarak geliştirdikleri modeli bütün insanlığa genellemeye çalışmışlardır.⁶⁴ Bu anlamda büyük boy kuramcıları tümdengelimci, orta boy kuramcıları ise tümevarımcı olduğu söylenebilir.

Orta boy kuramcıları, bugünkü bilgimizle, bütün insanlığı kapsayacak değişme modeline ulaşamayacağımız inancını geliştirmişlerdir. Dolayısıyla daha çok içinde yaşadığımız toplumu ve onun alt sistemlerini incelemeye yönelirler, demografik ve ekolojik değişmeler, göçler, kentleşme, alt-üst kültürler ve sapma gösteren davranışlar, sosyal tabakalaşma, sosyal hareketlilik gibi konularda odaklanmışlardır.

1.2.1. Yapısal-Fonksiyonel Model

Bu model de toplumlar, canlı organizmalarla karşılaştırılmakta ve her organizmanın bir yapısından söz edilmektedir. Her organizmayı meydana getiren parçaların o organizmanın devamlılığında belirli bir görevi olduğu gibi, toplumu meydana getiren parçaların da o

⁶² Emre Kongar, a.g.e., s.124

⁶³ İnternet, 'Pitirim Sorokin', www.turkcebilgi.com, 15.11.2005

⁶⁴ Emre Kongar, a.g.e., s.51

toplumu devamlılığında belirli bir fonksiyonu vardır.⁶⁵ Fonksiyon belirli bir toplum içinde her geleneğin, düşünce, değer ve inançların, birey ya da grupların oynadığı roldür. Bu kuram toplumu organize olmuş, düzenli ilişkilerden meydana gelen ve her bireyin toplumun temel değerini paylaştığı bir sosyal sistem olarak görür. Kuram parçalar arasında minimum derecede bir bütünleşmeyi içerir. Bu bütünleşme, geniş ölçüde değerlerde anlaşmaya dayanır. Toplum üyeleri değerler konusunda anlaşmışlardır. Böylece toplumun temel değerleri sosyal yapının çeşitli parçalarında ifadesini bulursa parçalar bütünleşecektir.⁶⁶

Buradan da anlaşılacağı üzere, yapısal-fonksiyonel model de, Toplum birbirleriyle ilişki içinde bulunan parçalardan meydana gelmiş bir sistem olarak düşünülür. Doğallıkla dinamik bir denge durumu içinde olan toplumdaki hareketlilik ya da faaliyetlerin tümü genel denge durumuna katkıda bulunur. Öyle ki, yapısal-fonksiyonel modele göre, bu düzenli eylem ya da faaliyetlerden hiç değilse bir kısmı toplumun bekası için vazgeçilmez bir durumdadır.⁶⁷

Bu model iki temele dayanır. İlki, yapılar ile fonksiyonlar arasındaki ilişki. Her yapı, bir fonksiyona sahip olduğu için gelişmiştir. Yapılar var olduğu için belli fonksiyonlar ortaya çıkmıştır. Yani, fonksiyonlar yapılardan önce vardır. Yapılar fonksiyonları değil, fonksiyonlar yapıları doğurur. Buradan yapısal farklılaşma düşüncesine varılır. Yapısal farklılaşma, esas olarak aynı yapı tarafından yerine getirilen fonksiyonların zamanla çoğalmaları ve ihtisaslaşmaları sonunda birbirinden ayrılarak, kendilerini daha iyi gerçekleştirecek yeni yapılar oluşturmak demektir. İkinci olarak, fonksiyonelliktir. Bütün sosyal yapı ve birimler, sosyal sistem için fonksiyoneldir. Yani bu ihtiyacı karşılamakta ve diğer parçalarla ahenkli bir bütünleşme içindedir.⁶⁸

1.2.1.1 Talcott Parsons

Parsons, kuramını, klasik ekonomistlerin rasyonellik ilkesine, pozitivistlerin determinist biyoloji kanunlarına ve idealistlerin kültürel değerlerine dayanarak kurmuştur. Parsons bu üç modelin de gerçeğin bir kısmını yansıttığına ve bu nedenle uzlaştırılmaları

⁶⁵ Enver Özkalp, a.g.e., s. 31

⁶⁶ Ramazan Karaman, a.g.e., s.52

⁶⁷ İnternet, 'Yapısal Fonksiyonalizm', www.turkcebilgi.com, 07.01.2006

⁶⁸ Hüsamettin İnanç, a.g.e

gerektiğine inanır. Toplumsal yapı, toplumsal sistem ve aktör onun en çok kullandığı terimlerdir.⁶⁹

Parsons toplumsal bir pozisyon ve dolayısıyla bir rol sahibi olan kişiye aktör diyor. Toplumsal sistemi ise Parsons'a göre aktörler arasındaki etkileşim süreçlerinin sistemidir. Yapı, Parsons'a göre birimlerin nispeten istikrarlı bir kalıp gösteren ilişkileridir. Toplumsal sistemin birimi aktör olduğuna göre de, toplumsal yapı aktörlerin toplumsal ilişkilerinin kalıplaşmış sistemidir.

Parsons'ın çalışmaları şu esaslar üzerine kurulmuştur.

1-Amaç olarak tek bir kuram peşinde koşar. 2-Parsons'a göre uygun bir genel sosyoloji kuramı, bir eylem kuramı olmak zorundadır. Yani kuramın temel mekanizmasını, belli amaçlar, değerler ve normatif standartlar çerçevesinde davranarak, kendilerini belli durumlara ayarlayan aktörler meydana getirir. 3-Anlamlı bir eylem kuramı, gönüllülük esasına dayanmalıdır. 4-Gönüllülük esasına dayalı bir eylem kuramı, fikirlere ideallere amaçlara ve normatif standartlara, değişkenler olarak bakar.⁷⁰

Parsons'ın değişme modeli farklılaşma fikrine dayanır. Farklılaşma, toplumdaki yeri iyi-tanımlanan bir birimin veya alt sistemin daha geniş bir sistem için hem yapı ve hem de işlevsel önem bakımından farklı birimlere bölünmesi sürecidir. Farklılaşma süreci içerisinde çeşitli fonksiyonlar kendi yapısal birimlerine sahip olurlar. Örneğin, bir zamanlar aile içersinde yerine getirilen üretim ve sosyalizasyon süreçleri artık fabrikalarda ya da okullarda yerine getirilmektedir. Bu farklılaşma Parsons'a göre, aynı zamanda yeniden bir bütünleşme gerekliliği ortaya koyar. Bu ise köprü görevi yapan kurumlar aracılığıyla çeşitli fonksiyonları yerine getiren toplumsal üniteler arasındaki ilişkileri düzenleyen bir normatif sistemin varlığını gerektirir.⁷¹

Parsons, bir toplumda 3 sistem tanımlar: 1-Kişilik sistemi, 2-Sosyal sistem, 3-Kültürel sistem.

Parsons, bahsettiği üç sistemi birbirleri için vazgeçilmez nitelikte bulur.

⁶⁹ Hüsamettin İnanç, a.g.e

⁷⁰ İnternet, 'Toplumsal Değişme Kuramları', www.websamba.com /bilgiguctur, 17.05.2005

⁷¹ İnternet, a.g.e.

Parsons, üç toplumsal sistem belirler; Grup, örgüt ve toplum. Grup ve örgüt, toplum için temel fonksiyonları yerine getirmekle kalmaz, aynı zamanda topluma benzer şekilde örgütlenmişlerdir. Bütün bu toplumsal sistemlerin bir değer sistemi, bir uyum mekanizması, işleyiş kuralları ve bütünleştirici bir mekanizması vardır.

Parsons'ın evrimci toplum kuramının hedefi sistemlerin kendi çevrelerini kontrol etme yeteneklerinin artmasına doğrudur. Toplumların işlevsel ön gerekliliklerin kuramsal bir çözümlenmesi ve arkeolojik, antropolojik ve tarihsel bulguların incelenmesiyle Parsons evrimsel gelişmede kontrolü mümkün kılan önemli atılımları belirlemiştir. Bunlardan biride çevreyi kontrol etmek için gerekli en uygun olan becerili liderlerin ortaya çıkmasını sağlayan, eşitsizlikleri tanıyan tabaklaşma sisteminin doğmasıdır.⁷²

Parsons, aktörlerin toplumsal eylemlerinin toplumsal kurumlar tarafından belirlendiğini söyler. Toplumsal kurumlar ya da kurumsal kalıplar, belli bir toplumda hangi toplumsal eylemlerin ya da toplumsal ilişkilerin meşru ya da beklenen eylem ve ilişkiler olduğunu belirler. Buradaki meşruluk terimi, bir yaptırımı kapsar ve belli bir eylemin yapılmasının hiç olmazsa kuvvetli bir şekilde eleştirileceğini belirler. Bir başka deyişle toplumsal kurumlar (din,ahlak,ekonomi gibi), bireylerin belli toplumsal kişiliklerinde sahip oldukları rollerin yerine getirilmesini düzenler.⁷³

Kuramsal olarak Parsons yapıların değiştiğini kabul etmektedir. Parsons değişim olasılığına karşı bir ilgi duymaktadır. Bir toplum, uzmanlaşmış sistemlerden ve bunların alt sistemlerinden oluşur, her birisinin diğeriyle ve toplumsal sistemin kendisinin dışında kalan çevrelerle (yani, kültürel sistem ve kişilik sistemi) sınır alışverişi vardır.

Parsons, gerek farklılaşma modeli ile, gerekse daha sonra kavramsal gelişimini incelemeye çalıştığımız kişilik sistemi özellikleri ile toplumsal değişmeyi bir denge içerisinde basitten karmaşığa doğru giden bir toplumun normal bir evrimi olarak görür. Fonksiyonların bölünmesi sonunda ortaya çıkan bütünleşme ihtiyacı Parsons'un kişilik sistemleri ve toplumsal sistemler kadar, kültürel sistemlere de önem verdiğini göstermektedir. Bir diğer deyişle toplumsal sistemde fonksiyonların ayrımı sonunda meydana gelen yapısal farklılaşma kültürel sistemlerin yardımıyla bütünleşmeye gidecektir.⁷⁴

⁷² Margaret M. Polomo, 'Çağdaş Sosyoloji Kuramları', Gündoğan Yay., s.164

⁷³ Emre Kongar, 'Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği', Remzi yay., s.160.

⁷⁴ İnternet, 'Toplumsal Değişme Kuramları' www.websamba.com/bilgiguctur, 27.12.2005

1.2.1.2. Robert K. Merton.

Merton'un toplumsal değişmeyi açıklamak için kullandığı temel kavram Durkheim'dan ödünç aldığı anomi'dir. Fakat Merton değişimi bu kavram çerçevesinde açıklarken bir dizi kavram daha kullanır. Bu kavramlar tüm işlevselci sosyologlarda kullanılan 'işlev' kavramından türetilmiştir. Merton'a göre işlev belli bir sistemin uyum sorununa çözüm getiren gözlenen sonuçlardır. Merton işlev kavramının kullanımında birtakım yanlışlıkların yapıldığını ve bu kavramın anlamında belirsizlikler olduğunu söyler. Önce, işlevlerin toplumsal sisteme yalnızca yapıcı (bütünleştirici) katkıda bulunduğunun varsayılması bir hatadır. Ayrıca, işlevlerin toplumsal yaşamda bilinçli olarak ortaya çıkıp çıkmadığı ayrımı yapılmadığı için bir belirsizlik söz konusudur.⁷⁵ Merton, önce işlevselcilikteki bu belirsizlik ve yanlışları gidermek için çalışır. Günümüz gelişmiş endüstri toplumlarının komplike yapılarında kültürel ve sosyal bütünlüğü parçalayıcı özellikte işlevler de vardır: Merton'a göre karşı işlev, bir toplumsal sistemin uyumunu azaltan, toplumsal bütünlüğü tehdit eden, değişiklik yaratma eğiliminde olan toplumsal etkinliklerin sonuçlarıdır. Merton ayrıca işlevi 'açık işlev' ve 'gizli işlev' diye ikiye ayırır. Açık işlev, toplumsal etkinliğe katılanlar tarafından bilinen ve niyetlenen işlevlerdir. Gizli işlev ise katılımcıların farkında olmadıkları etkinliklerinin sonuçlarıdır. Merton şu örneği verir; New Mexico'daki Hopi Kızılderililerin yağmur dansının yağmur getireceğine inanılır. (Açık İşlev) Aynı zamanda yağmur dansı, bu insanların birbiriyle olan toplumsal bağlarını güçlendirir. (Gizli İşlev)⁷⁶

Merton'a göre sosyolojik açıklamanın en önemli amaçlarından biri toplumsal etkinlikler ve kurumların gizli işlevlerinin açığa çıkarılmasıdır. Bu sınıflama ile Merton'un ana sorun olarak ortaya koymaya çalıştığı şey, gizli işlevlerin açık işlevlere dönüşmesi sırasında ne gibi etkilerin ortaya çıktığıdır. Örneğin, Nazilerin insanlık dışı davranışlarını açıklayan bir propaganda filmini izleyenlerin bazen filmde, Nazilerin amaçlarına varmalarında ne kadar etkili ve disiplinli olduklarını düşünerek, onlara antipati yerine sempati duyması olasıdır. Burada propagandanın gizli fonksiyonu açık fonksiyon haline dönüşmekte ve beklenmedik etkiler yapmaktadır.

Merton, toplumsal değişme anlayışını, farklılaşma çizgisinde değerlendirmektedir. İşlevselci gelenekte de çoğunlukla denge, harmoni ve devamlılık kavramlarını ön plana

⁷⁵ Internet, 'Toplumsal Değişme Kuramları' www.websamba.com/bilgiguctur, 27.12.2005

⁷⁶Sezgin Kızılcelik, 'Sosyoloji Teorileri-1', Yunus Emre Yay., Konya, 1994, s. 15

çıkaran görüşlerden farklı olarak, yine bu gelenek içerisinde değişmeyi de açıklamaya çalışan bir düşünür olmaktadır. Merton'un bu çabası, ayrımını yaptığı toplumsal yapı ve kültürel yapı arasındaki farklılaşma olgusu üzerinde odaklanmaktadır. Yani onun farklılaşma modeli, kültürel yapı ve toplumsal yapı ayrımına ve bu iki yapı arasındaki uyum veya uyumsuzluğa dayanmaktadır.⁷⁷

Böylelikle anomi kavramı, Merton'un toplumsal değişmeyi açıklamada temel olarak aldığı bir açıklama modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Merton anomiyi, “özellikle kültürel norm ve amaçları ile grup üyelerinin bu norm ve amaçlara uygun davranışlar yapmalarını sağlayan ve toplumsal yapı tarafından saptanan kapasiteleri arasında kopma olduğu zaman ortaya çıkan kültürel yapının yıkılması durumu” olarak tanımlamaktadır.⁷⁸

Böyle bir toplumsal değişmenin, toplumun temel yapısını etkileyebilmesi için, toplumdaki denetim mekanizmalarının yani baskı unsurlarının güçsüz olması ve anominin devamlılığı gereklidir. Bu bağlamda Merton, toplumsal kontrol mekanizmalarının denetleyici niteliğini özellikle vurgulamaktadır. Anomi durumunun ortaya çıkardığı kopukluk, işlevsizlik ve uyumsuzluklar, yani birtakım toplumsal çözümler, bu tür toplumsal kontrol mekanizmaları tarafından sınırlanabilir veya bastırılabilir. Böyle bir durumda da değişme, toplumsal yapıya inmeden gerçekleştirilen bir sistem içi değişime dönüşmektedir. Ancak, tersi bir durumda ise, yani toplumsal kontrol ve denetim mekanizmalarının güçlü olmadığı, anominin birikimli bir biçimde devam özelliği taşıdığı durumlarda toplumsal değişme, temel yapıya dek inerek daha kapsamlı bir etkide bulunmaktadır. Merton'un temel yapı ile belirttiği kavram kültürel ve toplumsal yapının ortaklığıdır. Temel yapının değişmesi derken özellikle kültürel yapının bir başka deyişle bir toplum ya da grup üyelerinin davranışlarını yöneten normların değişmesini kasteder.⁷⁹

Bunlardan başka Merton, değişmenin niteliğini etkilemesi bakımından, iki tür anomiden söz etmektedir: Basit anomi ve şiddetli anomi. Basit anomi durumu, kesin ve ani bir nitelik taşımayıp, belirli bir grup veya toplumda gerilimin yarattığı çatışmalardan doğan bir durumu ifade etmektedir. Böyle bir kuralsızlık sonucunda, gruptan kopma duygusu ortaya çıkabilir ancak bu durum önemli ölçüde bir dağılmaya veya toplumsal değişmelerin köklü bir biçimde gerçekleşmesine yol açmaz. Şiddetli anomi durumunda ise belirli bir

⁷⁷ Emre Kongar, a.g.e., s.163

⁷⁸ Emre Kongar, a.g.e., s.165

⁷⁹ Internet, ‘ Toplumsal Değişme Kuramları ’ www.websamba.com, 27.12.2005

toplumsal grup veya toplumun değerler sisteminin bütünüyle çözülmesi söz konusu olmaktadır. Yani şiddetli anomi, toplumsal kontrol mekanizmaları tarafından kontrol edilmediği takdirde, temel toplumsal yapının değişmesine yol açabilecek, derin ve geniş çaplı etkilerde bulunabilir. Böyle bir durumda, toplumsal bütünlük, önemli ölçüde yaralanabilir. Her iki anomi türünde de toplumsal kontrol mekanizmalarının denetim gücü ve yeterliliği, belirleyici bir öge olmaktadır.⁸⁰

Özetleyecek olursak Merton'un düşüncesinde anomi, toplumsal değişimin temel itici gücü olmaktadır. Yani onun değişme anlayışında anomi kavramı, bir çeşit merkez olgu niteliği taşımaktadır. Merton denetim mekanizmaları işlediği sürece toplumsal ve kültürel çevre arasında kopma olmayacağını, sadece toplumsal sistemin değişeceğini, anomi büyüdüğü ve devamlı olduğu zaman ise değişimin temel yapıya ineceğini söyler: "Toplum, barındırdığı kültürel hedeflerin edinilmesi için kurumlaşmış araçları sağladığında anomi var olmaz".⁸¹ Böylece Merton da toplumsal değişmeyi toplumun kendi iç işleyişine bağlamaktadır.

1.2.1.3. William F. Ogburn

Ogburn'a göre toplumsal değişme kültürel evrim sonunda ortaya çıkar. Kültürel evrimi açıklayan dört öge vardır. 1) İcat, 2) Birikim, 3) Yayılma 4) Uyum sağlama

İcat, sadece mekanik değil aynı zamanda toplumsaldır. Herhangi bir icat üç ögenin birleşmesiyle meydana gelir. İcadın yapılması için 1-Zihinsel yetenek, 2-Toplumsal talep, 3-Kültürel taban öğeleri gerektir. Birikim, kültürel tabana yayılan ilavelerin toplamıdır. Bu ilaveler yeni buluşlar şeklinde yapılır. Yayılma, bir icadın ortaya çıktığı kaynaktan başka yerlere dağılması sürecidir.⁸²

Normalde, kültürel sistemin her ögesi birbiriyle ahenkli bir biçimde bütünleşmiştir. Yani bir icat ortaya çıktığında, bu öğelerden bazıları değişir. Diğerleri ise bir süre geçtikten sonra bu değişen öğelere uyum sağlayabilir. Bu farklı hızlarla değişme durumu, çatışmaların kaynağıdır. Ogburn bu duruma 'kültürel boşluk' adını veriyor.⁸³

⁸⁰ Emre Kongar, a.g.e., s.163

⁸¹ M.M.Poloma, a.g.e., s.38

⁸² Emre Kongar, a.g.e., s.171

⁸³ Hüsamettin İnanç, a.g.e.

Ogburn'a göre kültürel boşluğu belirlemek için üç adım atılması gerekir. 1)Kültürel sistem içinde en azından iki değişken ortaya koyulmalıdır. Maddi ve manevi kültür kalıpları 2) Bu iki değişkenin birbiriyle uyumlu olduğu tespit edilmelidir. 3) Bu iki değişkenden biri değişirken, ötekini sabit kaldığı ya da birinin ötekinden daha fazla değiştiği zaman, iki değişken arasında uyumun, önceki uyum durumundan daha yetersiz olduğu belirlenmelidir.⁸⁴

Ogburn toplumları durgun ve değişken toplumlar olarak ikiye ayırıyor. Durgun toplumlar kültürel kalıpları değişme göstermeyen toplumlar değişken toplumlarsa hareket halindeki kültürel kalıpları değişme içinde olan toplumları gösterir.

Ogburn zamanımızda artık durgun toplumlar kalmadığını ve bütün toplumların değişen toplumlar haline geldiğini söyler. Değişme icat yapılması demektir.⁸⁵

1.2.1.4. Mübeccel Kıray

Mübeccel Kıray'a göre önemli olan, belirli yerlerde ve zamanlarda ne derece ve biçimde değişme olduğunu bilmek ve olanaklı olduğu ölçüde bu konuda genellemelere varmaktır. Kıray böylece değişimin ortaya çıkışı ve nasıl etkileneceği konusunda sonuçlara varmayı ümit eder.⁸⁶

Kıray evrimci bir görüşle toplumların gelenekselden moderne, ya da feodalden moderne doğru geliştiğini belirleyen ikili modellerin çizgisini belirler. Fakat özellikle hızla değişen az gelişmiş bir ülkede, bütün bu modellerin belirlediği saf ve katışıksız tiplerin gözlenebilmelerinin artık imkansız olduğunu belirtir.⁸⁷ Kıray değişme modelini şöyle özetlemektedir; 1) Her toplumsal yapı (ister feodal, ister modern isterse de değişme halinde olsun) bir bütündür. 2) Bu bütün, insan ilişkilerinden ve ilişkilerin doğurduğu değerlerin etkileşimlerinden meydana gelir. 3) Bu bütün her zaman aynı olmayan bir hız ve tempo ile değişir.⁸⁸

Kıray değişimin gözlenmesi sırasında değişme eğilimlerini beş ana grup halinde incelenmesi gerekliliğini belirtir. 1) Ekolojik ilişkilerin şekil ve hacmi 2) Kurumların farklılaşma, ihtisaslaşma ve örgütlenme dereceleri 3) Toplumda, dışarıya açılma dışarı ile

⁸⁴ Orhan Türkoğan, 'Kültürel Değişme ve Toplumsal Çözümle', IQ yay., s.104

⁸⁵ Emre Kongar, a.g.e., s.171

⁸⁶ Emre Kongar, 'Türk Toplum Bilimcileri'. Remzi kit., s.431

⁸⁷ Emre Kongar, 'Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği', Remzi kit., s.173

⁸⁸ Emre Kongar, 'Türk Toplum Bilimcileri'. Remzi kit., s.431

bağlantı kurma ve bütünleşme şekil ve miktarı 4) İnsan ilişkilerinde herkesin birbirini tanıdığı, kişisel ve yüz yüze temaslardan, anonim ve kişilik ötesi rollere dayanan ilişkilere geçiş derecesi 4) Yerel ve dinsel olma özelliklerinin kaybolma derecesi⁸⁹

Bu görüşlerden sonra Mübeccel Kıray, ‘Tampon Kurumlar’ kavramına varır. Kültür boşluğunu sancılarını gidermeye yönelik aracı kurumlara ‘Tampon Kurumlar’ adını veriyor. Böylece toplum geçiş dönemlerinin çatışmalarını asgariye indirmiş çalışır. ‘Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası’ isimli araştırmasında Kıray, tampon kurumların örneklerini göstermektedir. Tüccar-köylü ilişkileri ve annenin aile içinde gittikçe artan önemi ve kız evlada dayanan geniş ailenin ortaya çıkışı gibi.⁹⁰ Tampon kurumlar, toplum ve toplumsal değişme hakkında iki temele dayanır. Bu ilkelere birincisi toplumun her düzeyde ve her an fonksiyonel bir bütünlüğe sahip olduğudur. İkincisi de çeşitli toplumsal yapı öğelerinin aynı zamanda ve aynı hızda değiştiğidir. Bu ilkelere göre aynı hız ve zamanda değişmeyen öğelerden meydana gelen toplumsal yapı, fonksiyonel bütünlüğü korumak için tampon kurumları yaratmaktadır.⁹¹

1.2.2. Çatışmacı Model

Toplumun ahenkli ve bütünleşmiş bir varlık olduğu görüşünün antitezi çatışma modelleridir. Çatışma modellerine göre toplum, birbirleriyle çatışan birimlerden ve öğelerden kuruludur. Toplumun değişmesi bu öğelerin itici gücüyle meydana gelir. Toplumsal bütünlük ise, toplumsal öğeler ve birimler arasındaki ahenk ve çatışmanın sonucu değil, toplumsal birim ve öğeler arasındaki çatışmaların ortaya koyduğu zıt kuvvetlerin dengelenmesi sonucu ortaya çıkar.⁹²

Yapı-fonksiyonel yaklaşım, çatışmayı sosyal bir hastalık olarak görürken çatışmacı modeller bunu tabii karşılarlar, hatta toplumun hayatiyetini buna bağlarlar.⁹³ Örneğin Cooley’e göre herhangi bir şekilde ortaya çıkan çatışma toplumun hayatıdır. İlerleme, bireyin, sınıfın ya da bir grubun kendi idealini gerçekleştirmek için yaptığı mücadeleden

⁸⁹ Emre Kongar, ‘Toplumsal değişme kuramları ve Türkiye geçişi’, Remzi kit. s.174

⁹⁰ Hüsamettin İnanç, a.g.e.,

⁹¹ Emre Kongar, ‘Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği’, Remzi kit., s.175

⁹² Emre Kongar, a.g.e., s.185

⁹³ Hüsamettin İnanç, a.g.e.,

çıkar. George Simmel daha ileri giderek, çatışmanın bir sosyalizasyon biçimi olduğunu ileri sürer.⁹⁴

Çatışmacı modelin altında iki varsayım vardır.

1) Bireysel görüş: çatışmayı bireyin içgüdüsel bir niteliği olarak ele alır. S.Freud ve G.Simmel bu görüşü savunurlar.

2) Grup çıkarları görüşü: çatışmanın, toplum içindeki çeşitli grupların çıkarlarının birbirleriyle çatışmasından doğduğu ve bu nedenle kaçınılmaz olduğunu savunur. K.Marx ve R.Dahrendorf bu görüşü savunur.

1.2.2.1. Vilfredo Pareto

Pareto'ya göre toplumsal olayları üç öge etkiler. Bunlardan birincisi doğal ögeler, ikincisi dış toplumlardan gelen ögeler ve üçüncüsü de toplumun içindeki ögelerin toplamıdır. Pareto iç ögeleri şöyle sıralar: 1) Tortular. Bunlar insanın mantıki bir düşünce ürünü olmayan davranışların güdülerini ve insanoğlunun değişmez eğilimleridir. 2) Türevler. Bunlar hareketlerin ideolojik nedenleridir. 3) Ekonomik çıkarlar. Birey ve toplulukların hareketlerinin ekonomik çıkarlara ilişkin güdüleridir. 4) Toplumsal ayrı cinstenlik bireylerin birbirlerine göre farklı oluşlarıdır. 5) Toplumsal hareketlilik ve seçkinlerin dolaşımı.⁹⁵

Pareto'nun toplumsal değişme kuramı, seçkinlerin dolaşımı kavramında belirlenir. Pareto toplumu genel olarak iki kesime ayırır: Alt kesim ya da aşağı tabaka ve üst kesim ya da seçkinler tabakası. Seçkinler tabakası da ikiye ayrılır. Bunların bir kısmı doğrudan ya da dolaylı olarak hükümet içindedirler. Pareto bunlara 'yönetici seçkinler' diyor. Hükümetle ilişkisi olmayan üst tabakaya ise 'yönetici olmayan seçkinler' diyor.⁹⁶ Aşağı ve yukarı tabakanın tortuları farklıdır. Aşağı tabakadan yukarı kata çıkan kişi, eski tabakasının tortularını da beraberinde getirir. Böylece yönetici seçkinler, daima aşağıdan gelen taze kuvvet ve yeniliklerle desteklenir. Bu dolaşıma uygun olmayan, yöneticiliği hep aynı insanların tekelinde tutan aristokrasiler çökmeye mahkumdur.

Sosyal düzeni yürütmek için idari iktidar ve yetkiyi elinde bulunduran her zümrenin yerini başka bir elit zümre almakta ve böylece devri olarak görülen değişme sosyal düzeni

⁹⁴ Emre Kongar, a.g.e., s.185

⁹⁵ Emre Kongar, a.g.e., s.187

⁹⁶ Emre Kongar, a.g.e., s.188

işletmektedir. Toplum daima hareket halinde bulunan bir denge halindedir. Zamanla toplum değiştikçe bu denge ve denklik halinden uzaklaşsa bile sosyal kuvvetler tekrar yeni bir denge kurmaktadır görüşünü savunur.⁹⁷ Pareto toplumsal Darwinci düşüncelerden, yani yaşam için savaş ve insan toplumlar arasında kavgayı yaşam için kavga ile açıklamak eğilimindedir; hayatta kalanlar ya da kavgayı kazananlar en yetenekli olanlardır.⁹⁸

1.2.2.2. Ralph Dahrendorf

Marksist kuramın boşluklarından hareket eden Ralph Dahrendorf, toplumsal değişmeyi çatışan gruplar arasındaki güç dengesinin değişmesine bağlar. Toplumsal yaşamın olduğu her yerde mutlaka çatışma ve çatışmanın olduğu her yerde de kaçınılmaz olarak değişme olacaktır. Dahrendorf'a göre değişme, yönetici kadrolardaki değişmeyle başlar. Yönetici kadrolardaki değişme, çıkarlarda ve değerlerde değişmeyi kaçınılmaz kılar. Dahrendorf'a göre, bu temel değişme modelinin yanı sıra iki farklı değişme biçimi daha olanaklıdır. Yönetilen sınıftaki bazı öğelerin yönetici sınıfa sızması ya da çatışan kesimler arasındaki işbirliğine gidilmesi durumunda, değişme evrim biçiminde ortaya çıkar. Yönetici sınıfın zamanla karşıt sınıf ya da sınıfların düşüncelerini uygulamaya başlaması da üçüncü bir değişme biçimidir. Bu son iki durumda çatışma yumuşar. Çatışmayı sertleştiren ortamlar şiddet kullanımını, yapısal değişimin hızlı ve köklü olmasını gündeme getirir.⁹⁹

Dahrendorf, Marx'ın sınıf ayrımlarının temelinde gördüğü üretim araçlarının mülkiyeti kavramını değiştirerek sınıf için yeni bir temel önerir. Dahrendorf, hükmetme ve hükmedilmenin ortaya çıkardığı otorite ilişkileri sınıfların ortaya çıkmasında temel teşkil eder demektedir. Hükmedenle hükmedilen arasında bir karşıtlık vardır. Diğer bir deyişle kimileri grubun otorite yapısında yer alırken kimileri yer almaz. Dahrendorf, az otoriteye sahip olanla çok otoriteye sahip olanların varlığını kabul eder. Dahrendorf'un tartıştığı sınıf yapısı, üretim araçlarının mülkiyetinden çok otoriteye dayanmaktadır. 20. yüzyıl sanayi toplumunda üretim araçlarının sahibi olmak, meşru kontrole sahip olmak kadar önemli değildi.¹⁰⁰ Dahrendorf kendi sınıf kuramını otorite temeline göre analiz etmeye çalışmıştır. Kendisi toplumsal

⁹⁷ Cüneyt Birkök, 'Sosyal Değişim Kuramları', www.birkok.com., 12.07.2005

⁹⁸ Raymond Aron, 'Sosyolojik Düşüncenin Evreleri', çev. Korkmaz Alemdar, bilgi yay., s.314

⁹⁹ Ahmet Taner Kışlalı, 'Toplumsal Sınıflar ve Seçkinler', www.1001kitap.com., 05.07.2005

¹⁰⁰ Behçet Batur, 'Diyalektiğin Çağdaş Dinamikleri: Aktif Toplum-Kitle Toplumu, Bilgi Toplumu-Postmodern Toplum Çelişkisi', www.karizmadergisi.com., 13.01.2005

çatışmaların yapısal kaynağının üretim araçlarının mülkiyetinin eşit olmayan dağılımında değil, otoritenin eşit olmayan dağılımında görür.¹⁰¹

Toplumsal yapıdaki çatışmanın sürekliliği çatışmanın yapısal kökeni ile açıklanır. Otoriteyi iki bölümlü bir şekilde incelemekte ve otoriteye sahip olan ile otoriteye sahip olmayan arasında mücadele olduğunu belirtir.¹⁰² Dahrendorf'un çatışma konusundaki fikirleri şöyle özetlenebilir: 1) Toplumsal hayatın olduğu her yerde çatışma vardır. 2) Bu çatışmanın derecesi iç harpten, parlamenter münakaşalara kadar değişebilir. 3) Çatışma yok edilemez. 4) Çatışma muvakkaten bastırılabilir, kontrol edilebilir ya da kanalize edilebilir. 5) Toplumdaki zorlamalar çatışmayı, çatışma ise toplumsal değişmeyi meydana getirir. Dahrendorf'un toplumsal değişme görüşünün temelini yöneten-yönetilen ayrımından alan bir sınıflar arası çatışma süresi sonunda ortaya çıkan bir olaydır.¹⁰³

2. Türkiye de Toplumsal Değişme Süreci

2.1.1880-1920 Dönemi

Batı kültürü önce ekonomik-siyasi alanda, sonra bütün değerler alanında dünya görüşü olacak kadar genişlediği zaman, 16 yüzyıldan sonra onun gelişme hızına ayak

¹⁰¹ Enver Özkalp, 'Toplumsal Tabakalaşma ve Değişme', Anadolu üniv yay., s.137

¹⁰² Enver Özkalp, a.g.e. s.137

¹⁰³ Emre Kongar, a.g.e. s.193

uyduramayan başka kültürler için tek yol kalıyordu: Modernleşmek.¹⁰⁴ 1789 Fransız Devrimi'yle çağdaş olan III. Selim döneminde önemli bazı atılımların ardından, Osmanlı Devleti özellikle 1800'lü yıllarda yine de oldukça geniş bir dizi yenileşme eylemini göze alabilmiştir.¹⁰⁵

Yenileşme önce ordu düzeyinde gerçekleştirilmek istenmiştir. Geleneksel yapının biri olan yeniçeriliğe son verilerek düzenli, disiplinli, bir yeni ordu kurma girişimini gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁶ III.Selim ve II. Mahmut devrinin devlet kurumlarında ve onu tamamlamak için öğretim işinde giriştikleri geniş reform hareketleri, Türkiye'nin modernleşmesi tarihinde en önemli safhalardan biri olarak gösterilebilir.¹⁰⁷ Arnold Toynbee İslam dünyasında modernleşme bakımından iki tavrı görür: III. Selim ve Mısırlı Mehmet Ali Paşa.

III.Selim zamanında hızlanan yenileşme hareketleri geleneksel Osmanlı kültürünün tepkisi, geçimleri tehlikeye girenlerin birleşen akımlarıyla sekteye uğramıştır. Bu duruma rağmen Batı'da sürekli Osmanlı elçileri bulundurma bu döneme rastlar.¹⁰⁸ II. Mahmut döneminin sonlarına doğru Batı'da görevli bulunan Osmanlı elçileri Batı'nın yeni bir özelliğini keşfettiler. Mustafa Sami 1838'de elçilik heyetiyle Avrupa gezisi dönüşünde 'Avrupa Risalesi' adlı küçük bir eser yazar. Bu eserde Avrupa'da görülen uygarlık eserlerinin nedenlerini anlamaya çalışır.¹⁰⁹ Mustafa Sami kitabında nedenleri şöyle sıralar: 1-Avrupa uygarlığının üstünlüğünün temel sebebi 'müspet ilimlerde' ilerlemesidir. 2-Din özgürlüğü, 3-Eskiyle yeni arasındaki süreklilik, 4-Okur-yazarlığın genelleşmiş olmasıdır. Şu halde bizde de bilimlerin gelişmesi desteklenirse Avrupa'ya muhtaç olmaktan kurtuluruz.¹¹⁰

Değişimlerin önce bürokrat –seçkinlerin, ve onların peşinden de ordunun ve özellikle düşük rütbeli subayların inisiyatifi ele alması tesadüf değildir çünkü, kapitalist toplumsal makineyle ilk ilişkiye giren kesim onlardı.¹¹¹ 18. yüzyıl Avrupa'sında tebaanın mülkiyet hakları garanti altına alınmış, eğitimi halka yaymanın kendilerine getireceği faydayı algılamışlardır. Milli devletlerin kurulmasına ve orta sınıfların güç kazanması paralel

¹⁰⁴ Hilmi Ziya Ülken, 'Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi' Ülken yay. İstanbul, s.21

¹⁰⁵ Ali Gevgilili, 'Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk', Bağlam yay., Ankara, 1990, s.31

¹⁰⁶ Ali Gevgilili, a.g.e., s.31

¹⁰⁷ Hilmi Ziya Ülken, a.g.e., s.35

¹⁰⁸ Şerif Mardin, 'Türk Modernleşmesi', İletişim yay. İstanbul 2005, s.11

¹⁰⁹ Niyazi Berkes, 'Türkiye'de Çağdaşlaşma' Yapı Kredi Yay. 2005, s.201

¹¹⁰ Niyazi Berkes, a.g.e., s.202

¹¹¹ Erdoğan Yıldırım, 'Türkiye'de Siyaset Süreci' Ark yay. 1995, s. 19

yürüyen bu politika, aynı zamanda milli bütünlük kurmayı ve feodalizmden kalan imtiyaz ‘cep’leri temizlemeyi amaçlıyordu. Bu idare sistemine sonradan ‘aydın despotizmi’ denmiştir. O zamanlar Avrupa’da yeni gelişmekte olan devlet bilimlerinde ise bu ögelere ‘kameralizm’ adı veriliyordu. ‘Tanzimat’ olarak bildiğimiz, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nun ilanı ile başladığı kabul edilen yenilik hareketi, büyük çapta ‘kameralizm’den esinlenmiştir.¹¹² Reşit paşanın okuduğu saltanat belgesi, bir bakıma Hasta Adam’dan sürekli değişim isteyen Batılılara verilmiş bir ödündür.¹¹³

Tanzimat fermanı daha genelde, yönetim, vergileme, yargı, eğitim gibi alanlarda da bir dizi değişimi öneren bir girişimdir.¹¹⁴ Bu dönemde Batı Medeniyetinin, üstün teknolojinin bir eseri, teknolojinin de bilimin ürünü olduğu ve bunları eğitim yoluyla, devlet aracılığıyla uygulamanın mümkün olduğu anlaşılmıştır.¹¹⁵ Tanzimat’la yeni bir düzenlemeye gidilerek kanun koyucu sürekli meclisler oluşturuldu. Böylece askeri reformların başarısı için gerekli alt yapıyı oluşturmak maksadıyla idarî, hukukî ve iktisadî alanda yenilikleri gerçekleştirecek kurumlar meydana getirildi. Çağın ihtiyaçlarına cevap vermek maksadıyla batıdan esinlenerek ticaret ve ceza kanunları gibi yeni kanunlar çıkarıldı. Yeni kanunlara göre çalışan mahkemeler kuruldu. Meslek sahibi memurlar yetiştirmek amacıyla, Darül muallimin, Darül muallimat ve Mülkiye gibi yeni okullar açıldı.¹¹⁶

Tanzimat kararları, Türk toplum yapısıyla uyum göstermese de, ‘gerilikten kurtulmak’ gibi haklı bir gerekçe üzerine oturuyordu. Ancak bu garip ve kendine özgü rejimin ulaştığı sonuç, Osmanlı İmparatorluğu’nun ‘yenileşip’ güçlenmesi değil, kapitülasyonlar nedeniyle zaten ayrıcalıklı durumda olan, gayri Müslim tebaanın daha da ayrıcalıklı hale gelmesi oluyordu.¹¹⁷

Kendilerini batılı gibi görüp, köklerinden kopararak yozlaşan, halkla ilişkisi olmayan, topluma yabancılaşmış "aydın" türünün ortaya çıkması ve bunların devlet kadrolarında üst düzey görevlere getirilmesi, doğal olarak kamusal işleyişin daha çok bozulmasına neden oldu. Kamu görevlileri ve "aydınlar", "kara cahil" bir "sürü" olarak gördükleri halka hizmet etmek bir yana, ondan "tikinti" duyan ve uzak durmaya çalışan garip insanlar haline geldiler.

¹¹² Şerif Mardin, a.g.e., s.12

¹¹³ Ali Gevgilili, a.g.e., s.34

¹¹⁴ E. Engelhardt, ‘Tanzimat ve Türkiye’, çev.Ali Reşat, Kaktüs yay. İstanbul, s.32

¹¹⁵ Abdurrahman Çaycı “Atatürk ve Çağdaşlaşma”, Atatürkçü Düşünce yay., Ankara, 1992.,s.64

¹¹⁶ Abdurrahman Çaycı,a.g.e .,s.65

¹¹⁷ Metin Aydoğan, ‘Türkiye Üzerine Notlar’ Umay Yay. İstanbul, s.35

Batıcılık bir modaydı artık ve bu moda tam anlamıyla bir Batı çılgınlığıydı.¹¹⁸ Cemil Meriç bu konuda şöyle bir tespitte bulunur:¹¹⁹

‘İmparatorluğun yükselme döneminde aydın, toplumun herhangi bir ferdidir, zevkleri ile, zilletleri ile, mukaddesleri ile, acılarıyla; Kadıdır, müftüdür, tahrirat katibidir vs. Toplumun herhangi bir ferdiyle aynı camide namaz kılar, aynı kahvede dinlenir, aynı sofrada yemek yer. Ne imtiyazı vardır nede imtiyaz peşindedir. Tanzimat’tan sonra durum değişir. Aydın kendi tarihinden koptuğu ölçüde aydındır; kendi tarihinden yani kendi insanından.’¹²⁰

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın başında kültür bakımından ‘küçük’ ve ‘büyük’ geleneklerin bütünleşmedikleri bir durumdaydı. Aynı zamanda, imparatorluk, Batı’nın geçirmiş olduğu ve sosyal yapısını yeniden yoğuran ayanlık inkılabı, pazar inkılabı ve sanayi inkılabı gibi tarihsel gelişmelerden uzak kalmıştı.¹²¹ Tanzimatçıların aşırı modernleşmeleri, kültür taklitçiliği olduğundan, Batı’nın kültürel köklerine inilmediğinden dolayı “Müslüman topluluğu temelinden sarsmıştı”.¹²² Halkın ahlaki çöküntüyü Batılılaşma ile bir tutması bir rastlantı değildir. Osmanlı imparatorluğu’nda 19. yüzyılda ve 20. yüzyılda başlarındaki yeniliğe karşı hareketlerin hepsinde bu ideolojiyi görürüz.¹²³

Tanzimatçıların bu hızlı ve aşırı modernleşmesine karşı yeni Osmanlılar, tepki olarak, demokrasi anlayışlarını İslâm’dan aldıkları ilkelere dayandırmak istediler. Çünkü onlara göre, gerek Tanzimat, gerekse Islahat Fermanı “millet-i islâmiye”yi, “millet-i hâkime” iken, böyle bir mukaddes haktan mahrum bırakmıştı. Böylece Osmanlı Devleti’nin İslâm devleti olma niteliği kayboluyordu.¹²⁴

Osmanlının Islahat hareketlerinin otokratik niteliğinin bir yönünü de reformcu ve inkılapçı bir özellik taşıması oluşturmaktadır. “Siyasî-ıdarî değişme, beşerî yönlendirmenin bir eseri olarak yönetimden halka empoze edilen bir süreç izlemiştir. Halkın, bu hareketlerde aktif bir rolü yoktur. Bütün yenilik hareketleri gibi, haklar ve özgürlükler de tepeden gelmiştir. Bunlar tepeden bir ihsan olarak verildiği için, yine tepeden kolayca geri alınabilmektedir. Türkiye’de hak ve özgürlükler için mücadele etme kültürü gelişmemiştir. Oysa Batı’daki idarî-siyasî değişiklikler, halktan yönetime doğru intikal eden bir etkinin ve

¹¹⁸ Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi" İletişim Yay., C.6, s. 1790

¹¹⁹ Cemil Meriç, ‘Umrandan Uygurlığa’ İletişim Yay. İstanbul 2001, s.27

¹²⁰ Cemil Meriç, a.g.e., s.28

¹²¹ Şerif Mardin, ‘Türk Modernleşmesi’, İletişim Yay., İstanbul, 2005., s.27

¹²² Şerif Mardin, ‘Türk Modernleşmesi’, İletişim Yay., İstanbul, 1991, s. 89.

¹²³ Şerif Mardin, , a.g.e, s.69

¹²⁴ Mümtaz Türköne, ‘Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri’, İstanbul, 1995, s. 66.

mücadelenin sonucudur.”¹²⁵ Osmanlı toplumsal ve siyasî-idarî örgütlenmesiyle batı toplumlarında ortaya çıkan yapılanmalar arasındaki fark yalnızca bununla sınırlı değildir. Metin Heper bu farka dikkat çekerken patrimonyal niteliği öne çıkarmaktadır. O’na göre ‘Türk kamu bürokrasisinin bürokratik yönetim geleneği, Osmanlı patrimonyal geleneğinin devamıdır.’ Şerif Mardin'e göre ise, ‘Batıda ortaçağ toplumunu ayırt eden patrimonyalizm ve feodalizm ilkelerinden Türkiye’de en ağır basan ilke patrimonyalizm olmuştur’. Hatta daha da ileri gidilerek, kuruluşundan az sonra, patrimonyal bürokrasi çizgilerinin Osmanlı devletinin en ayırt edici yönü olarak belirlediği söylenebilir.

Yine Şerif Mardin'e göre, Osmanlı devleti, hem Machiavelli, hem de Montesquieu'nin, doğu istibdadı ile Batı feodalizmi arasındaki ayrılığı meydana getiriyor diye gördükleri ara tabakalardan yoksundu. Hezel’in medenî toplum diye adlandırdığı o temel yapı unsurundan, merkez hükümetinden bağımsız olarak işleyebilen ve mülkiyet haklarına dayanan toplum bütünü burada görünmüyordu.¹²⁶ Bu fark Batı Avrupa toplumları ile Osmanlı-Türk devleti de dahil olmak üzere Batı-dışı toplumları ayıran önemli bir özelliktir ki bunun sonuçlarını yönetim yapısından yerel yönetim-kent anlayışına ve siyasal örgütlenmelere kadar geniş bir alanda görebiliriz.

Sayılan nitelikleriyle Tanzimat döneminin değişim sürecindeki en önemli aracı bürokrasi olmuştur. Bu değişim süreci, toplumu yönlendirme aracı olarak bürokrasi ve yeni kurulların devreye sokulmasını gerekli kılmıştır. Metin Heper’e göre,

“Osmanlı-Türk devletinde bürokrasi yakın zaman kadar bir statü elit tipinde görünmüştür. Osmanlı Devleti’nde modernleşme süreci içinde ve özellikle Tanzimat’tan itibaren, malî ve diplomatik işlevlerin önem kazanması ile sivil bürokrasi siyasal karar mekanizmasında mühim rol oynamaya başlamış ve bu mekanizmanın kurumlaşması bir takım kurullar vasıtasıyla yapılmıştır. Bürokratlardan kurulu bu kurullar adeta yasama görevi görmüşlerdir.”

Mustafa Erdoğan’a göre ise; ‘Cumhuriyet Türkiye’sinin bürokratik yapılaşması da önemli ölçüde Osmanlı mirasına’ dayanıyordu. Gerçi, bu bürokratik gelenekte Weberci anlamda modernleşme Cumhuriyete denk gelen yıllarda büyük bir mesafe kaydetmişti. Ne var ki, bu gelenek aynı zamanda, demokratik olmayan daha büyük bir geleneğin de parçası durumunda olduğu için, yeni Cumhuriyet’in gerçek anlamda bir demokrasiye dönüşmesi isteniyorduydu, karşı karşıya bulunulan zorluklara yeni bir tanesini daha eklenecek demektir.

¹²⁵ Bilal Eryılmaz, ‘Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme’, İşaret yay., s.15,

¹²⁶ Ümit Aktaş, ‘Osmanlı Çağı ve Sonrası 2, İstanbul, Bakış Yayını, 1998, s.248

Nitekim Osmanlı-Türk bürokratik geleneğinin bu olumsuz yanı Cumhuriyet tarihi boyunca sürekli olarak kendini hissettirmiştir.¹²⁷

I. ve II. Meşrutiyet devirlerinde askerî bürokrasi ile bir oligarşi teşkil eden sivil bürokrasi Birinci Cumhuriyette siyasal-bürokratik elitin önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Daha doğrusu, bürokrasinin üst basamakları ile siyasal elit kaynaşmıştır.¹²⁸ Bu yapı, Tanzimat'tan Cumhuriyete bir çizgi niteliğinde kemikleşmiş ve Türk siyasî-ıdarî hayatında oldukça etkin ve belirleyici bir rol oynamıştır. Bu etki alanını, merkezîyetçilik-adem-i merkezîyetçilik ilişkilerinden, kapitalizmin-liberalizmin gelişmesine ve demokrasi anlayışı ve uygulamasından yerel yönetim-kent yapılarına kadar geniş bir yelpazede ele almak mümkündür.¹²⁹ Tanzimat reformlarının uygulanma denemeleri biri milli, öteki sınıfsal iki çatışıklığın gelişmesini hem körüklemiş hem de onlar tarafından engellenmiştir. Başka bir deyişle, başkentte tartışmalar, kararlar, kanunlar, eğitim projeleriyle uğraşılırken, imparatorluk düzeyinde Müslüman-Hıristiyan millet zıtlaşması, hangi dinden olursa olsun imtiyazlı sınıflarla sömürülen sınıflar arası zıtlaşma biçiminde iki çatışıklık keskinleşmiştir. Niyazi Berkes bu konuda;

*'1856'da Islahat Fermanı'ndan sonraki yıllarda düşün düzeyinde gözükken iki tepki şariatçılık-ulusçuluk karışığı bir tepkiyle, kanun-ı esasicilik ve adem-i merkezîyetçilik ideolojisi gibi iki tepki biçimde başlamıştır.'*¹³⁰ diyerek görüşünü belirtir.

Tanzimat'la birlikte Osmanlı başkentinde öncelikle iki tepki ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlisi Yeni Osmanlılar hareketidir. “Yeni Osmanlılar, tıpkı Tanzimat bürokratları gibi Tercüme Odası veya Batılı eğitim kurumlarında yetişmiş olan ve Tanzimat'ı birçok açıdan yetersiz bularak eleştiren aydınlardan oluşmuştur. Mustafa Ökmen bu konuda;

Yeni Osmanlılar, 'Tanzimatçıların sömürü olgusunu anlayamadıklarını, Batıya maddî ve manevî olarak bağımlı bir sınıf oluşturduklarını ve sınıf içgüdüsüyle davrandıklarını, kendi kültürlerini ihmal ettiklerini, buna karşılık ise ancak yüzeysel anlamda Batılılaşmalarını söylemekte, eleştirilerini bu alanlarda yoğunlaştırmaktadırlar. Meşveret ilkesini öne çıkaran Yeni

¹²⁷ Mustafa Erdoğan, 'Liberal Toplum Liberal Siyaset, Siyasal Kitapevi, 1992, Ankara, s.284.

¹²⁸ Metin Hepar, Modernleşme ve Bürokrasi, Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1973, s.58

¹²⁹ Mustafa Ökmen, 'Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Merkezîyetçilik- Adem-i Merkezîyetçilik Pratiği Üzerine Notlar', Akademik Araştırmalar Dergisi sayı: 9-10

¹³⁰ Niyazi Berkes. 'Türkiye'de Çağdaşlaşma', Yapı Kredi yay. 2005, s.246

*Osmanlılar bu ilkeye dayanarak meşrutiyetçi bir yönetimin gerçekleştirilmesi için mücadele etmişlerdir.*¹³¹ der.

Yeni Osmanlılar hareketi Tanzimat'ın açtığı yolda, ancak Tanzimatçıların mekanik bir sistem transferi anlayışına dayalı Batıcılıklarına karşı daha bilinçli bir Batılılaşmayı, İslam-i temeller üzerinde evrimleştirilmesi gereken ve Osmanlı paradigmasını dikkate alan ama yine de sistemli olmayan bir anlayışı savunmaktaydılar. O nedenle genelde Osmanlıcı diyebileceğimiz bir siyasal birlikçiliği amaçladılar. Yeni Osmanlılar hem Batıyı, hem de Osmanlı merkezîyetçiliğine bağımlılıklarını sürdürdüler.¹³² Bu arayış ve çatışmalar gelecekte, sözü edilen bu çelişkili durum üzerinde belirginleşecektir. “Ancak, Batılılaşma tarihimizde en önemli hareket olarak ortaya çıkan Yeni Osmanlıların hürriyet eksenli bir çerçevede imparatorluğun toplumsal yapısındaki bozulmaya daha çok yönetilenler açısından yaklaşması önemli bir yeniliktir. Yeni Osmanlı hareketinin oluşumunda Tanzimat paşalarının, temsili yönetime önem vermemelerinin önemli bir payı vardır. Yine de Osmanlı modernleşme sürecinde ortaya çıkan Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler gibi daha çok Batılı eğitim görmüş aydın tabakanın tüm aktivist çabalarına karşın, Osmanlı düzeninde var olagelen merkez-çevre ayrımı giderilememiştir.”¹³³ Merkez- çevre ayrışması, önceki dönemin yapıştırıcı fonksiyonu gören din, ulema gibi unsurlarının etkinliğinin azalmasıyla modernleşme sürecinde daha da belirginleşmiştir.¹³⁴ Bu ayrılık, İttihat ve Terakkinin teorisyenlerinden Ziya Gökalp tarafından formüle edilen Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık ayrışmasının son tahlilde, özellikle İttihat ve Terakki vasıtasıyla, Batıcılığın galibiyeti biçiminde yeni Cumhuriyete aktarılmasıyla daha da net bir görünüm almıştır.

Düşünce ve eleştirilerinde belirli bir homojenlik bulunmayan Yeni Osmanlılar hareketinin en önemli özelliği, Tanzimat'tan Cumhuriyete uzanan anlayış ve yapılanmalarda ana faktör olan, Jön Türkler ve sonrasında ortaya çıkan İttihat Terakki hareketlerini beslemiş olmasıdır. İlber Ortaylı'ya göre; ‘Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler ayrımı zamanlama kadar ideolojilerin ve örgütlenmelerin ve eylemin niteliğini belirleyen çizgiler açısından da gerekli, doğru bir ayırmadır.’ Grubun içinde kendi ideolojiden çok farklı ideolojilerin bulunduğu Yeni Osmanlıların düşünceleri, anayasacı liberalizmin çizgilerinden modernist İslamcılığa, hatta olgunlaşmış bir Türkçülüğe ve sosyalizme kadar çeşitli görüşleri içeren renkli bir yelpaze

¹³¹ Mustafa Ökmen, a.g.e.

¹³² Ümit Aktaş, ‘Osmanlı Çağı ve Sonrası’, İstanbul, Bakış Yayını, 1998, s.201

¹³³ Adem Çaylak, ‘Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen’, Ankara, Vadi Yayını, 1998, s.202

¹³⁴ Adem Çaylak, a.g.e., s.209

oluşturur. Bu anlamda onlar toplumda yeni bir arayışı başlatan aydınlar olmuşlardır.¹³⁵ Sina Akşin'e göre ise, ‘ pek çok şeyi birden temsil etmek durumunda olan bu düşünürlerin hepsinde, "Bu devlet nasıl kurtulur? kaygısı egemen durumdaydı’. Cumhuriyet devrindeki fikirler bu vurguyu devam ettirmiştir. Cumhuriyetin ana siyasal kuramı devleti parçalamaktan kurtarmak ve ‘kalkınmak’ olmuştur.¹³⁶

Osmanlıdan Cumhuriyete uzanan iki temel çizginin asıl olarak netleşmesini sağlayan ise, Jön Türkler ve sonrasında İttihat Terakki olarak somutlaşan harekettir. Şerif Mardin'e göre;

‘İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlıdaki istibdada karşı yönelen ilk hareket olmamıştır. Bu cemiyetin tarih içindeki kökleri Yeni Osmanlılar hareketine dayanır. İki grup arasındaki ilişki yalnız amaçlarının birleşmesinden değil, fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yeni Osmanlılar hareketine dahil olmuş kimselerden yararlanması, sosyal desteğini bir kuşak önce belirilmiş sosyal kıpırdanmalardan alması ve 1860'larda üretilmiş bir ideolojiyi kendine şiar edinmesinden doğuyordu.’¹³⁷

Bu birikimli etkileşim süreci Jön Türkler içinde daha da net çizgilere ayrılacak ve nihayetinde 1902 Jön Türk kongresinde iyice netleşecektir. “Kongrede azınlıklarla desteklenen Sabahattin ve Lütfullah Beylerin özgürlükçü bir devrim için Batılı ülkelerin Osmanlı devletine müdahalesini savunmaları cemiyeti ikiye böldü.¹³⁸ Prens Sabahattin taraftarları Osmanlı Hürriyet Perveran Cemiyeti adında yeni bir örgüt oluşturdular. Ahmet Rıza ve yandaşları ise İttihat ve Terakki Cemiyetini oluşturarak Şura'yı Ümmet adlı bir gazete çıkardılar. Prens Sabahattin kanadı bölgesel özerklik, yerinden yönetim, bireysel girişim ve kişisel özgürlükleri savunurken; ittihatçı kanat merkezîyetçi, Türkçü, seçkin ve otoriter bir anlayışa sahiptiler ve Alman Friedrich List'in millî iktisat düşüncesini savunmaktaydılar. Oysa Sabahattin kanadı İngiliz iktisadî görüşü olan serbest (liberal) ticaret anlayışına sahiptir.¹³⁹

Her iki kanatta meşrutiyetçi ve laik eğilimlere sahiptirler. İslam birliği düşüncesini reel politik açılarından uygun bulmazken, bir sosyal gerçeklik olarak İslamiyet'in varlığını teyit etmektedirler. O nedenle birinci planda imparatorluk güçlendirilmeli ve halkı cehalet ve

¹³⁵ İlber Ortaylı, ‘İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı’, İstanbul Hil Yay., 1995, s.241

¹³⁶ Şerif Mardin, ‘Türk Modernleşmesi’, İletişim Yay. 2005 s.100

¹³⁷ Şerif Mardin, a.g.e.s 102

¹³⁸ Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, İstanbul, İletişim Yayını, 1996, s.31

¹³⁹ Mustafa Ökmen, a.g.e.

sefaletle götüren kötü yönetim tasfiye edilmeliydi.¹⁴⁰ Prens Sabahattin'in eleştirileri ve programı daha kuramsal ve derinlikli analizlere dayanırken, ittihatçı kanadın eleştirileri tepkisel ve sistemin özünden ziyade Abdülhamit ve kadrolarını tasfiyeye yönelikti. Her iki kanatta ulusal bir burjuvazi yaratılması hususunda hemfikirler. İngilizler de uzun vadeli bir politika olarak bu fikri desteklemektedir. Sömürülerini ülkedeki siyasal iktidara dayandırmaya çalışan Almanlara karşı İngilizler ulusal bir burjuvaziye dayandırılacak bir sömürü yönetiminin daha rasyonel ve verimli olacağı inancındaydılar.¹⁴¹ İşte bu niteliklerde ortaya çıkan bu iki kanadın farklı görünümdeki uzantıları yeni Cumhuriyetin yapılanması ve oluşumunu da belirlemiştir. Ancak burada bir noktanın altını çizmek gerekir. Osmanlıdan Cumhuriyete uzanan bu iki temel çizgi, İttihat ve Terakkinin öne çıkması ve Cumhuriyete geçişle birlikte daha belirgin hale gelecek diğer bir deyişle yakın tonlarını da içerir duruma gelecektir. Ekonomik ve siyasî yönü ağırlıklı bu belirginleşmeyi Emre Kongar, “devletçi-seçkin ve gelenekçi-liberal”¹⁴² kavramlaştırması ile daha geniş bir perspektiften ele alıyor.

2.2. Cumhuriyet Dönemi

Türk siyasal yaşamı Osmanlı toplumsal yapısından çok önemli öğeler devir almıştır. Türkiye Cumhuriyeti, siyasal açıdan Osmanlı İmparatorluğuna tam bir tepki olarak gözükmektedir. Oysa bu tepki ve zıtlık içinde bile İmparatorluktan Cumhuriyete geçen devamlılıklar vardır.¹⁴³ 19.yüzyılda somut siyasal sonuçlarını görmeye başladığımız ‘batılılaşma’ çabalarını Cumhuriyet dönemindeki niteliksel değişkenliğinin altında egemenlik kaynağının değişmesi yatar.¹⁴⁴ Niyazi Berkes’in ‘çağdaşlaşma’ ya da ‘laiklik’ dediği bu olay Cumhuriyet dönemindeki ‘batılılaşma’ çabalarının, imparatorluk döneminden farkını belirler.¹⁴⁵

Cumhuriyetin kurulmasından sonra kesin bir tutumla laik bir devlet ve seküler bir toplum yaratma çabalarının başladığını görüyoruz. Pek az ülke tüm siyasal, sosyal ve kültürel hayatında bu dönem Türkiye’si kadar kapsamlı veya hızlı değişiklikler geçirmiştir.¹⁴⁶ 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinden sonra değişmeler Batı uygarlığının baskısı yüzünden olduğu için değişme o uygarlığın ‘maddi’ yanlarına açık tutulabilecek, ‘manevi’ yanlarına kapalı kalacaktı. Buna tepki olarak bir uygarlığın bir bütün olduğu, Batı uygarlığı karşısında bu tür

¹⁴⁰ Mustafa Ökmen, a.g.e

¹⁴¹ Ümit Aktaş, a.g.e., s.205

¹⁴² Emre Kongar, ‘Türkiye’nin Toplumsal Yapısı’, İstanbul, Remzi Kit., 1995, s.143

¹⁴³ Emre Kongar, ‘Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği’ Remzi Kit. 2004, s.318

¹⁴⁴ Emre Kongar, a.g.e.,s.318

¹⁴⁵ Niyazi Berkes, ‘Türkiye’de Çağdaşlaşma’, Yapı Kredi yay. 2005, s.522

¹⁴⁶ A. Rustow Dankvart, ‘Türkiye’de İslam ve Politika: 1920-1955” çev.D.Dursun, İstanbul 1995, s.57

formülün yürüyemeyeceği düşüncesi de doğmuştu. Daha sonra Ziya Gökalp'in ulusçuluk çerçevesi içinde yaptığı 'hars ve 'medeniyet' ayrımı, 'maddi' ve 'manevi' ayrımının farklı bir biçimde konması olarak bir süre yaşama gücü gösteren bir formül olmuştu.¹⁴⁷

20. yüzyılın başında Türkiye'de Aydınlanma, militleşme sürecinin bir parçası haline gelmişti. Cumhuriyet'e geçiş, böyle bir ideolojiyle gerçekleşti. Batı aydınlanmasının birçok özellikleri bir şekilde Türkiye'de de gözükür. Birçok balkan ülkesi bağımsızlık ilanında, herhangi bir gerçek geleneği olmayan monarşiler kurarken, Türkiye monarşiden cumhuriyete geçti.¹⁴⁸ Tarihe karışan saltanat-hilafet ikilisinin kendisi bir 'teokrasi' modeliydi. Böyle ciddi dini bağlantıları olan bir hanedan rejiminin ortadan kalkmasıyla açılan yolda, batılılaşma ya da modernleşmeyi, Tanzimat seçkinlerinin yaptığı gibi 'yarım ağız' bir yöntemle yürütmenin kurumsal bir nedeni kalmamış oldu. Cumhuriyet rejimi büyük bir enerjiyle bu doğrultuda reformlar yapmaya girişti.¹⁴⁹

Emre Kongar Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş döneminde toplumsal değişmeyi şöyle belirtir; 'Cumhuriyet Türkiye'si egemenliği 'dinsel-geleneksel' kaynaktan, halk kaynağına kaydırarak, yeni devletin, eski imparatorluktan siyasal bakımdan farklılaşmasını sağlamıştır. Bu farklılaşmaya rağmen, Osmanlı toplumsal yapısı, Cumhuriyetin en önemli belirleyicisi olmuştur. Bu bir yandan toplumun çeşitli ilişkilerinde imparatorluk dönemindeki geleneklerin devamını sağlarken, diğer yandan da siyasal iktidarın da niteliğini değiştirmiştir'.

1923 sonrasında ortaya çıkan büyük kültürel yıkımın en önemli amili onu koruyacak bir zihinsel tabanın bulunmamasıydı. Hatta daha ileri giderek bu doku gevşekliğinin 1839 sonrasında kendisini gösterdiğini, hatta Tanzimat'ın büyük ölçüde bu boşluktan yararlanarak kendisine ait süreci kolaylıkla başlatmasında etkili olduğu söylenebilir. Kısacası, Türkiye'de büyük kültürel dönüşümler ve kopuşlar var fakat kültürel bir zincir ve onun sürekliliği yok.¹⁵⁰ Bu biraz ironik biçimde Tanpınar'ın 'demokrasinin gittiğini gördüm ama geldiğini hiç görmedim' demesini anımsatıyor. Türkiye'de en önemli kültürel dönüşüm odaklarından birisi olan Tanzimat kendisini ifade etmeye başladığında ona karşı koyacak/çıkacak sistematik bir yerleşik kültürel yapı mevcuttu ama onu sürükleyecek sistematik bir sınıfsal oluşum ve zihniyet yoktu. Bu, daha açık söylemek gerekirse, Batı'daki aristokrasinin Osmanlı'daki

¹⁴⁷ Niyazi Berkes, a.g.e. s.524

¹⁴⁸ Komisyon, 'Felsefe-Cumhuriyet Dönemi' Tüsiad yay. Aralık 2002, s.359

¹⁴⁹ Komisyon, 'Felsefe-Cumhuriyet Dönemi' Tüsiad yay. Aralık 2002, s.359

¹⁵⁰ Hasan Bülent Kahraman, 'Muhafazakârlık, gelenekçilik, modernlik', radikal, 02/04/2006 ya da www.radikal.com.tr.

eksikliğidir. Kilise-saray-feodal sac ayağının mevcut olmaması Tanzimat'ın işini kolaylaştırmıştır. Kemalist devrim ise Fransız Devrimi'nin bir çırpıda tamamladığı radikalizmin bizdeki ikinci evresidir. Bu itibarla o da aynı aristokrasi eksikliğini kullanarak ve burjuvazi oluşturma sürekliliğine dayanarak kendisini kurgulamayı başarmıştır.¹⁵¹ Atatürk, Fransız Devrimi'nin bütün dünyaya özgürlük ve eşitlik düşüncelerini yaydığını bildiği için Kemalist devrimin içeriğini belirlerken daha çok Fransız Devrimi'nden yararlanmışır. Fransa'da Üçüncü Sınıf'ın önderliği burjuvazinin eline geçmişti. Türkiye'de inisiyatifi ele geçirecek böyle bir sınıf yoktu. Bu yüzden bütün sınıf çıkarlarından özerk olan Kemalistler, bir burjuva devrimini gerçekleştirme görevini onun yerine üstlendiler.¹⁵² Mahmut Esat (Bozkurt) bu konuyu resmi günlük gazete olan Hâkimiyeti Milliye'de Kasım-Aralık 1921'de yazdığı bir dizi makalede şöyle diyordu:

'Temel yasa (ya da anayasacılık) önemini, Avrupa'nın Burjuva Devriminden almıştır, Türkiye'de de uygulanmasına çalışılan bu yasanın tarihi kökleri Avrupa'dadır. Dolayısıyla varlık nedeni Avrupa'daki Burjuva Devrimiyle ve burjuvazinin ekonomik ve sosyal durumuyla açıklanabilir. Ne var ki, bizim durumumuzda, ekonomik çıkarları 'burjuva' sıfatıyla tanımlanabilecek ya da halk ile soylular arasında bir sosyal sınıf olarak durduğu fark edilebilen bir sınıf mevcut değildi. Gerçekte soyluluk yoktu. Türkiye'de yalnızca halk ve Saray vardı'

'1908 devrimi yalnızca, bu ülkede sınıf egemenliği ilkesine dayanan bir devlet kurabilmişti. Bu kesinlikle hayati bir katkıydı. Günümüz dünyasında başka her yerde olduğu gibi, yazılı bir ana yasaya dayanan sistemin, sınıf egemenliği yaratabilmekten başka bir niteliği yoktu'

'Bizim Teşkilat-ı Esasiye Kanun'umuzdan (1921 Anayasası'na gönderme yapılmaktadır.) önceki meşruti rejim, bir Sultanın yönetiminde sınıf egemenliğine ve henüz ülkemizde var olmayan bir burjuvazinin yaratılmasına doğru yol açmaktaydı.'¹⁵³

Fransız Devrimi çıkış noktası olarak ele alınmıştır ama Türkiye'nin kendine özgü koşullarında ortaya çıkan özel durumlara göre ulusal bir devrim gerçekleştirilmiştir. Yeni Türkiye'nin köklü dönüşümleri içeren topyekûn bir devrim ile gerçekleşeceği inancı, Kemalist yönetimin daha radikal davranmasına yol açmıştır. Yüzyıllarca sürüp giden, sorunlara el atılmış ve hepsi belirli bir bütünlük çerçevesinde çözüme kavuşturulmak istenmiştir.¹⁵⁴

¹⁵¹ Hasan Bülent Kahraman, a.g.e

¹⁵² Feroz Ahmad, 'Kemalist Türkiye'de İdeoloji Arayışı : 1919-1939', www.adk.boun.edu.tr, 03.04.2006

¹⁵³ Feroz Ahmad, a.g.e.

¹⁵⁴ www.ataturkiye.com., a.g.e.

Tanzimat'tan itibaren Osmanlı siyasi hayatına yön verenler, Dersaadet kökenli ve çoğunluk itibariyle asker olan bürokratlardı. Tanzimat paşalarından İttihatçı önderlere kadar bütün siyasi oluşumlar asker/sivil bürokratlar eliyle kotarılmış, otoritarizm toplumu yönlendirmenin ve yeniden yapılandırmanın tek ve geçerli aracı olmuştur. Cumhuriyette ise gelenek devam ettirilerek çoğunluğu asker olan bürokratlar eliyle yeni yapı kurulmuştur.¹⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, büyük çapta, 'gaza'ya' yönelmiş, İslam fikirlerini yaymak prensibi üzerine tesir edilmiş bir cemiyetin bu temel normlarının değiştirilmesiyle ilgilidir. Bundan, Cumhuriyetin ferdin inançlarına iliştiğini kesme anlamında değil; Cumhuriyet devlet ve cemiyet faaliyetlerini yöneldiği istikameti değiştirmiştir. Bu yön değişikliği zaten 19. asrın başından beri derece derece meydana gelmişti. Cumhuriyet, Tanzimat'tan beri hayatımızı yeni ve değişik ölçülere uyarlamak için girişilen teşebbüslerin neticesi ve olgun mahsulüydü.¹⁵⁶ Cumhuriyet dönemi devrimlerine özelliklerini veren yan, II.Mahmut zamanında başlayan eğilimlerin, çarpılmaların, ikiye üçe bölünmelerin çağdaş uygarlık düzeyine uygun olacak yolda bütünleştirilmesi, tutarlık kazandırılmasıdır.¹⁵⁷

Yeni Türkiye'nin doğmasını sağlayan amaç değişikliğinin işaretleri, M. Kemal'in İstiklâl Savaşı boyunca ortaya koyduğu genel tutumda bulunabilir. Millî Mücadelenin önderi, özellikle 1920-22 yılları arasındaki söz ve hareketleriyle, mücadele başarıyla sonuçlanınca siyasî rejim sorunun da gündeme getirileceğini hissettiriyordu.¹⁵⁸ Mustafa Erdoğan bu konuda; Esasen, onun kafasındaki proje daha kapsamlıydı; yalnızca siyasal meşruluğu veraset temelli olmaktan çıkarıp "ulusal egemenliğe dayandırmayı arzu ediyor değildi, aynı zamanda kapsamlı bir modernleşme hareketini de başlatmak istiyordu. Bir bakıma, yurdun düşman saldırısından kurtarılması başarısını bir "devrim"le, Fransız tarzı bir devrimle tamamlamak istiyordu. Başka bir ifadeyle, Kemalist Devrim Millî Mücadelenin kaçınılmaz bir sonucu değildi; istenseydi "eski rejim" in restorasyonu yoluna gidilebilirdi demektedir.¹⁵⁹

Cumhuriyetle birlikte Türk toplumu çağdaş Batı uygarlığı yörüngesine sokulmaya çalışılmıştır. Bu işin iki yanı vardır: birinci yan; gelenekçilik tutumunu yok etme işidir. İkinci yan, onların yerine bu yörüngeye uygun kuralları, örgütleri yerleştirmek, toplumun yeni kuşaklarını bu yörüngeye uygun gereklerine göre yetiştirerek gelenekle çağ arasındaki geçiş

¹⁵⁵ Ahmet Demirel, 'Birinci Mecliste Muhalefet', İletişim Yay., İstanbul: 1995, s. 229

¹⁵⁶ Şerif Mardin, 'Türk Modernleşmesi', İletişim yay. 2005 s.342

¹⁵⁷ Niyazi Berkes, a.g.e. s.524

¹⁵⁸ Mustafa Erdoğan, 'Türk Demokrasininin Doğum Tarihi: 14 Mayıs', www.liberal.org.tr. 05.02.2006

¹⁵⁹ Mustafa Erdoğan, 'Liberal Toplum Liberal Siyaset, Siyasal Kitapevi, 1992, Ankara, s.152

köprüsünü kurmaktır.¹⁶⁰ Yeni Türkiye özellikle Cumhuriyetin ilk on yılında tüm kültürel üstyapı'ya yönelik bir dönüşümler ya da 'devrimler' dizisine girer.¹⁶¹ Cumhuriyet rejimi tüm yurttaşlar için yasalar önünde birlik ve eşitlikten söz eder; dil, din ve cinsiyet ayrımını yadsır. Giderek 'imtiyazsız' ve sınıfsız bir toplum kavramıyla, özellikle yönetici küçük burjuvazinin ölümsüz sınıflar üstüculük tutkularına 'tekçi' ideolojik boyutlar da katar. Cumhuriyetin dünya görüşü, Osmanlı yakın tarihine kapalıdır.¹⁶² Yeni Türkiye her şeyden önce, yeni bir üstyapı oluşumuyla derinden ilişkilidir. Kurtuluş savaşı, sivil ve asker bürokrasiyle o zamana kadar zıt kutuplarda yer alan toprak ağaları ve kasaba eşrafı arasında yeni bir ittifak yapılmasını olanaklı kılmıştır.¹⁶³

Atatürk, Batının en önemli katkısı toplumun şeklinde ve bu topluma hakim olduğuna inandığı müspet bilimlerde görmüştür.¹⁶⁴ İçinde bulunduğu konum gereği farklı kültürlerin çatışma alanına dönüşmüş bulunan Türkiye Cumhuriyeti, yeni bir kültürün yaratılması ile daha uyumlu ve belirli temalarda uzlaşan bir kültürel yapıya kavuşturulmak istenmiştir. İslamcı, Turancı, toplumcu, liberal, kültür yaklaşımları Cumhuriyetin kültür politikası içinde kaynaştırılmaya ve ortak bir kültürel yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Kemalist Cumhuriyet kültürü, Türklerin tarihten ve İslam'dan gelen kültürel özelliklerini Anadolu'nun bin yıllık geçmişinden gelen kültürel zenginliklerle de kaynaştırmaya çalışmıştır. Bilimin yol göstericiliğinde cumhuriyet kültürü yeniden kurulmaya çalışılmıştır.¹⁶⁵ Cumhuriyet rejimi altında yeni oluşturulmakta olan ulusal kimliğin kültürel kaynaklardan beslenmesi için de bilimsel bir yöntem izlenmiştir. Çünkü ulus olmak için belirli bir kültürel birikime sahip olunması gerektiği biliniyordu. İnsan toplumlarını ulusallaştıran olgunun kültür olduğunu iyi bilen Kemal Atatürk, çağdaşlaşma yolunun köklü bir kültür devriminden geçtiğini iyi biliyor ve ona göre hareket ediyordu.¹⁶⁶ Yeni Türkiye, büyük ölçüde Osmanlı'dan devraldığı maddî ve beşerî mirası aynı zamanda modernleştirmek de istiyordu. Geleneksel değerlere göre yaşamaya alışmış bir toplumun lâik (dünyevi) ve rasyonel ilkelere uygun olarak dönüştürülmesi 'gerekliydi' ve bunun birtakım toplumsal problemler yaratacağı şüphesizdi. Siyasal meşruluğun dinî ve monarşik temeli terk edilerek, onun yerine dünyevi bir esas olan ulusal egemenlik ikame edilmek isteniyordu. Bu değişikliğin ise kolayca gerçekleşmesine

¹⁶⁰ Niyazi Berkes, a.g.e. s.522

¹⁶¹ Ali Gevgilli, 'Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk', Bağlam Yay. 1990 s.114

¹⁶² Ali Gevgilli, a.g.e., s.118

¹⁶³ Erdoğan Yıldırım, 'Türkiye de Siyaset Süreci', Ark Yay.1995, s.20

¹⁶⁴ Şerif Mardin, 'Türk Modernleşmesi', İletişim yay. 2005 s.17

¹⁶⁵ İnternet. 'Atatürk Devrimleri' www.ataturkiye.com 02.03.2006

¹⁶⁶ www.ataturkiye.com., a.g.e.

imkân yoktu; dolayısıyla bu zorluğun yarattığı bazı huzursuzluklarla karşılaşması da muhtemeldi.¹⁶⁷

Kemalist devrim, genel anlamda emperyalizme karşı yürütülmüş olan bir ulusal kurtuluş devrimidir. Kendi ülkesini, vatan sevgisi ile savunan halkın, ulusal bir önderin öncülüğünde, eskiye bir çizgi çekerek geleceğe doğru yeniyi aramasıdır. Çağın gerçeklerine uyum sağlama doğrultusunda uygar ülkelerdeki, gelişmiş kurumların ve düzenlemelerin kısa bir süre içinde hızla Türkiye'de gerçekleştirilmesidir. İslam dininin durgun yapısı içinde yerinde sayan bir geniş kitlenin uyandırılması ve çağdaş dünyaya ayak uydurabilmesi için silkenmesidir.¹⁶⁸

Meclis'in açılması ile birlikte yeni bir kavram olarak ortaya çıkan egemenliğin kayıtsız şartsız ulusta olduğu ilkesi doğrultusunda Atatürk, devletin merkezindeki otoriteyi anayasal kurumlarla paylaşarak ülkeyi demokratik cumhuriyet rejimine kavuşturmak için çaba sarf etmiştir. Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın başarı ile sona ermesi, ulusal egemenlik ve ulusal bağımsızlık ilkelerinin gerçekleşmesine imkan vermiş ve böylece Cumhuriyet yeni Türk Devletinin siyasal rejimi olarak hukuki değerinin ifadesi olmuştur. Modern Türkiye, demokrasi esasına dayanan, demokratik rejimin belirli niteliklerini taşıyan Cumhuriyetçi bir devlettir.¹⁶⁹

Çağdaşlaşmayı amaç edinen Atatürk, bu amacına ulaşabilmek için demokrasi kavramından ve prensiplerinden hareket ederek, çağdaş bir yönetim sistemi olan demokrasiyi getirmek için devrimler gerçekleştirmiştir. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması, Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, kadınlara seçme seçilme hakkının verilmesi, çok partili rejim denemeleri, eşitliği sağlamaya yönelik toplumsal devrimlerin gerçekleştirilmesi, asker-sivil otorite ayrılığı ve sivil otoritenin üstünlüğü demokratik rejimin temel kurumlarının kurulduğunu, geliştiğini göstermektedir. Tüm bunlarla Türkiye Cumhuriyeti batılı anlamda bir sosyal hukuk devletine, demokratik cumhuriyet rejimine yönelmiştir. Atatürk, batılı ve çağdaş bir demokrasi oluşturabilmek için büyük atılımları başarıyla gerçekleştirmiştir. Bu demokrasinin gerçek anlamda başarıya ulaşabilmesi ülkeye ve topluma nüfuz edebilmesi için ulusçuluk, ulusal egemenlik, ulusal bağımsızlık, batılılaşma ve laiklik kavramlarından

¹⁶⁷ Mustafa Erdoğan, 'Liberal Toplum Liberal Siyaset', Siyasal Kit., 1992, Ankara, s. 267

¹⁶⁸ İnternet. 'Atatürk Devrimleri' www.ataturkiye.com 02.03.2006

¹⁶⁹ Mersin Üniversitesi Sosyal bilimler dergisi, 'Türk Devrimi' 2005, s.20

yararlanmışır.¹⁷⁰ Ancak Türk İnkılabının ilk yıllarında demokrasi ilkesine çok fazla yer verilmemiştir. Bunun sebebi, inkılabın dönüştürücü amacına, katılımcılık ve birey kavramlarının menfi tesir edeceği gerçeği olarak görülmektedir. Tarık Zafer Tunaya bu konuda, ‘öncelikli olanın, ulusal planda oluşumların meydana getirilmesi ve kişi olarak Türk’ün yaşayabileceği ve gelişeceği çevre, bağımsız bir ülke oluşturma olduğunu’ söyler. Kişisel planda insan ögesiyle uğraşmanın daha sonra, ancak bugün ön plana alınacağını da ekler. Ergun Özbudun’a göre;

‘Atatürkçülük ya da Kemalizm, Türk toplumunun bütüncül değil, kısmi bir dönüşümüne yönelmiştir. Kemalizm, Türkiye’yi modern, güçlü, tam bağımsız bir ulus-devlet haline getirerek çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmayı amaçlamıştır. Totaliter ideolojilerin yaptığı gibi, tümüyle yeni bir toplum veya yeni bir insan tipi yaratmayı düşünmemiştir. Kemalizm, eylemin yakından içinde olması anlamında araçsaldır; birçok Kemalist ilke, eylem içinde ve somut gereksinimlere ve durumlara bir yanıt olarak gelişmiştir. Bu anlayış sayesinde geleneksellikten modernliğe geçişte ilerici bir anlayışın varlığı, toplumu ilerleme yoluna sokan iyileştirici bir ideolojidir.’¹⁷¹

Kemalizm, totaliter ideolojilerde olduğu gibi bir ütopya peşinde değil, potansiyel olarak liberal-demokratik bir rejime dönüşmeye açık, Batıcı bir zihniyet niteliğindedir. Vesayetçi demokrasi bunun gerçekleşmesine yardımcı olmuştur. Türkiye’nin çağdaşlaşmasına yönelik önemli adımlar atılmış, hukuk devrimi, toplumsal devrimler, yazı devrimi ve laikleşme yolunda önemli devrimler gerçekleştirilmiştir.¹⁷²

Türkiye Cumhuriyeti İnkılap seçkinlerine göre demokrasi, ulaşılması gereken bir hedef olmasına karşın mevcut zeminde uygulanması mümkün olamayacaktır. Gerekli sosyal ve kültürel altyapılarını tamamlamayan halka uygulanacak olan eğitim ve dönüştürme işlemi sonucunda hedef kitlenin sosyalleşmesinin sağlanmasından sonra demokrasi kurumları ile birlikte işletilebilecektir. Türk devriminin önemli ideologlarından Recep Peker’e göre, gerçek demokrasinin mülkiyeti esas kabul etmesinin yanında sermaye ve işçi sınıfını kontrol altına alan, “liberalizmin kaos ortamı”na fırsat vermeyen ekonomide “ılımlı” siyaset ve idarede” “sıkı” bir devletçilik ve “otoriter demokrasi” esas alınmalıdır.¹⁷³

Modern Türkiye 1923-1946 yılları arasındaki dönemi otoriter tek parti yönetimi altında geçirdi. Hatta 30’lu yıllarda siyasal rejimi faşizan bir doğrultuya çevirme girişimi

¹⁷⁰ Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ‘Türk Devrimi’ 2005, s.21

¹⁷¹ Tarık Zafer Tunaya, ‘Türkiye’nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri’, Yedi gün Matbaası, İstanbul 1960, s. 228.

¹⁷² Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ‘Türk Devrimi’ 2005, s.16

¹⁷³ CHP Dördüncü Büyük Kurultayında Recep Peker’in Söylevi, Ankara : Ulus Matbaası, 1935 c.13, s.5.

yaşadı, fakat Atatürk'ün bunu engellediği anlaşılıyor. Çoğulculuğu reddeden CHP diktatörlüğü Atatürk'ün ölümünden sonra ve İkinci Dünya Savaşı'nın iç politik durum üzerindeki baskısının da etkisiyle, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini tanımama yönündeki baskıcı uygulamasını daha da katılaştırdı.¹⁷⁴

Diğer taraftan savaş sonrası dünyanın görünümünde çok büyük değişiklikler göze çarpıyordu. Almanya ve İtalya'da faşist yönetimler yıkılmıştı; demokrasi ve uluslararası barışın çekiciliği yaygınlaşıyordu. Türkiye, savaş sırasında izlediği "oportünist" sayılabilecek tarafsızlık politikasının yarattığı gediği kapatmak için oldukça geç bir kararla, mihver devletleriyle ilişkilerini 1944 yılında keserek savaşın sonucu belli olduktan sonra -bir bakıma "durumu kurtarmak" için 2 Şubat 1945'te Almanya'ya karşı savaş ilân etti ve hemen ertesi gün Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzaladı.¹⁷⁵ Bu durum Türkiye'yi Batı dünyasına yaklaştıran önemli bir adım oldu. Ama, bu adım, aynı zamanda yaklaşık yirmi beş yıldır devam eden otoriter tek-parti yönetimini ciddî olarak gözden geçirmek ihtiyacını da ortaya çıkardı. Bu gelişmelere paralel olarak, Türkiye Batı dünyasının yeni önderi rolünü kesinleştirmek üzere olan Amerika Birleşik Devletlerine daha fazla önem vermek durumuyla karşı karşıya bulunuyordu. Bu yeni "süper güç"le ilişkileri geliştirmek sadece Türkiye'nin Batı dünyası neznindeki itibarını artırmak için değil fakat, aynı zamanda ekonomisini düzlüğe çıkarabilmek için de gerekli görülüyordu.¹⁷⁶

Türkiye'de çok-partili siyasete geçme kararı işte böyle bir ortamda verildi. Çok partili sisteme geçişi sağlayan etmen sıkı devlet-toplum bağının yarattığı sıkıntıların toplumda içsel bir hareket oluşturması ve devletin bu sıkıntıyı devlet-toplum ilişkisini yeniden düzenleyerek aşmaya çalışmasıdır. Bu düzenleme, farklı kesimle kendisini temsil etme hakkı verilmesi çerçevesinde yapılmış ve böylece demokrasinin en temel koşullarından biri olan farklılığın kabulü ve korunması ilkesi ilk kez Türkiye politik alanında anlam bulmuştur.¹⁷⁷

1945'te tek partili siyasetten çok partili siyasete geçiş ile ilgili, bu can alıcı değişikliği bazıları Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün devlet adamlığına bağlar. Bazıları, Türkiye'nin parlamenter demokrasi deneyimine girişmesinin ve Batı dünyasına katılmasının zamanının geldiğini kavrayanın İnönü olduğunu öne sürer. Bazıları ise, Türkiye'yi çoğulcu siyasete

¹⁷⁴ Mustafa Erdoğan, 'Türk Demokrasinin Doğum Tarihi: 14 Mayıs', www.liberal.org.tr. 05.02.2006

¹⁷⁵ Mustafa Erdoğan, 'Türkiye'de Bürokratik Yönetim Geleneği Ve Demokrasi', Yeni Forum Dergisi, Aralık 1991 s. 79

¹⁷⁶ Mustafa Erdoğan, 'Liberal Toplum Liberal Siyaset', Siyasal Kit., 1992, Ankara, s.287

¹⁷⁷ Komisyon, 'Felsefe-Cumhuriyet Dönemi' Tüsiad yay. Aralık 2002, s.404

yöneltenin tek partili faşist rejimlerin yenilgisi ve demokrasilerin zaferi olduğunu savunur. Bu görüşe göre, bu zafer, demokratik modelin üstünlüğünü ortaya koymuş ve Türkiye'nin egemen sınıfları da durumu kavramakta atik davranarak gerekli ayarlamaları yapmıştır.¹⁷⁸

2.3.1950 Dönemi ve Sonrası

İsmet Paşa'nın iç ve dış etkenlerle giriştiği demokrasi atılımı yeni Türkiye'nin yeni ideolojisini tamamlamak bakımından tarihsel bir fonksiyona sahipti. 1950 yılında Türkiye halkı dine ve geleneğe bağlı iktidarın kaynağının değiştiğinin en belirgin kanıtını verdi. Oy kullanma yoluyla iktidarı değiştirerek, Atatürk devrimlerinin ideolojik yönden yeni bir aşamaya ulaştırdı.¹⁷⁹ Türk demokrasisi 14 Mayıs 1950'den itibaren siyasetin sosyolojik tabanını değiştirmeye başlarken, değişimin bazı kültürel uzantıları da ortaya çıkmıştır. Böylece, Osmanlı döneminden beri bir "seçkin" kültürü olarak halka yabancılaşmış olan "merkez" in değerler kadrosu ile "çevre" nin kültürü birbirine yakınlaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşmanın Türk siyasal kültürünün iki yönlü olarak demokratikleşmesine katkıda bulunduğu söylenebilir.¹⁸⁰ İlk olarak, siyasal kadroların geleneksel seçkin kültürü halkın değerlerinden etkilenmeye başlamak suretiyle bir bakıma halkla bütünleşmenin yolu açılmış, bu ise siyasal kültürümüzdeki 'devlet merkez' liğin' yerini sivil toplum-merkezliğe bırakması eğilimini ortaya çıkarmıştır. İkinci yön, halk arasında vatandaşlık ve demokrasi bilincinin gelişmesinde kendini göstermektedir. Siyasete katılmanın kendisi açısından oldukça "fonksiyonel" olduğunu ve bu katılmada kendi değer ve beklentilerinin, kendi "dili" nin etkili olduğunu gören halk sisteme 'yabancılaşmadan' kurtulmaya başlamıştır. Bu suretle oluşan yakınlaşma duygusu ve siyasal sistemi benimseme tutumu halkın geleneksel baskıcı ve otoriter devlet kavrayışını terk etme eğiliminin de başlangıcı olmuştur. Bu değişimin özünde saklı temel anlamı popüler kültürün demokratikleşmesi olarak adlandırabiliriz.¹⁸¹

1950 olayı genellikle tek yanlı değerlendirilir. Ya bir 'halk hareketi' olarak, demokratik bir devrim olduğu öne sürülür, ya da Atatürkçülük adına bir 'karşı devrim' niteliği olarak görülür. Oysa 1950 hareketinin altında egemen sınıfların kendi aralarında farklılaşmaya başlamaları olayı yatar. Burjuvazi adına yönetime el koymuş olan bürokrasi, artık, kendi palazlandığı burjuvazinin, siyasal iktidarı, bürokratlar yerine

¹⁷⁸ Feroz Ahmad, 'Kemalist Türkiye'de İdeoloji Arayışı : 1919-1939', www.adk.boun.edu.tr, 03.04.2006

¹⁷⁹ Emre Kongar, 'Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği', Remzi kit. 2004 s.354

¹⁸⁰ Mustafa Erdoğan, 'Türk Demokrasisinin Doğum Tarihi: 14 Mayıs', www.liberal.org.tr. 05.02.2006

¹⁸¹ Mustafa Erdoğan, 'Liberal Toplum Liberal Siyaset', Siyasal Kit., 1992 , Ankara, s.153

kapitalistleşmekte olan toprak ağaları ile birlikte daha doğrudan denetim altına alma eyleminin doruk noktasını belirler.¹⁸²

DP'nin sınıfsal niteliği ve kimin çıkarlarına hizmet ettiği de, değerlendirme yapının bakış açısına göre değişen, pek tartışmalı bir konudur. Siyasal liberalizm terimleriyle, bunun tek-partili otokrasisine karşı yükselen bir halk hareketi olduğu ortaya sürüldüğü gibi, memleketi kapitalist ve emperyalist bloğa temsil eden bir egemen sınıflar (büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisi) koalisyonu olduğu da iddia edilmiştir. Bu savların her ikisinde de gerçek payı vardır. Yadsınmayacak olan bu dönemde Türkiye'nin o zamana kadar görülmemiş bir gelişme içine girmesidir. Üretim artmış, milli gelir yükselmiş, karayolları, barajlar vb. şeyler yapılmıştır. Buna bağlı olarak köy enstitüleri kapatılmış olmasına karşın, eğitimde de kurum, öğretmen ve öğrenci sayıları bir kat artmıştır.¹⁸³

1950 eylemi bir açıdan bir ideolojik dengeyi ve bütünlü sağlarken öte yandan da bir başka teknoloji-ideoloji dengesizliğinin başlangıcını simgeliyordu. Emre Kongar bu konuda;

*'Türkiye'nin benimsediği kapitalist ideoloji, onu kapitalist dünyanın geri teknolojiye sahip ve sömürülen toplumlardan biri yaparken, aynı dünyanın sömürü ilişkisinin öteki ucunda yer alan toplumlar gerek teknoloji gerekse ideoloji bakımından Türkiye'yi çok geride bırakmışlardı. Teknolojik düzey, uzay çağına ulaşırken, Türkiye'nin içinde bulunduğu kapitalist dünyadaki ideolojik düzey demokratik hukuk devletini de aşmış ve sosyal refah düzeyini aşmış durumdaydı. Oysa Türkiye vahşi kapitalist sömürünün sürdürülmesini, artık palazlanmış olan burjuvazi adına gerçekleştirilmesi gereken bir toplumsal işlev olarak algılıyordu. Teknoloji açısından ise montaj sanayisine bile geçememiştir.'*¹⁸⁴Demektedir.

Kongar bu konuya ek olarak önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Demokrat parti kendisine iktidar yolunu açan çoğulcu demokrasi ideolojisini değil, Atatürk'ü iktidara getiren ihtilalci ve baskıcı ideolojiyi benimsemişti. Bir başka deyişle, demokratik mekanizma yerine, tek partili yönetime inanıyor ve öyle davranıyordu.

Demokrat parti iktidarının önemli bir amacı da, uzun süren CHP iktidarının simgesi durumuna gelmiş olan sivil-asker bürokrasinin etkisini azaltmak olmuştur. Böylelikle, DP, karmaşık bir muhalefeti birleştiren ortak nokta olarak, geçmişteki toplumsal-siyasal dönüşümlerden tedirgin olan kesimleri, ekonomik sıkıntılardan bunalan kitleleri ve devlet

¹⁸² Emre Kongar, a.g.e. s.354

¹⁸³ Taylan Karayol, 'Adnan Menderes Döneminde Türkiye', www.dusuncetarihi.sayfasi.com, 08.01.2006

¹⁸⁴ Emre Kongar, a.g.e., s.355

müdahalesine karşı serbestlik alanı arayışında olan yeni burjuvaziyi toplamayı başarmış ve uygulamalarında CHP'yi ve onunla özdeşleştirilen bürokrasiyi hedef almıştır.¹⁸⁵ DP iktidarı, Cumhuriyet'i oluşturma sürecinde yapılan toplumsal dönüşümler konusunda tavizkar davranmıştır.

Demokrat partinin 1923 den beri devam eden denk bütçe ilkesinden vazgeçmiş para ve maliye politikası baştan aşağı değişmiştir. Demokrat partinin hedefi ekonomide tüm yurt çapında genel kurumsallaşmayı gerçekleştirmek ve özel sektörün gelişmesine olanak tanımaktır. Fakat 1954 den sonra ekonomide özellikle dış ticaret de gerilemeye başlamış bunun sonucunda ise aşırı dış borçlanmaya gidilmiştir.

1950'ler Anadolu'nun yüzyıllar süren içe kapanık durağan dengesini bozmuştur. Bu dengenin bozulmasında üç büyük etken önemli rol oynamıştır. Nüfus patlaması, kırlara traktörün girmesi ve karayollarında ulaşım olanaklarının hızlı bir şekilde artması.¹⁸⁶

Ekonomide liberalleşme söylemiyle iktidara gelen, DP, dünya konjonktürünün de katkısıyla, kısa bir süre başarılı bir çizgi tutturmuş, ancak sonradan devlet müdahalesinin arttığı ilkesiz ve popülist uygulamalara başvurmuştur. DP'nin en büyük başarısızlığı, Türkiye'de kapitalizmin yönetiminde ve dünya kapitalizmine uyum sağlamasında yetersiz olmasıdır. Bretton Woods sistemi içinde ekonomiye yön verme anlamına gelen, 1958 IMF Stabilizasyon Programı bunun en belirgin göstergesidir.¹⁸⁷ Türkiye'nin NATO üyeliğine kabulüyle, Batılılaşıldığına ve bunu Batılı devletlerce de kabul edildiğine olan inanç, 50'li yılların genel havasını belirler. Amerikan yardımının ve soğuk savaş döneminin başlamasıyla, Menderes döneminde Batı, artık Avrupa değil, Amerika'dır.¹⁸⁸ 1950 den sonra dış pazarlara tamamıyla açmanın sosyal yapıda bazı mühim değişimler meydana getireceği düşünülmedi. Bir taraftan memur, enflasyon nedeniyle katlanamaz yüklere maruz bırakılırken ve bundan dolayı memuriyete rağbetin azalması ve kadroların boş kalması ya da memur kalitesi düşerken diğer taraftan iş hayatında mütevazı bir iş adamı yaratacağına tek bir sayı zenginleşmeye çalışan iş adamlarını ortaya çıkardı. Nitekim bu görüntü hala devam etmektedir.¹⁸⁹

¹⁸⁵Necat Erder 'Türkiye'de Sosyal Demokrasinin İdeoloji Sorunsalı', www.sdd.org.tr. 04.08.2006

¹⁸⁶ Tefik Çavdar, 'Türk Ekonomisinin Tarihi' İmge kit., 2003, s.385

¹⁸⁷ Necat Erder, a.g.e.

¹⁸⁸ Seçil Deren, 'Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık' İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.412

¹⁸⁹ Şerif Mardin, 'Türk Modernleşmesi' İletişim Yay. İstanbul, 2005, s.339

Türkiye’de iç ve dış politikada hareketli günler yaşanırken aynı zamanda ülkenin çehresi de değişiyor, karayollarına verilen önem sayesinde mübadele aracı maldan paraya dönüşüyordu. Köylerin kasabalara ya da kentler olan bağlantısı köylünün ürünü pazarda sergilenmesini sağlıyor, bu da köylünün parayla tanışması sonucunu doğuruyordu.¹⁹⁰ DP’nin 1954 yılında yapılacak seçimlerde köy oylarını alma noktasında sıkıntı çekmeyeceği kesindi. Traktör sayısındaki büyük artış, tarımsal krediler ve hepsinden önemlisi köylünün satacağı pazarlara ulaşması gibi tarım politikaları köylüyü çiftçi yapmıştı. Öte yandan limanlar, köprüler, içme suları gibi hizmetler sayesinde Türkiye adeta şantiyeye dönmüştü.¹⁹¹

1954 seçimlerine değin ülkenin hızlı bir demokratikleşme ve kalkınma hamlesi içerisine girdiği görüntüsünü veren ve daha önceki tek parti/CHP hükümetlerinin yaratmış olduğu ekonomik kaynaklardan da yararlanarak, bazı alanlarda başarılı sonuçlar elde eden Demokrat Parti’nin 1950’lerin ikinci yarısına doğru, giderek daha Totaliter bir yönetim sergilemeye başlaması ve ekonomik sorunları çözmede yetersiz kaldığının ortaya çıkması, Demokrat Parti karşıtı muhalefetin güçlenmesine olanak verirken hükümetin saygınlığı da giderek azalmaya başlamıştır. Böylece, Demokrat Parti, parlamentodaki çoğunluğuna karşın hızla kamuoyu desteğini kaybetmeye başlamıştır.¹⁹² DP’nin on yıllık iktidarı döneminde, tek parti yönetiminin sonlarına doğru sıkıntısı hissedilen temel iktisadi sorunların aşılmasında, bilhassa sanayileşme yolunda atılan adımlarda hedefe varamadı.¹⁹³

Toplumdaki rahatsızlıklarla artan muhalefet karşısında, DP, kendisini iktidara getiren kuralları uygulamak yerine, keyfi ve otoriter müdahaleler yolunu seçmiş, sonuçta, Türkiye, ekonomik sıkıntılarla birlikte, demokratik rejim bunalımının yaşandığı bir ülke durumuna gelmiştir.1958 yılı içinde ekonomik bunalım yoğunlaştı. Bir çok mallar bulunmaz oldu, kuyruklar ve karaborsa doğdu. Fiyat artışları birbirini kovaladı. Başbakan o ilkbaharda ticari ilişkileri geliştirmek umuduyla bir Uzak Doğu gezisi yaptı; fakat elde edilen sonuçlar çekilen sıkıntıların üstesinden gelmekte etkisiz kaldı.¹⁹⁴

1960-70 dönemi, tarihimize siyasal ve sosyal planda, başlıca iki özelliğiyle geçecektir.

¹⁹⁰ M.Serhan Yücel, ‘Demokrat Parti’, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001, s.8

¹⁹¹ M.Serhan Yücel, a.g.e., s.9

¹⁹² Taylan Karayol, ‘Adnan Menderes Döneminde Türkiye’, www.dusuncetarih sayfasi.com, 08.01.2006

¹⁹³ Ahmet Güner Sayar, ‘Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler’ Ötüken kit. 2003, s.241

¹⁹⁴ Taylan Karayol, a.g.e.

1960 sonrasında, burjuvazi, sanayiye yönelmiş ve biriktirebildiği sermayeyi, montajcılık, basit tüketim maddeleri imali vb. dallarında yatırımlara ayırmıştır; yani Türkiye’de kapitalizm, ağır sanayiden uzak kalmakla birlikte, yine de sanayileşmesini hızlandırmış ve sermayenin tekelleşmesi güçlenmiştir. 1970’lere gelindiğinde, Türkiye burjuvazisi, artık uluslar arası finans kapitalle daha çok bütünleşmiş ve onun yurdumuzdaki, bir uzantısı durumuna gelerek, iç ortakları üstündeki gücünü arttırmıştır.

1960 sonrası dönemin ikinci belirgin özelliği, 1961 Anayasası’nın getirdiği demokratik ortamda, aydınların sola açılması, sosyalizmin önce aydınlarca benimsenmesi ve giderek emekçilere kadar uzanmasıdır. Gerçekten, 1960 sonrası dönemde, sosyal uyanış geçmişe oranla büyük bir hız ve yaygınlık göstermiş, nicelikçe güçlenmekle kalmayıp bilime yönelerek nitelik bakımından da içerik kazanmıştır. Bu uyanış içinde, işçi sınıfı başta olmak üzere, çeşitli emekçi kesimler ekonomik ve demokratik istemler, hatta siyasal amaçlar doğrultusunda hareketlenerek, milletlerarası ve yerli tekeli burjuvazi ile diğer iç ortaklarına karşı mücadeleye girişmişlerdir.

Uygulanan tarım politikaları sonucu kırsal nüfusun kentlere gelmesi bir yandan da çevre değerleri de kentlere geliyordu. Öyle ki, yeni dönemde kentte yaşayan ve sadece hasat zamanında köylere giden yeni köylü kentliler oluşmuştur.¹⁹⁵ Diğer yandan ise, gündelik hayatın dokusu Batılı değerlerle yeniden inşa edilmiştir. 1960’a kadar “nasıl yaşanılacağı” genel olarak belirleyen toplumsal referans kaynakları aile, akraba, cemaat ve yerel unsurlardır. Bu tarihten itibaren hızlanan iletişim, nüfusun tarımdan kopmaya başlaması ve toplumsal hareketliliğin yoğunlaşması (ülke içine, dışına göçün başlaması) nedenleriyle geleneksel yapı çözülmüş ve Batılı değerler kendiliğinden benimsemeye başlanmıştır.

“1950-1960 döneminin önemli bir özelliği sosyo- ekonomik bir karakter taşır, Bu, belli ölçüde bir “davranış değişmesi, tüketim standartlarının yükseltilmesi hırısıdır. Bu olay iktisat sosyolojisi açısından “ihtiyaç doğrulması, ihtiyaç geliştirilmesidir.” Geleneklerimiz yakın tarihe kadar kanaatkarlığı, azla yetinmeyi bir davranış biçimi olarak yerleştirdiği halde, 1950 sonrasında politika -sosyal bu olgu sonucu olarak kanaatkarlıktan, bir lokma bir hırka felsefesinden tüketimciliğe yönelme eğilimi baş göstermiştir”¹⁹⁶ Kılıçbay’a göre, buradaki tüketimcilik üretime dayalı bir olgu değil, yüksek hayat standartlarına ulaşma hırısının doğması ve gelişmesiyle ilgilidir. Gerçek anlamda tüketim ekonomik gelişme sonucunda

¹⁹⁵ Çağlar Keyder, ‘Türkiye’de Devlet ve Sınıflar’, İletişim Yay.1999, s.188

¹⁹⁶ Mehmet Ali Kılıçbay, ‘Uyruktan Vatandaşa Geçmişten İktisada’, İmge Kit. 1999, s.108

oluşan, tasarruftan tüketime yönelişi ifade eden bir kavramdır. Bu kavram 1936 tarihinde sonra J.M. Keynes'in genel teorisinden sonra gelişen "tasarruf değil, tüketim yararlı ve gereklidir" inancıyla ilgilidir.

Boratav ise bu değişmeyi; '1960 sonrası oluşan yeni kentli ve taşralı üst sınıfın ulaştığı gelir düzeyleri ile kaynak tahsisinde egemen olmalarıyla' açıklamıştır. Ona göre, gelişmiş kapitalist toplumlardan yayılan tüketim normları, dayanıklı tüketim mallarına; radyo, buzdolabı, çamaşır makinesi, televizyon gibi ürünlere karşı etkili bir talep oluşturuyordu. Aslında bu mallar siyasi karar alma sürecini denetleyen grupların zevklerini, eğilimlerini ve tüketim isteklerini karşılamaya yönelik oluşmuştur. Fakat, bu eğilimin 1970'lerde toplumun alt katmanlarına yayılması kaçınılmaz hale gelmiştir.¹⁹⁷ Çok partili siyasi hayata geçtiğimizden bu yana Türkiye'nin sosyal yapısı hızla değişmiştir. Özellikle 1960'lı yıllar kentleşmenin, yaygın göçün, ekonomide ticarileşmenin ve sanayileşmenin iyice hızlandığı yıllardı. Toplumdaki bu hızlı hareketlilik, ister istemez siyasal partileri ve partilerin siyasetteki yaklaşımlarını büyük ölçüde etkilemiştir. Bu nedenle, 1980 darbesinde olduğu gibi, 1971 dolaylı müdahalesinin gerisinde de bu dönemin parti sistemi, parti seçkinleri arasındaki etkileşim yatar.

1970'li yıllarda etkili olan bir diğer iç etmen ise yurt dışı işçi göçünün ülkeye yansımalarıdır. 1961 ve sonrası Avrupa'ya giden işçilerin ülkeye dönmeleriyle, birlikte getirdikleri ürünlerle, yeni tüketim alışkanlıkları hem kentlerde hem de kırsal alanlarda yoğunlaşmıştır. 1970'lerde iç ve dış etmenlerin etkisiyle hem toplumsal değişme hızlanmış hem de tüketim kültürü köylere kadar yayılmıştır. Fakat ithal ikameci ekonominin varlığını koruması ile dış etkilerin kısmen de olsa ülkeye sızması engellemekte idi. 1980 sonrası dönemde ekonominin dışa açılması ile bu engelleme de ortadan kalkmıştır.

1930'lu yıllarda bilinçli olarak başlatılan yaygın tüketim mallarında ithal ikameci sanayileşme anlayışı 1954'lü yıllarda da sürdürülmüş, aynı anlayış 1960'larda da devam etmiştir. Sanayinin gelişme biçimine bakacak olursa, 1960 sonrası en hızla büyüyen üretim kollarının dayanıklı tüketim malları ve ara mallar olduğu görülür. "Bir kere 1963-1980 arasında en hızlı gelişen alt-kesimlerin dayanıklı tüketim malları ve ara-mallar olduğu anlaşılmaktadır".¹⁹⁸ 1948'de dış alımın yüzde 25'ini tüketim malları oluşturuyordu. Bu oran 1962'de % 7'ye düşmüştür. Görüldüğü gibi tüketim mallarının dış alımı azalırken iç

¹⁹⁷ Korkut Boratav, '1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm', İmge Kit. 1998, s.95

¹⁹⁸ Korkut Boratav, a.g.e. s.107

üretimdeki oranı artmıştır. 1963-1966 yıllarında dayanıklı tüketim ürünlerin üretimi I.Kalkınma Planı hedeflerinin üstüne çıkmış ve en fazla geliştiği yıllar olmuştur. Aynı şekilde 1972-1976 yıllar arası aynı ürünlerin üretiminin iki kat arttığı dönemdir.¹⁹⁹ 1965'ten sonra yaşanan olumsuz gelişmeler 1969 sonrası iyice ayyuka çıkmıştır. Bu yüzden 1971 yılında ordunun, bu sefer dolaylı olarak, rejime müdahalesi gelmiştir. Böylece Türkiye'de yaşanan ikinci demokrasi deneyimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.²⁰⁰

Türkiye'nin 1970'lerde sınıflı ve demokratik bir toplum niteliği kazanması, Cumhuriyetimizin dönüm noktalarından birini oluşturmuştur. Sınıflaşmanın kazandığı yeni boyutlar, ideolojik planda da yeni niteliklerin belirlenmesine yol açtı²⁰¹ Çeşitli sol grupların şiddete dönük eylemleri bu ortam içinde, çeşitli kışkırtmalarla birlikte filizlendi. Yurt içi ve yurt dışı nedenlerle doğmuş olan şiddete yönelik eylemler, demokratik hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına ortam hazırlanmaları için çeşitli çevrelerce de kışkırtılmaktaydı. Solun şiddeti, hem devlet kuruluşlarının hem de kamplarda yetiştirilen gönüllü sağcı eylemcilerin koşullandırılması için bir araç olarak kullanılıyordu.²⁰²

Partiler arasında yaşanan kutuplaşma eğilimlerinin artması ve onların kurdukları örgütler sayesinde kutuplaşma eğilimlerinin topluma yansması sonucunda siyasal dünyada 'biz-onlar' ikileminde yürümeye başlamıştı. Siyasal çatışmalar 1970'lere geldiğimizde o kadar artmıştı ki, hükümet işlemez hale gelmişti. Ülkede bulunan kurumlarda bunda nasibini almıştı. Partilerin militan yetiştirme kamplarına dönen üniversiteler, bürokrasi ve bunların içinde en önemlisi polis teşkilatı da kendi aralarında bölünmüşlerdi. Siyasal şiddet ve terör her geçen gün artıyordu. Bunu önleyecek güvenlik güçlerde kendi içlerinde bölündüğü için şiddet terörün sağlıklı tahlili yapıp müdahale edilemiyordu.²⁰³

3- Türkiye de 1980 Sonrası Ekonomik Kalkınma Sürecinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi Üzerinde Etkisi ve Güneydoğu Anadolu Projesinin Ortaya Çıkması

Siyasal şiddet ve terörün önüne geçilememesi, kitlelerin devlete ve sivil yönetime olan güven ve inançlarını sarsmıştı. Meşrutiyeti tartışılır hale gelen sivil yönetime karşı 12 Eylül

¹⁹⁹ Nurhan Yenitürk-Yakup Kepenek, 'Türkiye Ekonomisi', Remzi Kit.2001 s.120

²⁰⁰ Hakan Altıntaş, 'Türk Siyasal Sisteminde Siyasal Sistemler ve Kentleşmenin Kutuplaşma Sürecine Etkileri', Akdeniz İ.İ.B.F. Der. 2003 sayı.5, s.10

²⁰¹ Emre Kongar, a.g.e., s.368

²⁰² Emre Kongar, a.g.e., s.367

²⁰³ Hakan Altıntaş, a.g.e., s.10-12

1980’de Silahlı Kuvvetler bir kez daha müdahalede bulunmuştur. 1923’de kurulan genç cumhuriyet rejimi üçüncü defa askeri müdahale ile rayına oturtulmaya çalışılıyordu.

80 Sonrası Türkiye’de politik kültür değişmiştir.Bu değişme üç ayrı düzeyde ele alınabilir.

- Politik söylem değişmiştir.
- Toplumsal aktörlerin devletle kendi aralarındaki ilişkilerinin niteliği ve politik dolayimler değişmiştir.
- Toplum -devlet ilişkisindeki değişmelerin siyasal partiler tarafından ne ölçüde ifade edildiği sorusu önem kazanmıştır.

80 öncesi kamu çatışmalarına sahne olan Türkiye’de “yumuşama, hoşgörü, uzlaşma” ciddi ideolojiler arası kavgaların yerini almıştır. Kapitalist ve sosyalist sistem kavgaları yerini liberal ve sosyal adalet çizgileriyle ayıran icraat tartışmalarına bırakmamıştır.

Bu yeni süreç süregelen devlet-toplum-batı üçlemesinin değişmekte olduğunu işaret eder. Değişme eksenini giderek devlet ve seçkinler ekseninden topluma doğru kaymaktadır.Yönetici seçkinlerin toplumsal oluşumları temsil edebilme, ifade edebilme kapasitelerinin önem kazanması batıcı seçkinler ve cahil halk kitleleri yerini giderek yönetici kadrolar ve çoğulcu sivil toplum arasındaki ilişkilere ve onların politik ifadelerine bırakmıştır. Jakoben devletçi gelenekten pragmatik değerlerin önem kazanmasına geçişi politika dilindeki değişmelerde görürüz. Dava adamı yerini iş bitirici politikalar almıştır.

1920-1980 ekonomide içe dönük-ithalat ikamesini dış-alım yerine yerli üretimi özendirme amaç edilen bir politika uygulanmış, hatta zaman zaman ülkenin dış dünyadan ilgisi neredeyse tümüyle kesilmiştir. İkinci dönem, 1980’de başlamış ve zamanımıza kadar süregelmiştir. Bu dönemde ekonomi dışa açılmış, dışalımını özendiren bir ekonomi politikası uygulanmıştır ve uygulanmaktadır.²⁰⁴ İthalat ikamesi (dışalımdan kaynaklanan yabancı malların ülkede üretilmesini özendiren) politikalarının uygulandığı dönemde ekonomi hızla gelişmiş ise de bütün dönem boyunca zaman zaman dış ödeme güçlüğü, enflasyon gibi sorunlar ortaya çıkmış ve ekonomi duraklama dönemine girmiştir. Her defasında sorunlar içe dönme politikasından ödünler vererek çözülmüş, fakat birkaç yıl sonra yine içe dönülmüştür.

²⁰⁴Zeyyat Hatiboğlu-Mustafa Aysan; ‘Türkiye Ekonomisinde 1994 Bunalımı’, İstanbul:Beta yay,1994, s.104

Özal döneminde uygulanan liberal ekonomi ve ihracat teşvik kredileri ile harcama potansiyelleri yüksek bir kesim oluşmuştur. Teşvik kredilerinden kazanılan haksız kazanç ithalatın yarattığı lüks tüketime yönelmiştir²⁰⁵. Uygulanan ekonomik politikalar belirli toplumsal kesime yöneliktir. Çünkü, “Özal döneminde harcama potansiyeli hızla büyüyen bir kesim vardı. Orta direktan sayılabilecek vatandaşların yanına bile yaklaşmadığı lüks oteller, restoranlar, gece klüplerini dolduranların, otomobil ya da yat almak için kuyruğa yazılanların; banyo fayansından köpek mamasına kadar tüm ihtiyaçlarını dışardan getirenlerin, her tatillerini yurt dışında geçirenlerin arasında bu yeni yıldızların adlarına sık sık rastlanır oldu.”²⁰⁶

1980 sonrası dönemde tüketim kültürünün iki boyutunun daha yoğun bir şekilde geliştiği görülmektedir. Bunlardan birincisi, maddileşmenin, köşeyi dönmenin ve para sahibi olma tutkusunun, “mutlu ve iyi bir hayat yaşamının” aracı olarak düşünmede çok etkili olmasıdır. İkincisi ise, maddi ürünlere karşı aşırı tutku gelişmiş ve bu ürünlerin gösteriş ve fantezi, yenilik ve Batı kültürüne dahil olma gibi amaçlarla elde edilmesi ve kullanılması yaşam tarzının önemli bir ögesi olarak yerini almıştır. Tüketim kültüründe diğer bir değişimi ise, aşkın değerlere gönderme yapan tüketim kültürünün ortaya çıkması ve dini yaşam tarzının tüketim kültürü içinde gelişmesidir²⁰⁷.

Türkiye ekonomisi 1980 sonrasında, sanayileşme ve liberalleşme politikalarıyla yönlendirilmeye başlanmıştır. 24 Ocak kararlarıyla başlayan dışa açılma sürecinden beklenen şey, ülkenin gelişmişlik düzeyi açısından daha ileri aşamalara hızlı bir şekilde geçmesini sağlayabilmektir. Böyle bir sanayileşme stratejisi sayesinde, ülkenin ihracat gelirleri artacak ve bu artış sayesinde elde edilen gelirler, ülkenin sanayileşmesini dolayısıyla gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerine ulaşmayı sağlayacaktır.

1923 yılında Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye ekonomisi hızla gelişmiştir. Rıdvan Karluk bu konuda şöyle demektedir

1950 öncesi rakamlarını çok iyi tahmin edememekle birlikte elimizde 1950 sonrası için oldukça iyi tahminler vardır. Bunlara göre 1950-1993 arasında ulusal gelirin yıllık ortalama artış hızı yüzde 5,6 dolaylarındadır. Kuşkusuz artış hızı yıldan yıla değişebilmektedir. Fakat asıl dikkati

²⁰⁵ Nazif Ülgen, ‘Özalizm Çıkması’, Şahan Basım Evi, 1989, s.195

²⁰⁶ Osman Ulugay, ‘Özal Ekonomisinde Paranız Pul Olurken’, Bilgi Yayınevi, 1989, s.297

²⁰⁷ Abdulkadir Zorlu ‘Batılı Bir Yaşam Tarzı Olarak Tüketim’ Sosyolojik Araştırmalar Der. Hacettepe Üniv. e-dergi, 20.10.2006

*çekmesi gereken olay, ulusal gelirdeki artış hızı 1950-1977 arasında ortalama olarak yıllık yüzde 6,6 olmuşken, 1978 ile 1993 arasında bunun yüzde 4,5 dolaylarına düşmüş olmasıdır.*²⁰⁸

1980 sonlarındaki dışa yönelme de aynı nedenlerle olmuştur. Ancak bu kez 1980-1989 arasında ekonomi bu politikayı inatçı bir biçimde sürdürdü. Sonuçta ekonomiyi 50-55 yıl zorluklara sokan dış ödemeler sorunu çözülmüştür. Ama 1994'e kadar son 15 yıldır büyüme hızı eski rakamların 2/3'ü kadar, yılda yüzde 4-5 oranında gerçekleşebilmiş ve enflasyon, 1980'li yılların ortasından sonra yıllık yüzde 50'nin üstüne çıktıktan sonra, bunu aşağıya çekmek olanağı da bulunmamıştır.²⁰⁹ Ayrıca dönemin başından beri Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı işsizlik, kötü gelir bölüşümü gibi temel sorunları çözülememiştir.

Cumhuriyetimizin en önemli bölgesel kalkınma projesi olan Güneydoğu Anadolu Projesi'nin doğuşu 1930'lu yıllara kadar uzanmaktadır. Büyük atılımlar içinde bulunan ülkede elektrik enerjisi ihtiyacının en belirgin ve öncelikli ihtiyaç haline gelmesi üzerine; 1936 yılında Atatürk'ün emri ile "Elektrik İşleri Etüt İdaresi" kurulmuştur. Ülkede su kaynaklarının değerlendirilmesi ve elektrik enerjisi üretilmesi amacıyla kurulan İdare "Keban Projesi" ile yoğun etütlere başlamıştır. Fırat Nehri'nin her açıdan tetkiki ve sonuçlarının tespiti için rasat istasyonları kurulmuştur. 1938 yılında Keban Boğazı'nda jeolojik ve topografik etütlere başlanmıştır. 1950-1960 yılları arasında Fırat ve Dicle üzerindeki sondaj çalışmalarına idarece ağırlık verilmiştir. Yeni ihtiyaçların ortaya çıkması üzerine 1954 yılında DSİ Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Türkiye'de havza çalışmaları fikrinin doğması üzerine Türkiye 26 havzaya ayrılarak DSİ Genel Müdürlüğü'nce etüt ve proje çalışmalarına başlanmıştır.²¹⁰ 1961 yılında Fırat Planlama Amirliği tarafından yapılan çalışmalar sonucunda Fırat Havzası'nın sulama ve enerji potansiyelini belirleyen "Fırat Havzası İstikşaf Raporu" 1964 yılında hazırlanmıştır. Buna ilaveten 1966 yılında da "Aşağı Fırat İstikşaf Raporu" hazırlanmıştır. Dicle Havzası'nda da benzer çalışmalar DSİ Bölge Müdürlüğü'nce sürdürülmüştür. Böylece Dicle ve Fırat havzalarından nasıl faydalanılacağı açıklık kazanmış ve 1977 yılında bu iki havza projesinin "Güneydoğu Anadolu Projesi" olarak adlandırılması benimsenmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin entegre bölgesel kalkınma çerçevesinde ele alınması, yürütülmekte olan faaliyetlerin koordinasyonunun sağlanması ve yönlendirilmesi görevi 1986 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'na verilmiştir. "Güneydoğu Anadolu Projesi" kavramı, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yapımı öngörülen barajlar, hidroelektrik santraller ile sulama

²⁰⁸ Rıdvan Karluk; 'Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim-Yapısal Değişim', Beta yay., İstanbul, 2002, s.36

²⁰⁹ Rıdvan Karluk, a.g.e. s.38

²¹⁰ Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) www.gapturkiye.gen.tr. 20.05.2005.

tesislerinin yanı sıra kentsel ve kırsal altyapı, tarımsal altyapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık, konut, turizm ve diğer sektördeki yatırımları da içine alan ve yörenin top yekun sosyo-ekonomik kalkınmasını hedefleyen, çok sektörlü, entegre ve sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı ile el ele alınan bir bölgesel kalkınma projesi olarak anlaşılmaktadır.²¹¹

2.BÖLÜM

2.1. Güneydoğu Anadolu Projesinin Bölgeye Sosyal ve Ekonomik Olarak Beklenen Etkisi

²¹¹Güneydođu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi. 'Gap Bölge Kalkınma Planı' 2002

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) dünyadaki örnekleriyle karşılaştırıldığında kapladığı coğrafi alan, fiziksel büyüklükleri ve hedefleri açısından iddialı bir projedir. GAP, ülkemizin görece az gelişmiş bölgelerinden birisi olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 9 ilde (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak) uygulanmakta olan, çok sektörlü entegre bir bölgesel kalkınma projesidir. Entegre niteliğiyle Proje, sadece barajlar, hidro-elektrik santralleri, sulama yapıları gibi fiziksel yatırımlarla sınırlı kalmayıp, bunların yanında ve birbiriyle eşgüdüm içinde tarımsal gelişme, sanayi, kentsel ve kırsal altyapı, haberleşme, eğitim, sağlık, kültür, turizm ve diğer sosyal hizmetler gibi sosyo-ekonomik sektörlerin geliştirilmesine yönelik yatırım ve etkinlikleri de içermektedir. GAP giderek önem kazanan bölgelerarası eşitsizliklerin giderilmesini hedefleyen devletin genel politikası çerçevesinde kendi hedeflerini oluşturmuştur. GAP, az gelişmiş bölgelerdeki kalkınma potansiyelinin ortaya çıkarılmasının kendi başına ekonomik büyüme, toplumsal istikrar ve ihracatın teşviki gibi ulusal hedeflere katkıda bulunacağına ilişkin devlet politikası ile örtüşmektedir. Nitekim GAP kalkınma hedefleri incelendiğinde, bu gerçek açıkça ortaya çıkmaktadır²¹²

Projenin amacı, bir yandan Bölge'nin toplumsal ve kültürel yapısına, halkın ekonomik beklenti ve demografik eğilimlerine ilişkin bilgi toplamak öte yandan toplum katılımını harekete geçirmek ve farklı toplum kesimlerini (kadınlar, göçerler, topraksızlar, kent yoksulları, vb.) kalkınma sürecine bütünleştirerek, bu değişik kesimler arasındaki sosyo-ekonomik düzey farklılıklarını azaltmanın yollarını belirlemek ve bu bilgiler ışığında somut eylem planları geliştirerek uygulayıcı kurum ve kuruluşların dikkatine sunmaktır. Toplumsal alanda yapılan araştırmaların bulguları ışığında geliştirilen "GAP Sosyal Eylem Planı" toplumsal kalkınma politikaları, stratejiler ve uygulanacak program ve projeler konusunda, toplumsal kalkınmaya ilişkin bir ana çerçeve oluşturmuştur. Bu çerçevenin içeriğindeki kalkınma alanları; örgütlenme ve katılım, nüfus hareketleri ve yerleşme, eğitim, sağlık, tarımsal yayım, istihdam, mülkiyet ve arazi kullanımı olmak üzere yedi konu başlığı altında ele alınmaktadır.

Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki sulama ve hidroelektrik amaçlı projeler olarak 1970'li yıllarda planlanan GAP, 1980'li yıllarda çok sektörlü, sosyoekonomik bir bölgesel kalkınma programına dönüşmüştür. Kalkınma programı; sulama, hidrolik, enerji, tarım, kırsal ve kentsel alt yapı, ormancılık, eğitim ve sağlık gibi sektörleri kapsamaktadır. GAP'ın sağlayacağı sulama ile yüksek tarım potansiyeli, bölgedeki hasılayı 4.5 misli arttıracak,

²¹² Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) www.gapturkiye.gen.tr. 20.05.2005

nüfusu yaklaşık olarak 9-10 milyona ulaşacak bölge halkının yaklaşık 3.5 milyonuna iş imkanı yaratacaktır.²¹³

Bölge ekonomisi tarıma dayalıdır. Bu çerçevede bölge nüfusunun %70'i ziraatla geçimini sağlamaktadır. Tarımda kısmen kimyasal gübre ve makine gibi modern girdilere başvurulsa da, teknolojik yapı değişimi toplumsal yapıda dönüşüm yaratacak düzeyde değildir. Tarımda eski yapı, hayvancılıkta göçebelik bölgenin belirgin sosyoekonomik örgütlenme biçimidir.²¹⁴

Bölgenin diğer bir gelir kaynağı hayvancılıktır. Bölgede hayvancılık genellikle ekstansif olarak geleneksel koşullarda yapılmaktadır. Türkiye genelinde olduğu gibi, bölgede yerli ırklardan oluşan hayvan varlığı, gerek süt, gerekse et üretiminde çok düşük verimliliğe sahiptir. GAP'ın gerçekleşmesi ile birlikte hayvanların yüksek verimli cinslerle ıslah edileceği ve yavaş yavaş modern besin hayvancılığı yapılacağı tahmin edilmektedir.²¹⁵ Bölgede aynı verimsizlik bitkisel üretimde de görülmektedir. Verim arttırıcı bir unsur olan sulama yöntemi GAP ile birlikte modern bir şekilde faaliyete geçecek buda tarımsal verimliliği birkaç kat arttıracaktır.

Ekonomik gelişmenin en önemli göstergesi olan sanayileşmenin bölge üzerinde pek fazla ağırlığı olduğunu söyleyemeyiz. Bölge imalat sanayi bakımında ülke genelinin %02'sini temsil edebilmektedir. Gaziantep imalat sanayinin de bölgenin %50'sine 10 ya da daha fazla sayıda işçi çalıştıran sanayi kuruluşu bakımından ise %81'ini temsil etmektedir.²¹⁶

Bölge nüfusunun, başta gelen demografik özelliği, ülke ortalamasının üzerindeki artış hızıdır. Nüfus artış hızının yüksekliği, hane halklarının birey sayısını (büyüklüğünü) artırarak geçim koşullarını zorlarken, yarattığı ağır taleple kamu hizmetlerinin ve istihdam olanaklarının yetersiz kalmasına yol açmaktadır. Nüfus baskısı, bölgedeki düşük yaşam standardının başlıca sorumlusudur.

Geleneksel toplumda üretimin genelde aile düzeyinde örgütlenmiş olmasına ve teknolojinin geriliğine bağlı olarak- işgücünün aile içinden karşılanması, olabildiğince çok sayıda çocuğa erkek çocuğa gereksinme yaratmıştır. Bu gereksinme, kadının doğurganlığının son sınırına kadar zorlanması amacıyla evlenme yaşının düşüklüğünden kadının statüsüne ve çok-kanlılığa kadar geniş bir yelpazede yansıma bularak gelenekler ve törelerle

²¹³ Ekrem Demir, 'Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Ülke Ekonomisine Katkısı ve Bölge Yerleşim Alanlarına Etkisi, GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 23, sy. 3, 2003, s.189-205

²¹⁴ Ekrem Demir, a.g.e.

²¹⁵ Ekrem Demir, a.g.e.

²¹⁶ GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması, GAP İdaresi Başkanlığı, 1994, Ankara, s.36

desteklenmiştir. Böylelikle kuramsallaşan çok çocukluk eğilimi, yüksek doğurganlık ve nüfus artışının temel güdüsünü oluşturmuştur.

Bu nedenle, nüfus artış hızının kontrol edilmesi, her şeyden önce, özellikle köylük yerlerde (kırsal işletmelerde) insan gücüne duyulan gereksinimin azaltılmasıyla olanaklıdır. Bunun yöntemiyse, insan gücünün (organik gücün) yerini mekanik gücün almasıdır. Başka bir deyişle, modern teknolojinin tarıma yaygın biçimde girmesi, insan gücü gereksinmesini azaltarak nüfus artışında kontrol edici rol oynayacak başlıca etkindir.

Bunun yanı sıra, tarımsal üretimin aile işletmeciliği düzeyini aşacak biçimde yürütülmesine olanak sağlamak üzere çiftçi birlikleri türünden daha geniş örgütlenmeleri özendirerek önlemler, işletmeler arasında güç birliği sağlayacağı gibi, işletmelerin kendi kaynaklarına dayanma ve teknolojik açığı nüfusla (insan gücüyle) kapama alışkanlığına son verebilecektir.²¹⁷

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde geleneksel, toplumsal ve kültürel yapı henüz ağırlığını korumaktadır. Bu da, büyük ölçüde, bölge ekonomisinin geleneksel üretim biçimi ve gelişmemiş teknolojik yapısından kaynaklanmaktadır.

Tamamen kan bağına dayalı geleneksel aile, akraba, aşiret ve köy yapısı, bireysel davranışların önüne set çekmekte ve kişileri, ait oldukları aile ve aşiret gibi toplumsal gruplarla özdeşleştirmektedir. Kısacası, kişilerin davranışları toplumsal ilişkileri birey düzeyinde değil, ait olunan topluluk düzeyinde olmaktadır²¹⁸

Bölgede çağdaş kentlerin kurulamamasının en önemli nedeni ekonomik açıdan geri kalmışlıktır. Batı Avrupa'da kentler daha çok endüstriyel gelişmenin bir sonucu olan kentleşme, bölgede hızlı nüfus artışı ve göçün bir ürünüdür. Yani kentleşme kendi iç dinamiğiyle değil, kırsal alanda akan nüfusun zorlamasıyla olmaktadır. Bu süreç içinde geleneksel uğraş olan daha çok el emeğine dayanan esnafılık ve zanaatçılık büyük ölçekli sanayi ve ticaret faaliyetine dönüşemediğinden geleneksel toplum yapısında da çok önemli bir değişme olmamıştır.

Bölgede göçün önemli nedenlerinden biri de kan davasının olmasıdır. Kan davasının GAP projesinden sonrada hala devam etmesi insanların geleneksel etkilerden kopamıyor olmalarının bir göstergesi olması yanında eğitim, ekonomik ve kültürel anlamda ki bazı eksikliklerin olduğunu gösterir.²¹⁹ Ancak göçen insanlarda geleneksel etkilerden kopma

²¹⁷ GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması, GAP İdaresi Başkanlığı, 1994, Ankara, s.38

²¹⁸ Ekrem Demir, a.g.e.

²¹⁹ Ayhan Akış-Akif Akkuş, 'Güneydoğu Anadolu Projesinin Şanlıurfa'daki göçe Etkisi', Sosyal Bilimler Der. 2002, s.530-542

isteği de göze çarpmaktadır. Bu durumda uzun vadede kültürel yapının değişeceğini göstermektedir.

Gap bölgesinde ortakçı olarak başkasının arazisinde çalışanların oranlarının da fazla olması, göç isteğini arttıran önemli nedenlerdendir. Bu da toprakların büyük bölümünün tek elde toplandığını göstermektedir.

1995 yılından itibaren, Atatürk Barajı'ndan sulamanın başlamasıyla beraber önceleri Türkiye'nin diğer illerine giden insanların geriye dönmesiyle yani tersine göçle nüfus artışında çok büyük olmasa da belli bir miktar nüfus artışı olmuştur. Ancak tersine göç gibi sosyal bir olayın daha ileriki bir zamanda daha etkili olması beklenmektedir.²²⁰ Bununla birlikte geniş aile tipi'nde olan ailelerden işini ve kazancını ayıran bireyler daha sonra çekirdek aile kurarak toplumsal mekanda yaşamaya devam etmektedirler. Bu durumda göçe sebep olabilmektedir. Örneğin evini ayıran birey, bulunduğu yerden iş aramak için başka yerlere gitmekte ardından da ailesini getirmektedir.

Göç çoğunlukla kırdan sanayi bölgelerini olmakla birlikte, bazen de bağlı buldukları il ve ilçelere olabilmektedir. Nitekim Güneydoğu bölgesine bakıldığında GAP ile birlikte bu bölgede bireylerin bağlı buldukları il ve ilçelere göçme olayı azımsanamayacak bir paya sahiptir. Buna en önemli neden olarak bireylerin geleneksel kültürden bir türlü kopamadığı, yabancılaşma çekecek yerlere gitme isteklerinin az olduğu olarak belirtilebilir.

Genel olarak GAP bölgesindeki göçün sebeplerini şöyle belirtebiliriz:

-Kırsal alanda yeterli iş imkanının olmaması

-Miras yoluyla arazilerin bölünmesi ve çiftçilikle geçinen ailelerin büyük bir çoğunluğunun toprak sahibi olmaması

-GAP kapsamında yer alan Atatürk, Birecik ve Hacı Hıdır Barajlarının göl aynası altında kalan yerleşmelerdeki insanların mecburi göç etmesidir.

GAP ile birlikte göçen bireylerin göçtükleri yerlere hem olumlu hem de olumsuz etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Olumlu yanı olarak:

-Göçen bireyler göçtükleri yerlere iş gücü sağlamışlardır.

-Göç ile gelenler belli bir sermaye birikimiyle göçmüşlerdir. Bu sayede iş niteliğini çeşitlendirmişler ve ticaret hayatına canlılık kazandırmışlar.

Olumsuz yan olarak:

-Göçenler uyum problemi yaşamışlar ve topluma yabancılaşmışlar

²²⁰ Ayhan Akış-Akif Akkuş, a.g.e

-Konut sıkıntısı yaşanmaya başlanmış ve gece kondu tarzı evler kurulmaya başlanmıştır.²²¹

Bölgelerarası gelişmişlik farklılığının bir sonucu olarak, GAP Bölgesi'nde yoğun göç yaşanmaktadır. Göçün yönü bölge dışında batı metropollerine ve Çukurova yöresine doğru mevsimlik veya kalıcı göç, bölge içinde ise köyden kente ve bölgenin kuzeyindeki dağlık alanlardan güneydeki ovalara doğrudur. Güneydoğu Anadolu Projesi'nin, yaratacağı iş ve sosyal hizmet altyapısı olanaklarıyla bu eğilimi tersine çevireceği beklenmektedir.

GAP kapsamındaki iller bazında en yüksek nüfus oranları Gaziantep ve Diyarbakır illerine aittir. Bilindiği üzere, GAP bölgesi kapsamında çok yoğun ve çok yönlü bir göç olgusu ile karşı karşıyadır. 1970-75 ve 1975-80 dönemlerinde kentsel nüfusu Türkiye kent ortalamasının üzerinde artan bölge kentlerinde büyüme köyden kente göçten kaynaklanmakta olup bölge dışına göç vermeyi de sürdürmektedir. Bölgedeki kentsel nüfus oranı 1980-85 ve 1985-90 dönemlerinde ülke kentsel nüfus oranlarının biraz gerisine düşmüştür, ancak bölge illerinin net göç oranları 1965-70 dönemi Gaziantep hariç dış göç ağırlıklıdır. GAP bölgesi ile ülke net göç oranları karşılaştırıldığında her ikisinin de 1965-85 döneminde dış göç yönünde olduğu görülmektedir²²². Bu yıllarda bölgedeki nüfus hareketleri şekillenirken, günümüze gelindiğinde dış göç azalmış, aksine bu bölgede yoğun iç göç ve kentleşme meydana geldiği görülmektedir.

GAP bölgesinden net göçün sürekli eksi işaretli olması bu bölgeye göç olmuyor anlamında değildir. İç göç oranları 1980-85 döneminde ülke düzeyindeki düştüğü halde bölgede artmıştır. Ancak, iller düzeyinde bakıldığı zaman belirtilmesi gereken husus şudur: Ülkedeki bütün illerin iç-göç oranları GAP illeri iç-göç oranlarından iki kata yakın düzeyde yüksektir, oysa ki il dışına göç oranları ülke ve bölge düzeyinde hemen hemen eşittir. İç göç daha çok Gaziantep ve Diyarbakır'a yönelmiştir; ancak, 1975-80 dönemi ile 1980-85 dönemi iç göç oranları açısından karşılaştırıldığında Şanlıurfa ve Mardin illerinin oranlarının en büyük artışı gösterdiği gözlenmiştir. 1990-2000 yılları ele alındığında ise; Şanlıurfa %36'lık nüfus artışı ile öndeyken bunu %29'luk nüfus artışıyla Şırnak takip etmiştir. Dış göç oranları iller düzeyinde ele alındığında, 1975-80 döneminde Şanlıurfa, Mardin ve Adıyaman en yüksek

²²¹ Sibel Kalaycıoğlu, 'Güneydoğu Nüfus Hareketleri', Odtü yay. Ankara 1994, s.104

²²² GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması, GAP İdaresi Başkanlığı, 1994, Ankara

oranları sergilemişlerdir; 1980-85 döneminde ise Siirt, Adıyaman ve Mardin öne çıkmaktadır.²²³

GAP bölgesine olan iç göçler 1990 ile 2000 dönemleri karşılaştırılarak ele alındığında belirtilmesi gereken noktalar şunlardır: GAP bölgesinden GAP bölgesine olan iç göçler, yakın illerden olanlar düşmüş; metropollerden, Çukurova'dan ve diğer illerden olan iç göçler artmıştır. GAP bölgesinden dış göçler ele alındığında bu iki dönem arasında çok büyük değişiklik olmamıştır. Ancak, net dış göç yüzdeleri ele alındığında, 1990'dan 2000'e önemli değişiklikler olmuştur. Köyden kente doğru bir nüfus hareketi yoğun şekilde ortaya çıkmıştır.

Pazar ekonomisiyle bütünleşmiş toplumların bölge ve sektörleri arasında eşitsiz gelişme eğiliminin baskın oluşu, sermaye ve teknolojinin olduğu kadar nüfus ve işgücünün de mekânda ve toplumsal yapı içindeki hareketliliğinin temel boyutlarından birini oluşturmaktadır. Bu süreçler ilgili literatürde kırdan itim ve kente çekim kavranılan' yoluyla tartışılmaktadır. Bu kavramlaştırma kendi başına ele alındığında eksiklikler içermekle birlikte, eşitsiz ekonomik gelişme sorunsalıyla ve tarihsel-kültürel biçimlenmelerle ilişkilendirildiğinde yararlı bir kavramsal çerçeve oluşturur.

GAP bir bölgesel kalkınma projesi olmakla birlikte, asıl ve temel etkisi kırsal-tarımsal ekonomi ve yaşam biçimleri üzerinde olacak; özellikle, büyük ölçekli sulama projeleri aracılığıyla kırsal haneleri, işletmeleri ve tarımsal üretim biçim ve teknolojilerini etkileyecektir. Bunun yanında kuşkusuz GAP kent merkezleri üzerinde de önemli etkilerde bulunacaktır. Söz konusu kentlerde sermaye birikim potansiyelinin yükselmesi ve istihdam olanaklarının artması kadar, yoğun ve hızlı göçe maruz kalan bu kentlerin karşılaşacağı çok çeşitli sorunlar da araştırmanın ana eksenlerinden birini oluşturmuştur. Bu nedenle, esas bakılması gereken, önceden mevsimlik göçün parçası olan ya da yakın geçmişte GAP-içi ya da dışı bir kente kesin göç yapmış hanelerin yeni oluşan duruma gösterecekleri uyum ve tepkidir. Bu tepki, geride bırakılan sosyo-ekonomik yapının potansiyeli, şu an bulunulan yerle bütünleşmenin derecesi ve GAP'ın insanlara sunacağı seçeneklerin etkisi altında şekillenecektir.

Köyden kente göçün yoğun olarak yaşandığı GAP kapsamındaki illerde yapılan araştırmada kenti tercih edenler hakkındaki saptamalar şu şekilde özetlenmiştir²²⁴:

²²³ GAP İdaresi Başkanlığı 'GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması', 1994, Ankara.

Köylerinden ya da kasabalarından çıkıp şu an buldukları kente yerleştiklerinde çevrelerinde kendi yörelerinden pek az hatta hiç kimse bulamayan ilk ya da öncü göçmenler bir tarafa bırakılırsa büyük çoğunluk için göçün aile, akraba ve hemşerilerle dolu oldukça tanıdık bir çevreye yapılan bir hareket olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi göçmen nüfusun göçün özellikle ilk dönemlerinde ortaya koydukları oldukça yaygın bir davranış biçimi yakınların olduğu mahallelerde toplanmalarıdır. Diğer bir deyişle ortalama göçmen en az bir iki yakının olduğu bir çevreye yerleşmektedir. Daha önceki kent , ziyaretleri ve köy dışında çalışma deneyimi tekrar hatırlandığında göçmenin zaten bildiği ve hemen her sorununu danişabileceği yakınlarının olduğu bir çevreye taşındığı görülmektedir. Kent yaşamına uyum bu yönleriyle kolaylaşmaktadır.

Göç her ne kadar yaşam tarzından çalışma yaşamına kadar bazı yeni ortamları ve davranış biçimlerini gündeme getiriyor olsa da ortalama göçmen için bir "yenilik arayıcısı" ya da "yeni yaşam peşinde koşan maceracı" demek doğru olmaz. Çoğunluk modern formel örgütlerde değil küçük çaplı işletmelerde çalışmaktadır ve kişinin yaşam tarzını alt üst edecek kentsel yaşam biçimlerine söz konusu yerleşim birimlerinde rastlamak mümkün değildir. O nedenle göçmenlerin çoğuna özellikle aile, mahalle, cemaat ve hatta kısmen iş yaşamlarında alışageldikleri bir yaşam tarzım bazı değişikliklerle sürdüren yenilikçi değil bilineni devam ettiren göçmenler olarak bakabiliriz. Diğer bir deyişle göç aile ve yakın çevre düzeyinde bir büyük kopuş ve yenilik değil, köyde artık sürdürülmesi zor olan bir toplumsal yaşam biçimini küçük kent ortamında bazı değişikliklere rağmen sürdürme çabası olarak görülebilir.

Göç yaygınlaştıkça, kente gelen kimse, orada tanıdıklarının yanma ve onlar orada olduğu için gelmektedir. Kentte hemşeri sayısının çoğalması; halen köyde olup benzer ekonomik ve toplumsal sıkıntıları yaşayanları kente göç konusunda esas olarak cesaretlendiren hatta özendirilen bir etkidir. Çok sayıda ailenin göçmesi durumunda "kural" köyde kalmak değil göçmek haline gelmektedir. Göçün zincirleme niteliği, göçün daha çok göçe yol açması anlamına gelmektedir. Köyden kente sık sık yapılan ziyaretlerde ya da göçmenlerin kendi köyelerine gittiklerinde kır ve kent bu açılardan sürekli tartılmaktadır. Köyde olup göçmeyi aklından geçiren bir aile kentteki yakınlarından mükemmel değil ama köydekenden daha iyi durumda oldukları mesajını daha güçlü olarak almaktadır. Araştırmalar bu çerçeve içerisinde göç kararı alan bir ailenin davranışını iyice tarttığını ve olasılıklar

²²⁴ GAP İdaresi Başkanlığı 'GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması', 1994, Ankara

hakkında zengin ve pratik bilgiler topladığını göstermektedir ve GAP bölgesinde de göç hareketinin büyük ölçüde böyle ele alınabileceğine işaret etmektedir.

Türkiye’de ve dünyada köyden kente göç üzerine yapılan çok sayıda araştırmanın bulgularının ortaya koyduğu genel sonuç; kentin göç eden kuşak için ekonomik olarak daha üstün olduğu yönündedir. Bu bulgulara göre, kente göçün yarattığı ailevi, kırsal, kentsel ve genel ekonomik ve toplumsal sorunlar açısından bakıldığında göçen ailelerin büyük çoğunluğunun göç kararından pişman olmadıkları ve karşılaştıkları güçlüklerle rağmen tercihlerini genel olarak kent lehinde kullandıkları ifade edilir.²²⁵ GAP kapsamında yapılan araştırmalar ve verilerin sonuçları da bunu destekler niteliktedir.

GAP bölgesinde en kalıcı olumlu etki sulanabilir arazinin %80’inin suya kavuşması ile tarımdaki üretim ilişkileri, üretim yapısı, mülkiyet biçimlerinde değişimin ortaya çıkması beklenmektedir. Güneydoğu en adaletsiz toprak dağılımının olduğu bölgedir.²²⁶ Suyun gelmesi ile birlikte Pazar için üretimin ve üretim artacağı ve yöre insanının bundan dolayı olanaklarının iyileşeceği beklenmektedir. Tarımda makineleşmenin artmasıyla birlikte kırdan kente göçün daha hızlanacağı böylelikle toplumsal yapıda köylülükten işçiliğe doğru geçiş gözlenmesi beklenmektedir.²²⁷ Böylelikle bölgede nüfus ve kentsel dokuda önemli değişmelerin olması beklenmektedir.

Bütün olası ekonomik dönüşümlerin sosyal ve kültürel yapıda, hemen olamasa da bir süre sonra, etkisini göstermesi beklenmektedir. Bölgede eğitim ve sağlık ihtiyaçları artacağı gibi, aile yapısı, aile içi ilişkiler, aile fertlerinin istihdam olanakları, kadının toplum içindeki ekonomik ve sosyal konumu, kültürel değerler, düşünce tarzı, insan ilişkileri, yaşam biçimleri, yaşamda beklentiler hatta sanat ve estetik alanında anlayışların değişmesi gibi bir dizi değişim, dönüşüm beklenmektedir.²²⁸

2.2. Güneydoğu Anadolu Projesinin Birecik İlçesine Etkisi

Projenin uygulandığı yerlerde yaşayanların hayat şartlarının uzun vadede iyileşmesi pek mümkün görülmemektedir. Bununla beraber uzun zamandan beri buldukları ortamlarından başka yerlere yerleştirilmeleri barajların en büyük toplumsal sorunu olarak görülmektedir.

²²⁵ GAP İdaresi Başkanlığı, a.g.e.

²²⁶ Mustafa Sönmez, ‘Kürtler/Doğu Anadolu’nun Hikayesi’ Arkadaş yay. 1990, s.75

²²⁷ Sibel Kalaycıoğlu, ‘Güneydoğu Nüfus Hareketleri’, Odtü yay. Ankara 1994

²²⁸ TBMM Ziraat Mühendisleri Odası, ‘Gap Bölgesinde Toplumsal Değişme Araştırması’ 1993

Birecik Barajı gölünden 48 yerleşim yeri etkilenmektedir. Bunlardan 9 yerleşim yeri tamamen, 2 yerleşim yeri kısmen baraj aynasında kalırken, kalan diğer yerleşimlerin de arazileri değişik oranlarda etkilenmektedir. Birecik’e bağlı Meteler, Geçittepe, Keskince ve Dorucak köyleri tamamen baraj aynasında kalırken, Ayran kasabasının da arazisi etkilenmiştir. Barajın oturma alanı ve etkilediği yerleşim yerleri ve araziler Adıyaman, Gaziantep ve Şanlıurfa il sınırlarında bulunmaktadır.²²⁹ Burada sadece Birecik ilçe sınırında bulunan yerleşim yerleri incelenecektir

Birecik barajı , hayat şartlarının ağır olduğu dar ve derin vadide değil, tersine yerleşimin daha uygun olduğu ve tarımsal faaliyetlerin yoğun olarak yapıldığı arazi kesiminde inşa edilmiştir. Bu durum dolayısıyla proje daha ağır bir bedeli yüklemektedir. Zaten “projeye çevre bedeli olarak yüklenmek üzere, bu insanların yaşam seviyesini yükseltecek şekilde her türlü altyapı tesisleri ile daraltılmış yeni yerleşim birimlerine yerleştirilmeleri, baraj sahibinin en önde gelen görevi olmalıdır”²³⁰ tespitiyle de bu bedelin ağırlığı ortadadır.

Şekil 1: Yeni yer Tercihleri

Yerleşimler	Taşınmaya En Uygun Bulunan Yerler (%)											
	Köy Üstü	Altınova Meteler	Çukurlu Ziyaret	Kepir Köy üstü	Zeytinlik	Ayran	Birecik	Nizip	Gaziantep	Şanlıurfa Diyarbakır	Bölge Dışı Şehirler	Kararsız
Dorucak	9,9	-	-	-	-	7,0	18,3	25,4	18,3	2,4	2,8	15,5
Bahçeönü	-	2,4	4,8	-	-	7,1	28,6	40,5	7,1	3,9	2,4	4,8
Mezrası	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Keskince	-	0,6	-	19,5	-	-	23,9	24,4	15,0	-	2,2	10,0
Geçittepe	-	-	-	-	68,8	-	6,3	6,3	9,4	9,1	3,1	-

Kaynak: Gap İdaresi Raporu.

GAP İdaresi’nce yapılan bir çalışmada barajdan etkilenen köylerin yeni yerleşim yeri tercihleri Şekil 1’de verilmektedir.

Tabloda da dikkat edilecek üzere Dorucak, Bahçeönü, Keskince, Geçittepe köylerinde göç ettikleri seçme isteklerinde Birecik ilçesi önemli bir payı oluşturmaktadır. Bunun nedeni

²²⁹ Oya Açıklan, ‘Birecik Barajı’ndan Etkilenen Nüfusun Yeniden Yerleşimi, İstihdamı ve Ekonomik Yatırımları için Planlama ve Uygulama Projesi’nde Son Durum’, Gap İdaresi yay. Nisan 1997, s. 14,

²³⁰ F. Anık, “Barajlar ve Çevre”, DSİ Bülteni, Sy: 393-394, s. 14

Göç olgusunu açıklarken tanımı verilmiş olan yabancılık çekme duygusundan kaynaklanmaktadır. Zorunlu göç sonucu köylerini terk etmek zorunda olan kişiler ilk başta sürekli ticaret yaptıkları, yani alışkın oldukları yeri seçmektedirler. Bireyler hiç bilmedikleri yabancılık çekecekleri yerleri istememektedirler. Bununla birlikte sadece toprağı su altında kalıp Birecik ilçesine göçenlerin nedenleri de yine aynıdır. Onlar da ticaret yapmak için yine bildikleri yere gelmektedir. Tabi ki başka yerlere göçenlerin oranı da azımsanacak kadar değildir, ancak araştırma konumuz itibariyle bizi ilgilendiren kısmı GAP projesi sonucu Birecik'e göçenlerin Birecik ilçesini nasıl etkilediğidir. 1990 sonrası Birecik ilçesinin ekonomik hayatında bir değişim, sosyo-kültürel hayatında ise bir çözülme ve değişme görülmektedir. Bu değişim Gap nedeniyle İlçeye göç ile aynı zamana denk gelmektedir.

Birecik Barajı Gölü'nden etkilenecek yerleşimlerin yeniden yerleşme planlaması çalışmaları GAP İdaresi'nce 1996 yılında başlamış, Şubat 1998'de 1. Ara Rapor yayınlanmıştır.²³¹ İlçede barajdan etkilenen nüfusun yeniden yerleşimine ilişkin çalışmalar devam etmektedir. Dorucak'ta 70, Keskince'de 183, Geçittepe'de 32, Meteler'de 80 Bahçeönü mezrasında 43 hane yeni yerleşime konu olmaktadır. Meteler köyünün, eski yerleşiminin 2 kilometre yakınındaki yerleşimi tamamlanmış durumdadır. Hazine arazisi parsellenecek ailelere dağıtılmış, aileler bu arsalar üzerine evlerini kendileri yapmışlardır. Birecik kaymakamlığı önderliğinde gerçekleşen yeni yerleşimde kaymakamlık okul, cami ve diğer sosyal tesislerin yapımını gerçekleştirmiş.²³²

Şekil 2: Birecik Barajı Gölü Altında Kalacak Birecik'e Bağlı Yerleşim Yerleri Hane Sayısı ve Arazileri

²³¹ Oya Açıkalın, a.g.e.

²³² Oya Açıkalın, 'Birecik Barajı'ndan Etkilenen Nüfusun Yeniden Yerleşimi, İstihdamı ve Ekonomik Yatırımları İçin Planlama ve Uygulama Projesi Kapsamında Yapılan Alan Çalışmasının Değerlendirmesi', 1. Ara Rapor, Şubat 1998,s.2

Yerleşimler	Hane Sayısı	Toplam Arazi Da.	SULU			KURU				
			Pamuk Da.	Sebze Da.	Meyve Da.	Arpa Da.	Buğday Da.	Zeytin Da.	Bağ Adet	Fıstık Da.
Dorucak	113	5.539	-	100	1.000	120	200	1.300	9.000	1.500
Keskince	183	7.285	500	1.000	2.000	-	200	300	-	2.000
Geçittepe	32	3.677	500	1.100	50	200	200	-	1.000	1.577
Meteler	80	4.374	50	50	100	800	74	-	250	1.000
Toplam	408	20.875	1.050	2.250	3.150	1.120	674	1.600	10.250	6.077

GAP'ın çok yönlü bir proje olması nedeni ile ekonomik kalkınma çabalarına ilave olarak Bölge'nin sosyal kalkınmasını gerçekleştirmeye yönelik sosyal içerikli çalışmalar da topyekün kalkınmayı hızlandıracak bir faaliyet olarak görülmektedir.

Güneydoğu Anadolu Projesi içerisinde, nispeten gelişmiş sanayi ve ticaret yapısına sahip Gaziantep ve Şanlıurfa illeri arasında, önemli bir ulaşım yolu üzerinde bulunan Birecik etkin ve fonksiyonel bir çok özelliği yapısında taşımaktadır. Bu bağlamda ilçe ekonomisi, GAP'ın uyarıcı etkisi ve bünyesine aldığı diğer yeniliklere bağlı olarak önemli bir gelişme sürecine girmiştir.

Birecik ilçesinde sanayi küçük işyerlerinden oluşmuş ve yerleşim bakımından şehrin geneline yayılmış bir vaziyettedir. İlçe, sanayi kesimi yönünden ülkemizin en az gelişmiş yörelerinden biridir. Sanayileşmenin alt yapısının oluşmadığı ilçenin tarihsel yapısından ötürü küçük işyerleri ve el sanatları yaygın konumdadır. İlçede çoğunlukla tarımsal girdileri değerlendiren küçük imalathaneler ya da küçük ölçekli fabrikalar kurulmaktadır. Sosyal dengesi ve istihdamda önemi büyük olan küçük sanayi yapılanmaları, bir birini tamamlama özelliklerinden dolayı da büyük sanayilerin kurulmasına öncülük etmektedir. GAP yatırımlarının yörede hissedilmeye başlaması ile birlikte küçük girişimlerin bir araya gelerek büyük yatırımlara dönüşme çabaları gözlemlenmektedir. Özellikle salça, un, çırçır, isot, süt işleme, ambalaj, kuru gıda paketleme fabrikaları kurma yolunda gelişmeler olmaktadır²³³

Sanayileşmenin önünde temel engellerden bazıları sanayi yerleşim ve altyapı çalışmalarının eksikliği, yatırımcıların, teşviki ve yönetim kadrolarının bu konulara

²³³ T.C Birecik Kaymakamlığı, 'Birecik'te Ekonomik Yaşam' www.birecik.gov.tr. 04.06.2006

daha fazla duyarlı olma eksikliğidir. GAP'ın uyardığı tarım sektörünün üretimini girdi olarak kullanacak sanayinin gelişmesi için kamu idaresinin işletme kurmada öncülük ve teşvik etmesi ve altyapı gibi eksiklikleri gidermesi gerekir. Ayrıca kooperatif gibi yapılanmalar ile “Üreticiler Birliği” kurularak, tarım ürünlerinin depolanması, dağıtım, tanıtım ve reklam gibi pazarlamaya dönük eksiklikler giderildiğinde ilçe ekonomisi önemli gelişmeler ortaya koyacaktır.

Bu toplumun Sosyo-Kültürel ve Ekonomik yapısını etkileyen sanayileşme olgusu, geleneksel tarım toplumundan, modern sanayi toplumuna geçişin yaşandığı bir değişim süreci olarak değerlendirilmektedir. Sanayinin tarım ve hizmetler sektörüyle birlikte diğer sektörlerinde gelişmesine katkıda bulunur. Bu nedenle sanayileşme sosyo-ekonomik gelişmenin temel parametresi veya dinamiğidir.

3.BÖLÜM

3.1.Birecik’e genel bakış

3.1.1.Coğrafi yapısı

Birecik ilçesi Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Orta Fırat Bölümünde, Şanlıurfa iline bağlı bir ilçedir. İlçe Şanlıurfa'nın güneybatısında, Gaziantep ili sınırında yer almaktadır. Kuzeyde Halfeti, kuzeydoğuda Bozova, doğuda Suruç, batıda Karkamış ve Nizip (Gaziantep) ilçeleri ile güneyde ise Suriye Devleti'nin Aynelrap ilçesi ile 28 kilometre sınır komşusudur.

İlçenin matematik konumu; 37 derece 55 dakika doğu boylamları, 7 derece 02 dakika kuzey enlemleri arasında yer alır. Denizden yüksekliği 340 metre olan Birecik, etrafı; Fırat nehrine dayanan dağlar ile, yarım daire şeklinde çevrilmiş bir ovanın merkezini teşkil etmektedir. İlçeden itibaren Fırat Nehri sarp, dağlık araziden geniş düzlüklerde güneye doğru akışını sürdürür. Şehir geçmiş tarihi içinde Fırat Nehri üzerinde ulaşımın başlangıcında, bir iskele görevini görmüştür. İlçe karayolu ulaşımında da geçit veren stratejik bir noktada bulunmaktadır.²³⁴

İlçenin içme suyunun büyük bir kısmı Fırat vadisinde açılan kuyulardan karşılanmaktadır. Fırat nehrinin akış yatağı boyunca geçit verdiği en elverişli yer olan Birecik'te köprüler yapılmıştır. Eski tarihlerde tombazlar üzerinde kurulan iki köprüden birisinin Samsat'ta, diğerinin de Birecik civarında olduğu bilinmektedir. Bu köprüler uzun ömürlü olmamışlardır. Fırat'ı karşılıklı geçişler, 1956 yılında yapılan köprünün faaliyete geçmeden önce yıllarla yapılmaktaydı. Birecik Türkiye'nin Boğaz köprüsünden önceki en uzun köprüsüne (720 m.)sahiptir. 10 Nisan 1953'de Fırat üzerinde yapımına başlanmış, 10 Nisan 1956 tarihinde ulaşımına açılmıştır. Fırat Nehri'nin ilçe ekonomik ve sosyal tarihinde büyük bir yeri ve önemi vardır.

Tarih içerisinde, coğrafi konumunun sağladığı avantajlardan dolayı, ilçe bir çok devletin egemenliğine girmiştir. Fırat nehrini karşılıklı geçişin en müsait olduğu noktada bulunması ve nehir nakliyatına bir iskele oluşundan dolayı ticari olarak hareketli devirler yaşamıştır.

²³⁴ Birecik derneği, 'Birecik'in Coğrafi Yapısı', www.birecikderneği.com. 05.10.2006

Birecik ilçesi, insanlığının ilk çağlardan beri yerleşik hayata geçtiği Mezopotamya'nın kuzey uç bölümünde yer almaktadır. Şehir, Ortadoğu'nun stratejik geçiş noktasında, Avrupa'dan gelip Anadolu üzerinden güneydeki Arap ülkelerine giden uluslar arası E-90 karayolunun üzerinde bulunmaktadır.

Birecik 852 km'lik yüzölçümü ile Türkiye topraklarını % 0.11'ni İl topraklarının % 4.58 (4.6)'nı kapsamaktadır.

Şekil 3: Birecik İlçesinde Toprakların Kullanım Oranları

<i>Kullanım Alanı</i>	<i>%</i>
Tarım Alanı	% 71.6
Orman ve Fundalık	% 0.67
Çayır ve Mera	% 9.6
Tarım Dışı	% 18.1

İlçede mevcut donelere göre inceleme alanı ve civarı 4. derecede deprem bölgesidir. Ancak 600'li yıllarda 2 deprem yaşandı bunun dışında da kayda değer bir sismik hareket yoktur.²³⁵ İlçe konum itibari ile deprem tehlikesinden uzak bulunmaktadır.

Türkiye'de deprem bölgeleri ve yerleşme yerleri haritasında, sarsıntıların zararsız geçtiği tehlikesiz bölgede yer aldığı görülmektedir.

Birecik'te yerleşim düzeni; ilçe topraklarının ulaşım özellikleri, akarsular, tarım toprakları, iklim özellikleri ve bölgede gelişmiş medeniyetlerin oluşturduğu geleneksel yaşam tarzının etkileriyle şekillenmiştir. Fırat vadisi dışında kırsal alandaki yerleşim daha çok kuru şartlarda yapılan tarım ve küçük baş hayvancılığa dayalı bir ekonomik temel üzerinde oluşmuştur.

Birecik'te dağlık ve kayalık alan 63.380 dekar ile arazi dağılımı içinde bir yer tutmaktadır. İlçe sınırları içinde bulunan dağların, kuzey-güney doğrultusunda güneye inildikçe genel olarak yükseklikleri düşmektedir. Dağların en büyük özelliği, ortalama yükseltilerinin düşük olması nedeni ile etek ve yamaçlarda Antepfıstığı ve zeytin tarımının yanı sıra küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine olanak tanınmasıdır.

²³⁵ M. Küçükkoğlu, 'Ş. Urfa 1997 İl Çevre Durum Raporu', Ş. Urfa, 1997, s. 77

İlçe sınırlarının içerisinde bulunan “Arat Dağı” çevrenin en yüksek dağıdır (888 Metre). Bu dağ Suruç yönünden bakıldığında ovanın devamı izlenimini verirse de Birecik’ten oldukça yüksek görünür. Taşı beyaz ve yumuşaktır. Kolayca işlenir. Ayrıca doğuda Babahat Dağı ve güneydoğudaki Suruç sınırında Bello Dağı, kuzeybatıda da Kalazan Dağı bulunmaktadır. Bu dağların arası dalgalı arazidir.

Buldukları yerde çevrelerine göre çukurda kalmış, çoğunluğu alüvyonlarla örtülü, eğimi az akarsuların derine gömülememiş bulunduğu geniş, ya da dar düzlük. Ovalara tarımsal etkinliğin yoğunlaştığı alanlar olarak bakılır. Yarım daire şeklindeki dağların arasında veya iç kesimde Fırat ve onun küçük kollarınca sulanan geniş düzlük araziler Birecik ovasını oluşturur.

Verimli Birecik ovası, Cihannüma’da şu şekilde ifade edilmektedir. “Aynı zamanda vadi-i zeytun namında deresi vardır. Bu vadide üzüm bağları ve meyve ağaçları bulunur”.

Birecik, Fırat nehri dışında akarsu bakımından zengin değildir. Yağışların azlığı ve yüksek sıcaklık ile buharlaşmanın fazla oluşuna bağlı olarak, küçük çaplı bir çok akarsu sürekli akışlı değildir. Kurumuş ve önemini kaybetmiş bir çok dereler mevcuttur. Bunlar : Kehriz, Caber, Zeytin , Birecik ve Koymat gibi ilçe sınırlarından çıkan ve akış yönü Fırat’a doğru olan sulardır. Ayrıca, Tatayn Çayı, Tiso , Ayran ve Çoğan Çayı gibi yararlanılamayan küçük sular da vardır.

İlçe açısından ekonomik ve çevresel değeri büyük olan Fırat nehri, ilçe sınırına kuzeyden Ayran Belediyesi topraklarından girer, akış yönü ile batı sınırını oluşturarak güneyde Ziyaret köyü topraklarından Türkiye sınırını aşarak Suriye topraklarına girer.²³⁶ Fırat nehri; ana kaynaklarını Doğu Anadolu dağlarından alan, Türkiye topraklarını geçtikten sonra Suriye ve Irak topraklarına giren ve Dicle nehri ile birleşerek geniş Şatt-ül-Arap adlı delta ile ve Basra körfezine dökülen bir nehirdir. Topraklarımızdaki uzunluğu Erzurum’un Dumludağından Suriye sınırına kadar 971 km ve Murat ırmağı kaynağından Suriye sınırına 1.263 km’dir. Bütünü ile uzunluğu ise 2. 800 km sayılıdır. Fırat nehri, Birecik sınırlarından geçerken tarım topraklarını sulamanın yanında, geçmişte nehir taşıdığı büyük ekonomik değerler kazandırmıştı. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Birecik için Fırat hakkında şu tespiti yapar:

²³⁶ İslam Ansiklopedisi. C.2, M.E. Yayınları., s.6294.

“ Fırat, Birecik’e gelinceye kadar yetmiş adet sular alır. Arzı Mukaddes içinde en büyük nehirdir. Birecik’te her sene nice bin tulumdan yaptıkları kelekler ile Osmanlı ülkesi tüccarları, kıymetli eşyalarını Caber ve Rakkaya boşaltıp üç günde Bağdat’ın dışarısındaki Kuşlar Kalesine gelirler. Ve burası Bender iskele olduğundan mallarını çıkarırlar”.

Akışı üzerinde inşa edilen barajlar ile düzene konulmaya çalışılan Fırat sularından ilçe tarım topraklarının sulanması suretiyle istifade edilmektedir. Ayrıca, geçmişte tabii ortamda bulunan balıklar avlanmak suretiyle yoğun bir balıkçılık yapılmaktaydı. Günümüzde balıkçılık önemini yitirmiş bulunmakta, sadece 6-7 aile bu işten geçimini sağlamaktadır.

Birecik ilçesi, karasal iklim kuşağının, Akdeniz iklimiyle kesiştiği noktada yer aldığından, tepe üstleri, dağ arkaları ve genel olarak iç kesimlerde karasal iklim hakim iken, merkez, güney ve batıya açık kesimlerde Akdeniz iklimi özellikleri hakimdir. Yağışlar yağmur şeklinde olmaktadır.

İlçede ortalama yıllık sıcaklık 17,6 °C’dir. En yüksek sıcaklık 45,2 °C, en düşük sıcaklık - 10,3 °C, ortalama donlu gün sayısı yıllık 32,1, yıllık ortalama nispi nem % 56 değerlerinde ölçülmüştür. Rasat süresinin 16 gün olduğu ve denizden yüksekliği 347 metredir

İlçenin uygun olan iklim şartlarında, özellikle Fırat kıyısı ve yarım daire içerisinde kalan alanda her türlü bitki yetiştirebilmektedir. Ağaç toplulukları da genellikle sözü edilen kesimlerde yoğunlaşmış durumdadır.

Vadisinde kendine özgü bir kavak türü olan ve Fırat kavağı adıyla bilinen söğüt ağaçları mevcuttur. Birecik çevresinde soyu tükenmekte olan ve sadece burada yaşayan baykuş çeşitlerinden olan Otus Brucei kuşu ve göçmen kuşlardan Kelaynaklar yaşamaktadır.

Yörede yetişen ağaç türleri ve yaralı otsu bitkiler ise:

-Fıstık, Hurma, Erik, Fırat kavağı, Kayısı, Okaliptüs, İncir, Salkım söğüt, Yörede yetişen otsu bitkiler, Zahter, Yarpuz, Kaya yarpuzu ve Cadı otudur.

3.1.2. Tarihi Bilgiler

Birecik'in bilinen tarihi J.E. Gautier'in 1894 yılında Surtepe ve Yelvez arasındaki bölgede bulunduğu Paleolitik çağa ait el baltası ile başlar. "Birecik Baltası" adıyla tanınan bu iki yüzlü balta kaba yontulmuş bir haldedir.²³⁷ 1952 yıllarında Birecik bölgesinde araştırmalar yapan Kılıç Kökten, Gautier'in araştırma yaptığı yerlerde Paleolitik çağa ait başka aletler bulmuştur. Böylece Birecik bölgesinin Taş devrinde (M.Ö. 500.000-10.000) insan yaşamına sahne olduğu kesinlik kazanmıştır.²³⁸

Birecîk kelimesi Aramîce Birsâ kelimesinden türeyen ve Arapça el-bire (kale, hisar), mahalli Halep dilinde Bâracık, halk dilinde Belecik şeklinde kullanılan ve XVI. yüzyılda Berecük imlâsıyla yazılan Birecik "küçük kale" demektir. XIX. Yüzyılda ismi Biretü'l-Fırat olarak geçer. İbnü'l-Esir, Dımaşki ve Ebü'l-Fida gibi İslam tarih ve coğrafyacıların eserlerinde adına el-Bire şeklinde de rastlanır.

M.Ö. Bin başlarından itibaren Birecik ve havalisi Asurluların eline geçmiştir. Arami devletlerinden " Bid adini" nin de merkezi olan bu şehir Sanherip'in Basra Körfezini geçmek için ihtiyacı olduğu gemileri inşa ettirdiği yer olması nedeniyle de büyük bir önem taşıyor. Burada inşa ettirilen gemiler daha sonra Fırat boyunca aşağıya indirilmişti. Asürîlerin devrinde, metinlerden de anlaşıldığı gibi, nehirden tulumlar ile geçiliyordu.

Milâttan önce 2000 yıllarında Hititler'in elinde bulunan şehir Milâttan önce 840'larda Asur hâkimiyetine girmiş, daha sonra sırasıyla Pers, Makedonya, Roma ve Bizans İmparatorluklarının idaresinde kalmıştır. Birecik Hz. Ömer'in hilafeti zamanında kumandan İyâz b. Ganem'in Urfa ve Fırat bölgesini fethi sırasında İslâm topraklarına katıldı. Abbasi Halifesi Hârûn Reşit zamanında (786-809) Bağdat'ın Fırat Nehri üzerindeki bir iskelesi olduğu için imar edildi.²³⁹

M.Ö. XI. Asırda Birecik küçük bir Arami Bit Adini'nin merkezi olmuştur. Aynı asrın ortalarında Asur krallarından II. Salmaneser kuzey Suriye'ye yaptığı seferlerde, Fırat'ı her zaman Birecik'ten geçmiştir. II. Salmaneser Birecik mevkiini zaptederek

²³⁷ Nezih Başgelen, 'Birgiden Gevaş'a Anadolu Notları', Arkeoloji-Sanat yay.2006, s.156

²³⁸ Cihat Kürkcüoğlu, "Şanlıurfa'da Yapılan Arkeolojik Araştırmalar ve Kazılar", Şanlıurfa'nın Kurtuluşu 66. Yıl, 1986, s. 31-40,

²³⁹ T.C Birecik Kaymakamlığı, a.g.e, s.27

kasabaya “Kar Şulman – Aşaira” (Salmaneser Kalesi) adını vermiştir. Kasabanın bu adı, Salmaneser’in halefi V. Şemsi Adat’ın kitabelerinde de geçmektedir²⁴⁰

Asurların zamanında Fırat nehrinin tulumlarla geçildiği bu devire ait çivi yazılı tabletlerden anlaşılmaktadır. Seleukosların hakimiyeti sırasında, Fırat’ın Toroslardan kurtularak ovaya açıldığı yerde tombozlar üzerinde iki köprü yapılmıştır. Birisi Birecik’in kuzeyinde ‘samsat’ mevkiinde, diğeri bugünkü Birecik’in olduğu yerde kurulmuştur. Daha çok işlek olan Birecik köprüsünün iki başında iki şehir meydana gelmiştir. Fırat’ın solunda Birecik’in yerindeki kasaba bizzat I. Seleukos tarafından inşa ettirilerek eşinin adına izafeten ‘apemea’ denilmiştir. Sağlam bir kale ile tahkim edilen ve hakim bir mevkie sahip olan ‘apemea’ kasabası, Fırat’ın batı tarafında kurulan diğer bütün kasabalara hakim olmuş, günden güne gelişerek önemli bir yer durumuna gelmiştir. ‘apemea’ kasabasının bu gelişmesine karşılık batı taraftaki kentler varlıklarını korumayarak Ortaçağ’da büsbütün ortadan kalkmışlardır. Seleukos’ların hakimiyeti zayıfladıktan sonra Apemea adı terk edilerek yerli halk Aramilerin çok kullandıkları ‘Birsas’ adı yayılmağa başlamıştır.

Romalılardan sonra Urfa ve çevresine hakim olan Araplar, Birecik’e ‘Albira’ adını vermişlerdir.

Miladi 959 yıllarında Urfa-Birecik taraflarını altüst eden Bizanslılar 1030 yılında bu havaliyi ele geçirerek merkezi Antakya’da olan Suriye’ye bağlılardır. Bizans İmparatoru Romanos Diogenes zamanında Van taraflarında saltanat süren Ermeni asilzadelerinden Filateros, güneye inerek önce Maraş’ı, 1083 yılında da Urfa’yı ele geçirmiştir. 1071 tarihinde Bizans İmparatoru Romanos Diogenes’in Büyük Selçuklu İmparatoru Alparslan’a teslim olması üzerine Anadolu Türklerin eline geçmeye başlamıştır.

Kısa bir zaman Bizans idaresinde kalan ‘Al-bira’(Birecik) 1099’da Urfa Kontu Baudoin de Boulogne tarafından zaptedilmiş, yarım asır kadar Frankların elinde kalmıştır. Birecik’teki Franklar 1144’de Urfa senyörünün emri altında kendilerini Musul Emiri ZENGİ’nin ordularına karşı kuvvetle savunmuşlarsa da bir müddet sonra Zengi’nin

²⁴⁰ Yurt Ansiklopedisi., ‘Birecik’ Cilt 10, İstanbul. 1984 s. 7388,

baskısından korkarak kaleyi Mardin’de hüküm süren Artukoğulları Türk Beyliğine teslim etmişlerdir.

Bundan sonra sürekli olarak Müslümanların elinde bulunan Birecik Kalesi 13. asırdaki Moğol istilası sırasında İslamiyet’in sağlam bir siperi olarak kendini göstermiştir. ‘Bira’ kasabası XIII. Asrın ortalarında XV. Asrın sonlarına kadar uzun bir zaman Memlükler’in elinde kalmıştır. İç Kale kısmen, Dış Kale (Surlar) tamamen Memluklar zamanında inşa edilmiştir.

11. Yüzyıl sonralarındaki Selçuklu egemenliğinden sonra yeniden Bizans’ın eline geçti. Artuklu, Eyyübi, Akkoyunlu ve Karakoyunlu dönemlerini, 1502’de başlayan Safevi egemenliği izledi. Birecik 1517’de Osmanlı topraklarına katıldı.

Birecik Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferi sırasında Mercidâbık Savaşı’ndan sonra Osmanlı idaresine girdi. (1516)ve Halep eyaletine bağlı Urfa sancağının merkezi olarak teşkilâtlandırıldı. Kanuni Sultan Süleyman İrakeyn Seferi’nden (1533-1536) dönerken ordunun Birecik’in de arasında bulunduğu bölgede kışlamasını emretmiş ve Halep’e giderken Birecik’ten geçmişti.²⁴¹ 19. Yüzyıl sonralarında Halep vilayetinin Urfa sancağına bağlı bir kaza olan yöre, 1919’da bir süre İngiliz işgalinde kaldı.²⁴²

Fırat Irmağının üzerindeki ulaşım etkinliği ve buna bağlı olarak gelişen ticaret ve sanayi, Birecik kentine eskiden beri damgasını vurmuştur. 16. Yüzyılda Birecik’te ırmak gemileri yapan bir tersanenin olduğu bilinmektedir. Bu tersane önemini yitirmiş olmakla birlikte, büyük yük kayıklarının yapımı sürmüştür.

Birecik’in Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticarete önemli bir bağlantı noktası olmasından kaynaklanan canlılığı, 19. Yüzyılda yöre demiryolunun ulaşması ve Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlığını kazanmasıyla kesintiye uğradı. Kent sönükleşmeye yüz tuttu. Birecik Kalesi kentteki tek önemli tarihsel yapıdır. Asurlar zamanında yapılmış, çeşitli dönemlerde onarımdan geçmiştir. Büyük kesme taşlardan yapılmış, yüksekliği 30-40 m’yi bulan duvarları üstünde 12 burç bulunmaktadır .²⁴³

²⁴¹ Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, ‘Birecik’ C. V, Ana Yay., İstanbul 1994, s. 356

²⁴² Büyük Larousse Genel Kültür Ansiklopedisi ‘Birecik’

²⁴³ T.C Birecik Kaymakamlığı, ‘21. Yüzyıla Girerken Birecik’ ,2003 s.22

XVI. yüzyıl başlarında Birecik'te Meydan, Vâdi Cenk, Merkez ve Bâb-ı Ruha adlarını taşıyan dört mahalle bulunuyordu ve 1536'da 2800 olan nüfusu 1570'te 3850'ye ulaşmıştı. Bu dönemde Birecik'in ekonomik yönden de geliştiği anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyılda şehre gelen bazı batılı tüccar ve seyyahlar Birecik'in bir ticaret şehri olduğunu, buraya gelen ticari malların türlerine göre gruplandığını, şehirde keten kumaş, bal mumu, mısır ve ince darı ambarları bulunduğunu anlatmaktadırlar. Yine bu devirde Halep'ten Bağdat'a gitmek isteyenler ya çöl yolunu tercih ediyorlar veya karayoluyla Birecik'e gelip oradan nehir yoluyla Bağdat'a gidiyorlardı. Fırat üzerindeki bu yolculuk 15-55 gün arasında değişmekteydi. Şehirde boyahane ve debbağhânelerin bulunmasından dokumacılık yapıldığı da anlaşılmaktadır.²⁴⁴

Birecik'in fethinden sonra Osmanlılar'ın burada bir tersane kurdukları bilinmektedir. 1571'de Birecik tersanesinde 250'si asker için, 150'si zahire nakli için olmak üzere 400 gemi inşa edilmişti. Birecik tersanesinde daha sonraki yüzyıllarda da ihtiyaç halinde nehir gemisi yapıldığı tespit edilmektedir. Tersanede gemi inşası için gerekli olan malzemeler ise civar bölgelerden temin ediliyordu.

XVII ve XVIII. Yüzyıllarda tersanedeki gemi inşa faaliyetlerinin devam etmesinden Birecik'in siyasi ve ticari önemini koruduğu anlaşılmaktadır. 1839'da Osmanlı ordusu ile İbrahim Paşa kumandasındaki Mısır ordusu arasında meydana gelen savaş Birecik yakınlarındaki Nizip'te cereyan etmişti. XIX. yüzyılın ilk yarısında şehir hakkında bilgi veren Niebuhr, Buckingham, Petermann ve Czernik gibi seyyahlar nüfusunu 3000-4000 olarak vermektedirler. 1836-1837'de İngiliz mühendisi Chesney başkanlığında bir heyet tarafından Fırat'ta vapur işletmeciliği için yapılan incelemelerde Birecik'ten itibaren nehrin ulaşımaya elverişli olduğu tespit edilmişse de proje gerçekleşmemiştir. Birecik'in nüfusu 1890'larda 8600-10.000 kişi arasında değişiyordu ve şehirde 450-500 dükkân bulunuyordu.²⁴⁵

Birecik Kuzey Suriye'den Mezopotamya'ya yapılan kervan ticaretinin geçit noktası üzerinde bulunduğundan XIX. yüzyılda da önemini korumuş , halk geçimini buradan yapılan transit nakliyattan sağlamıştır. Ancak Bağdat demiryolunun şehrin biraz güneyinden geçmesi ve I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında meydana gelen olaylar sebebiyle eski önemini kaybetmiştir.

²⁴⁴ İslam Ansiklopedisi 'Birecik Tarihi' Milli Eğitim Bakanlığı yay.

²⁴⁵ İslam Ansiklopedisi, a.g.e.

Birecik'in en çok dikkat çeken tarafı, kısmen tabiat ve kısmen de insan eli ile etrafla irtibatı tamamen kesilmiş, beyzi şekilde ve yaklaşık 56 m. yüksekliğinde kireç taşından bir tepe üzerine inşa edilmiş olan ve bugün harap bir halde bulunan kalesidir. Kalenin bulunduğu tepe Fırat'ın hemen yanında ve nehrin dar kayalık vâdilerinden çıkarak, güneye doğru genişlemeye başladığı yerin biraz aşağısında bulunmaktadır.

3.1.3.Ekonomik yapı

Birecik ilk yerleşim yerlerinden olarak ırmak kenarında ve verimli bir ova üzerinde bulunmasından ekonomisi tarıma dayalı bir yapıda gelişmiştir. Nehir nakliyesinde ve karşıdan karşıya geçişte iskeleye, gemi yapımında tersaneye sahip önemli bir ulaşım ağı üzerinde olan şehir, ticari faaliyetler açısından tarih boyu önemli bir konuma sahipti.²⁴⁶

Yörede her türlü malın ticareti yapılmış, çarşılar, pazarlar, hanlar kurulmuş, buradan tedarik edilen ve başka yerlerden de getirilen mallar nehir yoluyla daha güneye taşınmıştır²⁴⁷ Tarım ağırlıklı yapıya ilave olarak, ilçenin coğrafi konumu başka ekonomik faaliyetleri beraberinde getirmiştir. Fırat nehrinin güneye akışta düzlüğe kavuştuğu noktada yer alan şehirde, bilinen tarihinden beri nehir ulaşımında bir iskele görevi görmesini sağlamıştır.²⁴⁸

Ayrıca, İpek Yolu'nun iki kolundan birisi olan güney güzergahının ilçeden geçmesi²⁴⁹ ve nehri karşıya geçişin sağlandığı noktada oluşuyla ilçeye bir çok avantajlar sağlamıştır. Nehir nakliyatı, Tersane, iskele işletmesi, kendir üretimi ve küçük imalathaneler geçmişte Birecik ekonomisinde önemi büyük iktisadi faaliyetler olarak yer almaktadır.

Birecik tarihsel süreçte nehir taşımacılığı avantajını en iyi kullanan kentlerden olmuştur. XVI. yüzyılda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin 6. büyük ve kalabalık şehri ünvanına sahip olmuştur. Bu tarihler de bir iskele ve tersaneye sahip olarak yıllık 180.000 akçe tutarında bir gelire de sahipti.²⁵⁰ Fırat nehrinin ulaşımında, ilk kullanımı askeri amaçlar için olmuştur. Asurilerin çivi yazılı kitabelerinden anlaşıldığı kadarıyla;

²⁴⁶ Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, 'Birecik' C.V. Ana Yay, İstanbul 1994. s.356

²⁴⁷ İslam Ansiklopedisi, "Birecik" M.E. Yay., C:II, s. 631,632

²⁴⁸ İslam Ansiklopedisi, "Birecik" M.E. Yay., C:II, s. 629

²⁴⁹ Ahmet Tabakoğlu, "Türk İktisat Tarihi2, Dergah Yayınları: 122,2. Baskı, İstanbul 1994. s. 234

²⁵⁰ Nejat Göyünç " XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu" Türkiye İktisat Tarihi Semineri, 08-10 Haziran 1973, Hacettepe Yayınları, C:XII, Mars Matbaacılık Tic.San. A.Ş., Ankara 1975, S. 80-87.

Sanherib, Basra Körfezi'ni geçmek için gemilere ihtiyacı olduğundan bunları Til-Basrip'te (Birecik'te) inşa ettirmiştir ve Fırat boyunca aşağıya indirmiştir.²⁵¹

İlçe ekonomisi öteden beri tarıma dayalı yapısını sürdürmektedir. Ticari faaliyet kolu da Cumhuriyet öncesinde olduğu gibi günümüzde de önemli bir yer tutmaktadır. Sanayi ilçede küçük işletmelerden müteşekkil bir yapı arz eder ve tarımsal girdileri değerlendiren küçük imalathanelerden kuruludur. Ticaretin sanayiden daha önemli yer tuttuğu şehir de hizmet ve inşaat sektörleri de önemli ekonomik uğraşı alanlarındandır.

Birecik I. Dünya Savaşı sonrası 1956 yılına kadar kısmen içine kapalı yerel pazarlara bağlı, ticaret ve hizmet sektörü iyice gerilemiş, tarımsal üretimde geri bir durumda varlığını sürdürmüştür. Birecik Köprüsü'nün 1956 yılında açılmasından itibaren ilçede yeniden ekonomik hareketlilik başlamış , ulaşım yolunun sağladığı pek çok avantaja bağlı olarak büyük pazarlarla tanışmış, gerilemiş sektörlerini tekrardan canlandırmıştır. 1970 sonları tarım kesiminde başlayan modernize çalışmaları ile birlikte ilçede tarımsal üretim canlanmış, geleneksel üretimden modern üretim tarzına geçiş hızlanmıştır.

Birecik ülkemizin başlıca tahıl üreten bölgesinde yer almaktadır. İlçede bir çok çeşit tarımsal ürün üretilmektedir. Özellikle Antep fıstığı, arpa, buğday, mercimek, zeytin, pamuk, ve çok çeşitli sebze ve meyve üretiminde önemli bir konumdadır. Alternatif tarım uygulama alanına sahip ilçede örtü altı yetiştiriciliği hızla yayılmakta ve Fırat sularında alabalık yetiştiriciliği halkın önemli bir kesiminin gelir kaynağı olacaktır.

Arazi yapısının sağladığı avantaja bağlı olarak ilçede küçükbaş hayvan yetiştiriciliği gelişmiş durumdadır. Buna bağlı olarak canlı hayvan ticareti ilçe ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Son zamanlarda modern yapıda süt inekçiliği de bir potansiyel olarak gelişmektedir. Fakat uygulanan politikalar ve toplumsal huzursuzluklar hayvancılığa önemli boyutta sekte vurmuştur.

İlçede sanayi, küçük işyerlerinden müteşekkil ve şehir geneline dağılmış bir yapıdadır. Sanayileşmenin gelişmesi için temel altyapı olacak yaklaşık 300 dükkanlı bir sanayi sitesine ihtiyaç bulunmaktadır. Karşıyaka semtinde bir sanayi sitesi kurma çalışmaları devam etmektedir. Sanayi, tarım girdilerini değerlendiren küçük imalathanelerin yanında, tarımsal araç ve gereç üreten atölyeler ve ulaştırma sektörüne hizmet veren işyerlerinden

²⁵¹ İslam Ansiklopedisi, a.g.e. s.630

oluşmaktadır. Yeni hizmete girmiş olan, Buğday Pazarı, Hayvan Pazarı ve Fıstık Hali ilçeye önemli büyüklükte ticari hareketlilik kazandırdı. Üreticiler tarımsal ürünlerini buralarda rahatlıkla pazarlayabilmektedir.

Birecik'te sanayinin genel karakteristiklerinden biri de küçük ve ferdi iş yapma anlayışına göre şekillenmiş olmasıdır. Genellikle büyük sermaye gerektiren iş kolları sanayileşememiş, pahalı ve yeni teknoloji getirilememiştir. İş yerlerinde gerekli olan teknolojiler hayli geriden takip edilmektedir. Ancak son zamanlarda bu anlayışta önemli değişimler görülmekte, büyük sermaye gerektiren yapılanmalar ortak girişimlerle sağlanmaya çalışılmaktadır. İş çevreleri ve yöneticiler sanayileşme ve ekonomik kalkınma yönünde yeni çalışmalarla müteşebbisleri motive etmekte ve yatırımlara yönlendirmektedirler.

Şekil 4: İlçe Merkezinde Çalışan Ekonomik Faaliyet Kollarına Dağılımı

Ekonomik Faaliyet Kolları	Çalışan Sayısı	Çalışan Sayısına Oranı	Çalışanların Nüfusa Oranı	Toplam
Ticaret	2,700	28,82	7,11	
Tarım Hayvancılık	2,500	26,68	6,58	
Ulaştırma-Haberleşme	1,200	12,81	3,16	
Küçük Sanayi	867	9,25	2,28	
İdari ve Sosyal Hizmetler	776	8,28	2,04	
Sanayi	637	6,80	1,68	
İnşaat	408	4,35	1,07	
Banka	32	0,34	0,08	
İyi Tanımlanmayanlar	250	2,67	0,66	
TOPLAM	9370	100,00	24,66	

Kaynak: Birecik Kaymakamlığı, "Cumhuriyetin 75. Yılında Birecik" –Ekonomik Durum, s.127-129

Tablodan da izlenebileceği gibi yapılan projeksiyon ile 9.370 çalışan kişi, toplam nüfusun % 24,66' sını oluşturmakta ve Dikkat edilecek olursa; çalışanların büyük bir çoğunluğu ticaret-sanayi ve ulaştırma-haberleşme sektöründe çalışmaktadır.

Körfez savaşına kadar özellikle 1985-90 yılları arası, Irak ve diğer Arap ülkelerine yapılan ihracat-ithalatın tamamına yakın kısmı karayolu taşımacılığı ile yapılıyordu. Bu yol güzergahında bulunan Birecik çevresiyle birlikte konaklama ve diğer servis hizmetlerini sunmada önemli bir işleve sahip bulunuyordu. İlçede bulunan ve petrol taşımacılığında kullanılan kamyon tanker ile üzerine yerleştirilen 4-8 tonluk depolarla akaryakıt getiren kamyonlar yöreye önemli bir ticari hareketlilik kazandırmakta idi.

Kuveyt'in 1990 yılında Irak tarafından işgal edilmesinden sonra Ağustos 1990'da Birleşmiş Milletlerce Irak'a uygulanan ambargo ile transit ve sınır ticaretine bağlı olarak gelişen bütün sektörleri önemli ölçüde sıkıntıya soktu. Buna bağlı olarak sosyal sıkıntılar da artma eğilimine girdi.²⁵² Transit ve sınır ticaretinin hareketli olduğu ambargo öncesi dönemde yöre ekonomisinde önemli yeri bulunan ulaştırma sektörü ve buna bağlı olarak gelişen küçük sanayi ülke ekonomisine önemli katkılarda bulunmakta idi. Karşılıklı olarak yapılan sınır ticareti ülkemiz lehine daha fazla ihracatla devam ediyordu. Yörede kurulu bulunan küçük sanayinin ürettiği ürünlerin bir çok bölümü sınır ticareti ile kamyonlar aracılığıyla Irak'a satılıyor oradan ise ucuz akaryakıt getirilerek sanayinin enerji ihtiyacı ucuza karşılanıyordu. Sınır ticareti her ne kadar vergi kayıplarına yol açsa da, bu piyasada sınırdan geçirilen ürünler üzerinden fiyatların % 40-50 az olmasına sebep olmaktadır. Bu durum hem tüketicinin faydasına olmakta, hem de üretici firma için iç ve dış piyasada rekabet gücünü arttırmaktadır.²⁵³

Ambargo ile transit ve sınır ticaretine bağlı olarak Birecik sınırları içinde yol boyunca kurulan ve ulaşım sektörüne hizmet veren akaryakıt istasyonları ve buna bağlı gelişen diğer tesisler atıl durumda beklemektedir. Küçük sanayide bu daralmayı da dikkate alarak, iç pazara yönelik yeniden yapılanma çalışmaları çok yavaş ve daha az istihdamla sürdürülmeye çalışılmaktadır. İlçede, sanayi ve kent gelişimi için gerekli alt yapı ve arsa üretimi yetersiz olup inşaat sektörü küçük girişimciler vasıtasıyla sürdürülmektedir.

3.1.4. Demografik Yapı

İlçenin bilinen 2000 yıllık tarihi içerisinde sağlam ve güvenilir bir nüfus verisine 1526 yılında rastlıyoruz. Bu tarihte şehir ve bağlı yerleşim yerleriyle birlikte toplam nüfus 20.000 civarındadır. Merkez nüfusu olarak 1536 yılında 2.800, 1570 yılında 3.850, 1585 yılında 4.500'ü²⁵⁴ buluyor. 1873 Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Urfa Sancağı'na bağlı Birecik kaza nüfusu 19.726'dır. Seyyah, araştırmacı Vital Cuinet 1890 yılında Birecik kazası

²⁵² İstanbul Ticaret Odası "Sınır Ticaretinin Türkiye Ekonomisine Etkileri" haz. Osman Z. ORHAN, Yayın no: 2000-27 Acar Matbaacılık Aş. İstanbul. Ağustos 2000. s.33 Bk. GAP, Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, "Irak Ambargosunun Bölgeye Etkileri Arama Toplantısı" Bildiri: Mehmet ASLAN, Afşaroğlu Matbaası, Diyarbakır, Şubat 2000, s.23.

²⁵³ İTO, "Sınır Ticaretinin Türkiye Ekonomisine Etkileri", s. 35

Merkezinin nüfus tahminini 23.363 kişi olarak belirtir. Kaza Merkezinin nüfusunu ise 10.162 kişi olarak tespit etmiştir.²⁵⁵

Cumhuriyet kurulduktan sonra, 1927 yılında yapılan ilk genel nüfus sayımında ilçenin merkez nüfusu 9.100'e, 1945'te 10.790'a, 1965'te 15.317'e, 1985'te 25.998'e, 1990'da 28.440'a 2000'de ise 43.587 kişiye ulaşmıştır²⁵⁶.

GAP'ın gelişimine paralel olarak genelde Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ve özelde ise GAP'ın merkezi olarak görülen Şanlıurfa'nın göç alacağı, dolayısı ile, nüfus artışı beklenmektedir. Şekil 5'de de görüleceği üzere, Cumhuriyetten günümüze kadar geçen dönemde Birecik'in şehir nüfus artışı düzenli bir seyir göstermektedir. Nüfus artışında dönemler itibarı ile büyük sıçrama ve düşüşler görülmez.

Birecik İlçesinin 1955-2000 yılları kırsal ve kentsel gelişimi tabloda görülmektedir. Kentsel nüfus artışına bakıldığında, bu yıllar arasında dönemler itibarı ile genel olarak istikrarlı bir artışın olduğu gözlenmektedir. Kentsel nüfusta 35 yılda gerçekleşen artışın %100'ün üzerinde gerçekleştiği belirlenmektedir.

İlçenin 1990 yılı genel nüfus sayımına göre tabloda görüldüğü gibi, 28.440'ı kentte 30.467'si kırsal alanda olmak üzere toplam 58.907 olarak sayılmıştır. İlçe toplam periyot itibarı ile aldığı ve verdiği göçün ortalama olarak birbirlerini dengelediği görülür.

Şekil 5: 1955-2000 Birecik İlçesi Kırsal Ve Kentsel Nüfus Gelişimi

	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1997	2000
Kırsal	16.312	17.355	19.101	22.014	20.572	20.967	27.566	30.467	34.343	36.783
Kentsel	12.242	13.111	15.317	18.392	20.104	20.081	25.998	28.441	37.495	43.587
Toplam	28.554	30.465	34.418	40.406	40.676	41.048	53.564	58.907	71.838	80.370

Kaynak: DİE nüfus sayımı

4.BÖLÜM

4.Araştırma Bulguları ve Yorumları

²⁵⁵ T.C Birecik Kaymakamlığı, '21. Yüzyıla Girerken Birecik' ,2003 s.83

²⁵⁶ İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü "Ş. Urfa İli Envanteri 1985-1994".

Tablo 1: Cinsiyet

Cinsiyetiniz?	Sayı	Yüzde
Erkek	115	100,0

Örnekleme grubundaki kişilerin tamamı erkektir. Elimizde göç eden nüfus ile ilgili tek veri DSİ'nin yapmış olduğu yeni yer tercihleri ile ilgili çalışmasıdır. Bu durum göç ile gelmiş köylünün evini bulmamızı imkansızlaştırmıştır. Bölgenin yapısından kaynaklanan nedenlerden dolayı kadınlar sosyal hayatında çok az içinde yer almaktadırlar Araştırmamızı daha çok erkek nüfusa ulaşabildiğimiz kahveler, dükkanlar ve iş hallerinde yaptık. Göçe ve yerleşmeye karar veren erkek hane ve aile reisleri olduğundan erkek nüfus tercih edilmiştir.

Tablo 2:Yaş Durumu

Yaşınız?	Sayı	Yüzde
22-30	34	29,6
30-40	47	40,9
40-50	34	29,6
Toplam	115	100,0

Birecik ilçesine toprakları veya köyleri su altında kaldığı için gelen bireylerin yaşları tespit edilirken geneli temsil edecek yaş popülasyonuna uygun olmasına dikkat edilmiştir. Tesadüfî yöntemle seçilen bireylerin %29.6'sı 22-30 yaş aralığındayken yine aynı şekilde 40-50 yaş aralığındaki bireylerin oranı da %29.6 dır. Ancak eski kuşakla yeni kuşak arasında gördüğümüz, 30-40 yaş aralığındaki bireylerin oranı %40.9 dur. Bunun nedeni bu ara kuşakta, kültürel geçişin boyutunu daha kolay tespit edebileceğimizi düşünmemizdir.

Tablo 3: Medeni Durum

Medeni durumunuz?	Sayı	Yüzde
Bekar	15	13,0
Evli	87	75,7
Dul (eşi ölmüş)	6	5,2
Dul (boşanmış)	7	6,1
Toplam	115	100,0

Katılımcıların %13'ü bekar, %75.7'si evli, %5.2'si dul(eşi ölmüş), %6.1'i dul(boşanmış) dır. Örnekleme grubundaki katılımcıların evli olma oranının yüksek olduğu görülmüştür. Boşanma oranının ise çok düşük olduğu söylenebilir.

Tablo 4: Katılımcıların Doğum Yerine Göre Dağılım:

Doğum yeriniz?	Sayı	Yüzde
Meteler	24	20,9
Geçittepe	27	23,5
Keskince	6	5,2
Dorucak	19	16,5
Altın ova	19	16,5
Sur tepe	14	12,2
Ayran	6	5,2
Toplam	115	100,0

Katılımcılara doğum yerlerini sorduğumuzda; %20.9'u Meteler köyünde, %23.5'i Geçittepe köyünde, %5.2'si Keskince köyünde, %16.5'i Dorucak köyünde, %16.5'i Altın ova köyünde, %12.2'si Sur tepe köyünde ve %5.2'si Ayran köyünde doğduğunu görüyoruz. GAP sonrası Birecik'i tercih eden bireylerin daha çok yakın köylerden geldiğini görmekteyiz. Şekil 2 de görüleceği üzere Meteler, Geçittepe, Keskince ve Dorucak köyleri tamamen su altında kalmış diğer köyler ise sadece arazi bakımından etkilenmiştir. Meteler, Geçittepe , Keskince ve Dorucak köylerini zorunlu göç kapsamında tutarken diğer köyler zorunlu göç kapsamına girmemektedir. Tablo 29 ve 30'da da görüldüğü gibi yakın köylerin Birecik ilçesiyle sürekli ticaret ilişkisinde buldukları ve Göç etmek zorunda kaldıkları durumda ise bildikleri yere göç etmeleriyle açıklanabilir. Bu durum Türkiye genelinde olan göç durumundan farklılık göstermektedir. Türkiye de iç göçler genelde sanayileşmenin fazla olduğu bölgelere olurken Birecik ilçesinde bu durumun tam tersi olmuştur. Sanayileşmenin az olduğu Birecik ilçesine yerleşilmiştir

Tablo 5: Eş Seçme Biçimi:

Eş seçiminiz nasıl oldu?	Sayı	Yüzde
Görücü usulü	70	60,9
Tanışıp –anlaşarak	30	26,1
Total	100	87,0
Cevapsız	15	13,0
Total	115	100,0

Katılımcıların %60,9'u görücü usulü evlenmiş, %26.1'i ise tanışıp anlaşarak evlenmiştir. %13'ü ise bekarıdır.

Tablo 6:Eş Seçimi ve Yaş

			Eş seçiminiz nasıl oldu?		Toplam
			Görücü usulü	Tanışıp - anlaşarak	
Yaşınız?	22-30	Sayı	8	11	19
		Satır	42,1%	57,9%	100,0%
		Sütun	11,4%	36,7%	19,0%
		Toplam	8,0%	11,0%	19,0%
	30-40	Sayı	34	13	47
		Satır	72,3%	27,7%	100,0%
		Sütun	48,6%	43,3%	47,0%
		Toplam	34,0%	13,0%	47,0%
	40-50	Sayı	28	6	34
		Satır	82,4%	17,6%	100,0%
		Sütun	40,0%	20,0%	34,0%
			28,0%	6,0%	34,0%
Toplam		Sayı	70	30	100
		Satır	70,0%	30,0%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
		Toplam	70,0%	30,0%	100,0%

P. Chi-Square 008

Örneklem grubundaki bireylerin yaşları ile eş seçme biçimlerini karşılaştırdığımızda 22-30 yaş aralığında olanların %42.2'si görücü usulü, %57.9'u ise anlaşarak, 30-40 yaş aralığındaki bireylerin %72.3'ü görücü usulü, %27.7'si ise anlaşarak, 40-50 yaş aralığındaki bireylerin %82.4'ü görücü usulü, %17.6'sı ise anlaşarak evlenmiştir. Birecik'e geldikten sonra bireyler eş seçerken geleneksel yöntem olan görücü usulü evlenme şeklinden uzaklaşmaktadır. Anlaşarak evlenme modeli şehir hayatı ile birlikte artmaktadır. Bununla birlikte yaş ile evlenme biçimi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Çünkü şehirleşmeyle birlikte gelen değişim hızı yavaştır.. Tablo 4'de de görüleceği üzere bireylerin tamamı köyde doğmuştur. Bundan dolayı geleneksel yapının etkisinin sürdüğü görülmektedir. Tam dönüşümün Birecik de doğacak olan yeni nesilde görülmesi beklenmektedir.

Tablo 7:Eşlerin Akrabalık Durumu:

Eşinizle akrabalık durumunuz nedir?		Sayı	Yüzde
	Amca kızı -oğlu	25	21,7

	Dayı kızı -oğlu	6	5,2
	Teyze kızı -oğlu	8	7,0
	Hala kızı-oğlu	6	5,2
	Uzaktan akraba	24	20,9
	Akrabalık bağı yok	31	27,0
	Total	100	87,0
	Uygulanamaz	15	13,0
Total		115	100,0

Geleneksel yapıdan dolayı akraba evliliklerin çok olduğu düşünülen bölge de, eşlerin akrabalıklarına durumlarına baktığımızda, akraba evliliğinin sanıldığı kadar yaygın olmadığını görmekteyiz. Katılımcıların %25'i amca kızı-oğluyula, %6'sı dayı kızı-oğluyula, %8'i teyze kızı-oğluyula, %6'sı hala kızı-oğluyula, %24'ü uzaktan bir akrabasıyla, %31'i ise akraba olmayan biriyle evlenmiştir. Uzaktan akrabayla ve akraba olmayan biriyle evlenme oranının fazla olması geleneksel evlenme biçiminden uzaklaşılmasının ispatı olarak görülebilir. Ancak akrabayla evlenme oranında fazlalığı geleneksel evlenme biçiminden tam bir kopuşun olmadığını göstermektedir. Tablo 8 de görüleceği üzere ilerleme yavaş ilerlemektedir.

Tablo 8:Yaş ve Eşin Akrabalık Durumu

		Eşinizle akrabalık durumunuz nedir?	Topl
--	--	--	-------------

			Amca kızı- oğlu	Dayı kızı- oğlu	Teyze kızı- oğlu	Hala kızı- oğlu	uzaktan akraba	Akrab alık bağı yok	am
Yaşın ız ?	22-30	Sayı	6	0	2	0	3	8	19
		Satır	31,6%	,0%	10,5%	,0%	15,8%	42,1 %	100,0 %
		Sütun	24,0%	,0%	25,0%	,0%	12,5%	25,8 %	19,0 %
		Topla m	6,0%	,0%	2,0%	,0%	3,0%	8,0%	19,0 %
	30-40	Sayı	7	6	0	6	11	17	47
		Satır	14,9%	12,8%	,0%	12,8%	23,4%	36,2 %	100,0 %
		Sütun	28,0%	100,0%	,0%	100,0 %	45,8%	54,8 %	47,0 %
		Topla m	7,0%	6,0%	,0%	6,0%	11,0%	17,0 %	47,0 %
	40-50	Sayı	12	0	6	0	10	6	34
		Satır	35,3%	,0%	17,6%	,0%	29,4%	17,6 %	100,0 %
		Sütun	48,0%	,0%	75,0%	,0%	41,7%	19,4 %	34,0 %
		Topla m	12,0%	,0%	6,0%	,0%	10,0%	6,0%	34,0 %
Toplam		Sayı	25	6	8	6	24	31	100
		Satır	25,0%	6,0%	8,0%	6,0%	24,0%	31,0 %	100,0 %
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%	100,0 %	100,0%	100,0 %	100,0 %
		Topla m	25,0%	6,0%	8,0%	6,0%	24,0%	31,0 %	100,0 %

P.Chi-Square 001

Deneklerin yaşları ile eşleriyle olan akrabalık durumlarını karşılaştırdığımızda 22-30 yaş aralığında bulunan bireylerin, %31.6'sı amca kızıyla, %10.5'i teyze kızıyla, % 15.8'i uzaktan akrabayla, % 42.1'i akrabası olmayan biriyle, 30-40 yaş aralığındaki bireylerin % 14.9'u amca kızıyla, % 12.8'i dayı kızıyla, % 12.8'i hala kızıyla, %23.4'ü uzaktan akrabayla, %36.2'si ise akrabası olmayan biriyle, 40-50 yaş aralığındaki bireylerin ise % 35.3'ü amca kızıyla, %17.6'sı teyze kızıyla, %29.4'ü uzaktan akrabayla, %17.6'sı akrabalık bağı olmayan biriyle evlendikleri görülmektedir. Katılımcıların yaşları ile eşlerinin akrabalık durumu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Kuşaklar arasında eş seçme konusunda farklılıklar olduğu görülmektedir. Ancak kuşaklar arasında eş seçimi bakımında çok belirgin bir fark yoktur. Bunun nedeni bireylerin eski gelenek ve göreneklerinin etkisinin hala devam ettiği ve otorite ilişkisinin şehir hayatında da devam ettiğinden otoritenin istediği kişiyle evlenilmektedir.

Bu dönüşüm yavaş ilerlemesine rağmen anlamlıdır. Nitekim tablo 4 ve 6’da görüleceği üzere Birecik de doğup yetişecek olan ikinci nesilde dönüşümün daha belirgin olabileceği söylenebilir.

Tablo 9:Katılımcıların Akraba Evliliği Karşısında Tutumları

Akraba evliliği hakkında ne düşünüyorsunuz?		Sayı	Yüzde
	Akrabalık bağlarının güçlenmesini sağlar	4	3,5
	Evliliklerin daha sağlam olmasını sağlar	12	10,4
	Aile mal varlığının bölünmemesini sağlar	4	3,5
	Önemi yok	5	4,3
	Zararlıdır	90	78,3
	Toplam	115	100,0

Örnekleme grubundaki katılımcıların %3.5’u akraba evliliğinin akrabalık bağının güçlenmesini sağlayacağını, %10.4’ü evliliklerin daha sağlam olduğunu, %3.5’u aile mal varlığının bölünmemesini sağlayacağını, % 4.3’ü olmadığını, %78.3’ü ise akraba evliliklerinin zararlı olduğunu belirtmiştir. Bu durum bize Örnekleme grubumuzdaki katılımcıların büyük bir çoğunluğunun akraba evliliklerine karşı olduğunu göstermektedir. Tablo 8’de de görüleceği üzere katılımcıların evlik biçimleri değişmektedir. Yaptığımız mülakatlar sonucu eski kuşak olarak nitelendirdiğimiz 40-50 yaş aralığındaki katılımcıların çoğunluğunun da çocuklarını akraba olmayan biriyle evlendirmek istemediği görülmüştür.

Tablo 10:Başlık Parası Verme Durumu:

Evlenirken başlık parası verdiniz mi?		Sayı	Yüzde
	Evet	14	12,2
	Hayır	86	74,8
	Toplam	100	87,0
	Uygulanamaz	15	13,0
	Toplam	115	100,0

Köyden göç ile gelen katılımcıların evlenirken başlık parası vermiş olma eğilimlerine baktığımızda, katılımcıların %12.2’si evliliklerinde karşı tarafa başlık parası ödediğini belirtirken, %74.8’i evliliklerinde karşı tarafa herhangi bir başlık parası vermediğini

belirtmiştir. Bu durum bize bu bölgede başlık parası alma uygulamasının sanıldığı kadar yüksek olmadığını göstermektedir.

Tablo 11:Yaş ve Evlenirken Başlık Parası Ödeme Durumu:

			Evlenirken başlık parası ödediniz mi?		Toplam
			Evvet	Hayır	
Yaşınız ?	22-30	Sayı	0	19	19
		Satır	,0%	100,0%	100,0%
		Sütun	,0%	22,1%	19,0%
		Toplam	,0%	19,0%	19,0%
	30-40	Sayı	0	47	47
		Satır	,0%	100,0%	100,0%
		Sütun	,0%	54,7%	47,0%
		Toplam	,0%	47,0%	47,0%
	40-50	Sayı	14	20	34
		Satır	41,2%	58,8%	100,0%
		Sütun	100,0%	23,3%	34,0%
		Toplam	14,0%	20,0%	34,0%
Toplam		Sayı	14	86	100
		Satır	14,0%	86,0%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
		Toplam	14,0%	86,0%	100,0%

P. Chi-Square ,000

Örnekleme de yer alan 22-40 yaş arasında ki deneklerin evliliklerinin de karşı tarafa başlık parasını %100'nün hiç vermediği görülürken, yaş aralığı 40-50 olan deneklerin ise %41.2'sini başlık parası verdiğini, %58.8'inin başlık parası vermediği görülmüştür. Katılımcıların yaşları ile başlık parası verme durumları arasında anlamlı ilişki görülmüştür. Bu rakamlara bakarak, kuşaklar arasında bir değişim olduğu söylenebilir. Mülakatlarımız sonucu özellikle Birecik ilçesinde evlenen(22-30 yaş grubu) bireyler başlık parası vermemiştir. Ancak görüleceği üzere köyde evlenmiş olan 40-50 yaş arası olan deneklerin başlık parası vermiştir. Şehir hayatı evlilik biçimini değiştirmiştir.

Tablo 12:Kız Çocuğu Evlendirirken Başlık Parası İsteme Durumu:

Kız çocuğunuzu evlendirirken başlık parası istediniz mi? şu anda ister misiniz?	Sayı	Yüzde
Geçmişte istedim, şimdi istemem	34	29,6
Geçmişte istemedim, şimdide istemem	66	57,4
Toplam	100	87,0
Cevapsız	15	13,0
Toplam	115	100,0

Başlık parası verme eğiliminin yüksek olduğu düşünölen bölgede yaşayan katılımcıların kız çocuklarını evlendirirken başlık parası isteme durumlarına baktığımız da %29.6'sı geçmişte kız çocuklarını evlendirirken başlık parası istediğini ancak şimdi istemeyeceğini, %57.4'ü ise geçmişte istemediği gibi şimdi de istemeyeceğini belirtmiştir. Örnekle grubundaki katılımcıların tamamı şimdi başlık parası istemeyeceğini belirterek eski gelenekten tam bir dönüşümü sergilemektedir. Tablo 10 ve 11 baktığımızda da göröleceği üzere, araştırmamızda ortaya çıkan oranların, köydeyken çok yaygın olmayan başlık parası isteme durumu Birecik'e geldikten sonra tamamen ortadan kalkmaya başladığını göstermektedir.

Tablo 13:Çocuk Sayısı:

Kaç çocuğunuz var?	Sayı	Yüzde
1	19	16,5
2	33	28,7
3	22	19,1
4-6	12	10,4
7-10	6	5,2
11-15	8	7,0
Toplam	100	87,0
Cevapsız	15	13,0
Toplam	115	100,0

Tabloya bakıldığı zaman örnekle grubunda, evli olanların 3 ve üstü çocuğa olanların bireyler %46.4 gibi bir orana sahip olduğu görölrken, %53.6 gibi bir oran ise 1 veya 2 çocuklu görölmektedir. Bu durum bize Birecik ilçesine göç ile gelen yeni nesilin eski çok çocuklu geleneksel yapıdan kopmaya başladıklarının göstermektedir. Ancak bunların %46.4'nün çok çocuklu(3 ve üzeri) olması tam bir değişimin olmadığını göstermektedir.

Tablo 14:Erkek Çocuğu Gerekli Görme Nedeni:

Ailede erkek çocuk neden gereklidir?	Sayı	Yüzde
Soyun devamı için gerekli	42	36,5
Ailenin gücünü arttırdığı için gerekli	8	7,0
Yaşlılıkta güvence olduğu için gerekli	19	16,5
Fark etmez	46	40,0
Toplam	115	100,0

Örnekleme grubundaki bireylerin %36.5'i erkek çocuğu, soyun devamı olarak görmekte, %7'si ailenin gücünü arttırdığı için, %16.5'i de yaşlılıkta güvence olarak gördüğü için gerekli görmekte, %40'ı ise erkek çocukla kız çocuk arasında bir fark olmadığını belirtmektedir. Bu durum şehir kültürünün erkek egemen köyden göç ile gelen insanca benimsenmeye başladığının bir kanıtı olarak görülebilir. Şehir hayatında iş gücüne ihtiyacın azalması, şehir hayatında hizmet sektöründe ihtiyacın fazla olması ve kızların eğitim hakkını erkekle aynı derecede kullanma imkanına kavuşması sonucu kızlarda aile içinde erkek kadar söz sahibi olmaya başlamış olup, bu durumun aile içerisinde erkek kız çocuğu ayırımını olumlu şekilde etkilediğini söyleyebiliriz.

Tablo 15:Öğrenim Durumu:

Öğrenim durumunuz?	Sayı	Yüzde
İlk okul mezunu	24	20,9
Lise mezunu	60	52,2
Orta okul mezunu	31	27,0
Toplam	115	100,0

Örnekleme grubundaki katılımcıların %29.9'u ilk okul mezunu, %52.2'si lise mezunu,%27'si ise ortaokul mezunudur. Bu dağılıma göre ilçenin okur yazarlık oranının yüksek olduğu söylenebilir

Tablo 16:Yaş ve Öğrenim Durumu:

			Öğrenim durumunuz?			Toplam
			İlk okul mezunu	Lise mezunu	Orta okul mezunu	
Yaşınız ?	22-30	Sayı	6	28	0	34
		Satır	17,6%	82,4%	,0%	100,0%
		Sütun	25,0%	46,7%	,0%	29,6%
		Toplam	5,2%	24,3%	,0%	29,6%
	30-40	Sayı	12	12	23	47
		Satır	25,5%	25,5%	48,9%	100,0%
		Sütun	50,0%	20,0%	74,2%	40,9%
		Toplam	10,4%	10,4%	20,0%	40,9%
	40-50	Sayı	6	20	8	34
		Satır	17,6%	58,8%	23,5%	100,0%
		Sütun	25,0%	33,3%	25,8%	29,6%
		Toplam	5,2%	17,4%	7,0%	29,6%
Toplam		Sayı	24	60	31	115
		Satır	20,9%	52,2%	27,0%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		Toplam	20,9%	52,2%	27,0%	100,0%

P. Chi-Square ,000

Katılımcıların yaşları ile öğrenim durumlarını karşılaştırdığımızda; 22-30 yaş aralığındaki katılımcıların %17.6'sı ilk okul mezunu, %82.4'ü ise lise mezunudur. 30-40 yaş aralığındaki katılımcıların %25.5'i ilkokul mezunu, %48.9'u ortaokul mezunu, %25.5'i ise lise mezunudur. 40-50 yaş aralığındaki katılımcıların %17.6'sı ilk okul mezunu, %23,5'i ise orta okul mezunu , %58.8'i lise mezunudur. Görüleceği gibi yaş değişkeni ile eğitim seviyesi arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. Yani yaş küçüldükçe eğitim oranı yükselmektedir. Örneklem grubumuzdaki bireylerde okur yazar olmayan kişilere rastlanmamıştır. Bunun nedeni köylerin ilçeye yakın olması ve görüştüğümüz kişilerin tamamı erkek olması olabilir.

Tablo 17:Öğrenim Durumu(kadın için)

Eşin öğrenim durumu?		Sayı	Yüzde
	Okur -yazar değil	55	47,8
	İlk okul mezunu	38	33,0
	Orta okul mezunu	7	6,1
	Toplam	100	87,0
	Cevapsız	15	13,0
Toplam		115	100,0

Köyden gelenlerin eşlerinin öğrenim durumunu sorduğumuzda; %47.8'inin eşi okur yazar değil, %38'inin ilk okul mezunu, %7'sinin ise ortaokul mezunu olduğu cevabı alınmıştır. Bu durum bize bölge de kadının okuma durumunun düşük olduğunu göstermektedir. Erkekler, köylerin Bireciğe yakınlığından nedeni ile okumak için ilçeye gönderilirken, tablo 20'de de görüleceği gibi, kız çocuklar geleneksel yapının gereği gönderilmemektedir.

Tablo 18-Çocukların Öğrenim Durumu:

Çocukların öğrenim durumu?	Sayı	Yüzde
Okur yazar değil	13	11,3
Lise mezun/devam	65	56,5
Orta okul mezun/ devam	8	7,0
Yüksek okul/ üniversite mezun/ devam	14	12,2
Toplam	100	87,0
Cevapsız	15	13,0
Toplam	115	100,0

Örnekleme grubundaki çocuklarının öğrenim durumu sorulduğunda; okuma yazma bilmeyenlerin oranı%11.3, lise mezunu\devam edenlerin oranı %56.5, ortaokul mezunu/devam edenlerin oranı%7, yüksek okul/üniversite mezun-devam edenlerin oranı ise %12.2'dir. Okuma oranının yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Birecik ilçesine göç ile birlikte okuma oranı büyük bir artış göstermiştir. Üniversite/yüksek okul okuyan çocukların varlığı bu durumun en önemli ispatıdır.

Ancak bireylerin çocuklarının okuma –yazma bilmeme durumunun varlığı da ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni olarak şehirleşmenin modernleşmeyle birlikte anti-milliyetçiliği de perçinlemesi sonucu, otorite kavramı bağlamında şehirleşmenin bir sonucu olarak Birecik ilçesinde çocukların para kazanmak için çalışmaya başladıklarını da göstermektedir. Çalışan çocuk okula gitmemektedir.

Bu durum şehirleşmenin, çarpık iki sosyal yapıyı meydana getirdiği görülmektedir. İlçenin yüksek gelirli aileleri, eğitim seviyesini yükseltirken geliri düşük ailelerin ise eğitim seviyesi düşmektedir.

Tablo 19:Çocukların Okul Çağında Olup Okula Gitmeme Durumu:

Okul çağında olup okula gitmeyen çocuğunuz var mı? Varsa okula gitmemesinin nedeni nedir(erkek çocuk)	Sayı	Yüzde
Yok	115	100,0

Okul çağında olup okula gitmeyen çocuğunuz var mı? Varsa okula gitmemesinin nedeni nedir(kız çocuk)	Sayı	Yüzde
Okutacak maddi gücüm yok	18	15,7
Geleneklere aykırı olduğu için	6	5,2
Kızların okumasına gerek yoktur	7	6,1
Köyde okul olmadığı için	25	21,7
İşlere yardımcı olduğu için	6	5,2
Cevapsız	38	33,0
Toplam	100	87,0
Uygulanamaz	15	13,0
Toplam	115	100,0

Bölge insanının şehirleşme ile birlikte öğrenim durumlarını ölçmek için çocuklarının öğrenim durumu sorulduğunda; %15.7'si kız çocuğunu okutacak maddi gücüm olmadığı için, %5.2'si ise kız çocuğunun okumasının geleneklere aykırı olduğu için, %6.1'inin kızların okumasına gerek olmadığını düşündüğü için, %21.7'si köyde okul olmadığı için kız çocuğunu göndermediğini, %5.2'si kız çocuklarının işlere yardımcı olduğu için okula göndermediklerini belirtmişlerdir. %33'ü ise bu soruya yanıt vermemiştir. Görüleceği üzere kızları okutmamanın en önemli nedeni olarak maddi yetersizlik ve köyde okulun olmadığını(%37.4) belirtmişlerdir. Katılımcıların %5.2'si geleneklere aykırı olduğundan okula göndermediğini belirtmişlerse de, gözlemlerimiz sonucu, kızların okumasına gerek görmeyenlerin ve köyde okulda olmadığı için göndermeyenlerinde büyük çoğunluğu geleneksel yapıdan dolayı kız çocuğunu okula göndermemektedir. Erkek çocuklarının tamamının okuyor gözükmesi de dikkat edilecek bir noktadır. Erkek çocuk ilçeye okumaya gönderilirken geleneksel yapıdan dolayı kız çocuk ilçeye gönderilmemiştir. Ancak tablo 21'de de görüleceği üzere Birecik de yetişen yeni kuşak kız çocuklarını okula göndermeye başlamakta, bu şekilde geleneksel yapı değişmeye başlamadığını göstermektedir.

Katılımcıların %33'nün cevap vermemesinden dolayı kız çocukları yeni nesil içinde kız çocuğu okula gönderme bakımından net bir değişimin olduğu söylenemez.

Tablo 20:Yaş ve Kız Çocuğu Okula Gönderme Durumu:

		Yaşınız ?			Toplam
		22-30	30-40	40-50	
Okul çağından da olup okula gitmeyen çocuğunuz var mı? (kız çocuk için)	Kendi istemediği için	Sayı	0	0	20
		Satır	,0%	,0%	100,0%
		Sütun	,0%	,0%	58,8%
		Toplam	,0%	,0%	20,0%
	Okutacak maddi gücüm yok	Sayı	6	12	0
		Satır	33,3%	66,7%	,0%
		Sütun	31,6%	25,5%	,0%
		Toplam	6,0%	12,0%	,0%
	Geleneklere aykırı olduğu için	Sayı	0	0	6
		Satır	,0%	,0%	100,0%
		Sütun	,0%	,0%	17,6%
		Toplam	,0%	,0%	6,0%
	Kızların okumasına gerek yoktur	Sayı	0	7	0
		Satır	,0%	100,0%	,0%
		Sütun	,0%	14,9%	,0%
		Toplam	,0%	7,0%	,0%
	Köyde okul olmadığı için	Sayı	2	17	6
		Satır	8,0%	68,0%	24,0%
		Sütun	10,5%	36,2%	17,6%
		Toplam	2,0%	17,0%	6,0%
	İşlere yardımcı olduğu için	Sayı	0	6	0
		Satır	,0%	100,0%	,0%
		Sütun	,0%	12,8%	,0%
		Toplam	,0%	6,0%	,0%
	Yanıt yok	Sayı	11	5	2
		Satır	61,1%	27,8%	11,1%
		Sütun	57,9%	10,6%	5,9%
		Toplam	11,0%	5,0%	2,0%
Toplam	Sayı	19	47	34	100
	Satır	19,0%	47,0%	34,0%	100,0%
	Sütun	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	Toplam	19,0%	47,0%	34,0%	100,0%

P.Chi-Square ,000

Örneklem grubundaki deneklerin yaş gruplarına göre, kız çocuklarını okula göndermeme nedenlerini karşılaştırdığımızda; 22-30 yaş aralığındakilerin %33.3'ü maddi gücü olmadığı için %0.8'i köyde okul olmadığı için, %61.1'i ise yanıt vermemiştir. 30-40 yaş aralığındakilerin %25.5'si maddi gücü olmadığı için, %14.9'u kızların okumasına gerek olmadığını düşündüğü için, %36.2 köyde okul olmadığı için okula göndermemiştir, %10.6'sı

ise yanıt vermemiştir. 40-50 yaş aralığındaki bireylerin, %58.8'i kız çocuğunun kendi istemediği için, %17.6'sı geleneklere aykırı olduğu için %17.6'sı köyde okul olmadığı için kız çocuğunu okula göndermediğini belirtirken, %5.9'u ise yanıtlamamıştır. Yaş ile kız çocuğunu okula gönderme arasında anlamlı bir ilişki görülmektedir. Yaş küçüldükçe kız çocuğunu okula gönderme oranı artmaktadır. Tablo 19,20 de görüleceği üzere Birecik ilçesine göç ile birlikte geleneksel yapı da değişme başlamış ve bunun bir sonucu olarak kız çocuklarını okula gönderme artmıştır.

Tablo 21:Aile İçi İlişkiler:

Aile içi kararları kim verir?		Sayı	Yüzde
	Baba	84	73,0
	Anne baba birlikte	31	27,0
	Toplam	115	100,0

Bireylerin aile içinde ki ilişkilerine baktığımız da; %73'ü aile içindeki kararları babanın aldığını, %27'si ise anne –baba birlikte aldığını belirtmiştir. Geleneksel yapının egemen olduğu bölge de bu yapının aileyi de etkilediği ve dolayısıyla 'otorite' bağlamında ataerkil bir yapının egemen olduğu görülmektedir. Kadın nüfusla görüşülmediği için %27 birlikte karar verme durumu kesin güvenilir değildir.

Tablo 22-Yaş ve Aile İçi İlişkiler

			Aile içi kararları kim verir?		Toplam
			Baba	Anne -baba birlikte	
Yaşınız ?	22-30	Sayı	27	7	34
		Satır	79,4%	20,6%	100,0%
		Sütun	32,1%	22,6%	29,6%
		Toplam	23,5%	6,1%	29,6%
	30-40	Sayı	29	18	47
		Satır	61,7%	38,3%	100,0%
		Sütun	34,5%	58,1%	40,9%
		Toplam	25,2%	15,7%	40,9%
	40-50	Sayı	28	6	34
		Satır	82,4%	17,6%	100,0%
		Sütun	33,3%	19,4%	29,6%
		Toplam	24,3%	5,2%	29,6%
Toplam		Sayı	84	31	115
		Satır	73,0%	27,0%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%
		Toplam	73,0%	27,0%	100,0%

P. Chi-Square ,072

Aile içindeki kararları kim alır sorusuna 22-30 yaş aralığındaki örneklemin %79.4'ü baba derken, %20.6'sı ise anne baba birlikte karar alır görüşünü belirtmiştir. 30-40 yaş aralığındaki katılımcıların %61.7'si babanın, %38.3'ü ise anne baba birlikte karar alır, 40-50 yaş aralığındaki katılımcıların %82.4'ü babanın, %17.6'sı ise anne baba birlikte karar alır yanıtını vermişlerdir. Yaş ile aile içinde karar alma arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı saptanmıştır. Yani kuşaklar arasında 'otorite' bağlamında bir fark yoktur. Tablo 21'de de görüleceği üzere Ataerkil yapı yeni kuşakta da etkisini sürdürmektedir.

Tablo 23:Bireylerin Çocuklarının Evleneceği Kişi Hakkında Tutumları:

Çocuklarımızın evleneceği kişi hakkında ne düşünüyorsunuz?		Sayı	Yüzde
	Aynı aşiretten-akraba olmalı	37	32,2
	Aynı köyden olmalı	11	9,6
	Fark etmez	67	58,3
	Toplam	115	100,0

Örnekleme grubundaki bireylerin, çocuklarını evlendireceği kişi hakkında verdikleri cevaplara baktığımızda; %32.2'si aynı aşiretten-akraba olmalı, %9.6'sı aynı köyden olmalı

cevabını verirken, %58.3'ü ise çocuğun evleneceği kişinin akraba olup olmamasının önemli olmadığını belirtmiştir. Aynı aşiretten olma ve aynı köyden biriyle evlendirme cevaplarının(%41.8) yüksek oranda çıkması Birecik'e göç ile gelenlerin Birecik içinde 'hemşerilik' kavramı içinde ilişkiye girdiklerini gösterebileceği gibi, fark etmez diyenlerin yüksek oranlı olması da aynı zamanda kültürel çözülme olarakta görülebilir. Bu durum bize şunu göstermektedir; Birecik'e köyden gelen bireylerin bir kısmı kendi içlerinde aynı grupta olma duygularını arttırırken bir kısmı ise şehir hayatına ayak uydurmaya çalışmaktadır. Tablo 21 ve 22 de çıkan ataerkil yapının varlığı ve etkin bir halde devam etmesi, tablo 23'ün bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Tablo 24:Yaş ve Çocuklarını Eş Seçimi:

			Çocuklarınızın evleneceği kişi hakkında ne düşünüyorsunuz?			Toplam
			Aynı aşiretten-akraba olmalı	Aynı köyden olmalı	Fark etmez	
Yaşınız ?	22-30	Sayı	0	3	31	34
		Satır	,0%	8,8%	91,2%	100,0%
		Sütun	,0%	27,3%	46,3%	29,6%
		Toplam	,0%	2,6%	27,0%	29,6%
	30-40	Sayı	13	6	28	47
		Satır	27,7%	12,8%	59,6%	100,0%
		Sütun	35,1%	54,5%	41,8%	40,9%
		Toplam	11,3%	5,2%	24,3%	40,9%
	40-50	Sayı	24	2	8	34
		Satır	70,6%	5,9%	23,5%	100,0%
		Sütun	64,9%	18,2%	11,9%	29,6%
		Toplam	20,9%	1,7%	7,0%	29,6%
Toplam		Sayı	37	11	67	115
		Satır	32,2%	9,6%	58,3%	100,0%
		Sütun	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		Toplam	32,2%	9,6%	58,3%	100,0%

P. Chi-Square ,000

Örneklem grubundaki 40-50 yaş aralığındaki bireylerin %70.6'sı aynı aşiretten olsun, %5.9'u aynı köyden olsun, %23.5'i fark etmez görüşünü belirtirken, 30-40 yaş aralığındaki

bireylerin %27.7'si aynı aşiretten olsun, %12.8'i aynı köyden olsun, %59.6'sı fark etmez görüşünü belirtmekte, 22-30 yaş aralığındaki bireylerin %8.8'i aynı köyden olsun, %91.2'si ise fark etmez demektir. Kuşaklar arasında belirgin bir fark göze çarpmaktadır. Birecik'e göç ile birlikte evlilik seçiminde değişiklik olmuştur. Dolayısıyla yaş ile eş seçimi arasında anlamlı bir ilişki görülmektedir. Tablo 23'de ataerkil yapının devam ettiği görülürken tablo 24'de kuşaklar arasında farkın olduğu görülmektedir. Bu durum bize yeni kuşakla eski kuşak arasında ki değişimi belirgin bir şekilde göstermektedir. Çünkü eski kuşak çocuklarını akrabayla evlendirmek isterken yeni kuşak eş seçiminde geleneksel yapıdan uzaklaşma eğilimindedir.

Tablo 25-Birecik'e Göç Zamanları:

Birecik'e ne zaman göç ettiniz?	Sayı	Yüzde
1990 ve öncesi	30	26,1
1990-1995	39	33,9
1995-2000	46	40,0
Toplam	115	100,0

Örneklem grubundaki bireylerin %26.1'i Birecik'e 1990 yılı ve öncesinde gelmişken, %33.9'u 1990-1995 yılları aralığında, %40'ı ise 1995-2000 yılları aralığında gelmiştir. Görüleceği üzere 1990 yılından bu yana göç artarak devam etmektedir.

Tablo 26: Köyden Ayrılma Nedenleri:

Köyünüzden neden ayrıldınız?	Sayı	Yüzde
Arazi yokluğu	12	10,4
Köy su altında kaldığı için	88	76,5
Para kazanmak için	15	13,0
Toplam	115	100,0

Katılımcıların köyden neden ayrıldıklarına baktığımız da;%10.4'ü arazi yokluğundan köyünden ayrıldığını belirtirken, %76.5'i köyleri su altında kaldığı için, %13'ü ise ekonomik nedenli olarak ayrıldıklarını belirtmişlerdir. Gözlemlerimiz sonucunda yeni bir iş için(%13) geldiğini belirten bireylerin tamamını barajdan etkilenen köylerden gelmiş oldukları anlaşılmıştır. Bireylerin %76.5'i direk olarak barajdan etkilenip Birecik ilçesine geldikleri anlaşılmıştır. %23.4'ün göç nedeni dolaylı etkilenmedir.

Tablo 27:Doğum yeri ve Köyden Ayrılma Nedeni:

		Köyünüzden neden ayrıldınız?			Toplam	
		Arazi yokluğu	Köy su altında kaldığı için	Para kazanmak için		
Doğum yeri	Meteler	Sayı	0	24	0	24
		Satır	,0%	100,0%	,0%	100,0%
		Sütun	,0%	27,3%	,0%	20,9%
		Toplam	,0%	20,9%	,0%	20,9%
	Geçittepe	Sayı	6	20	1	27
		Satır	22,2%	74,1%	3,7%	100,0%
		Sütun	50,0%	22,7%	6,7%	23,5%
		Toplam	5,2%	17,4%	,9%	23,5%
	Keskince	Sayı	0	6	0	6
		Satır	,0%	100,0%	,0%	100,0%
		Sütun	,0%	6,8%	,0%	5,2%
		Toplam	,0%	5,2%	,0%	5,2%
	Dorucak	Sayı	6	7	6	19
		Satır	31,6%	36,8%	31,6%	100,0%
		Sütun	50,0%	8,0%	40,0%	16,5%
		Toplam	5,2%	6,1%	5,2%	16,5%
	Altınova	Sayı	0	19	0	19
		Satır	,0%	100,0%	,0%	100,0%
		Sütun	,0%	21,6%	,0%	16,5%
		Toplam	,0%	16,5%	,0%	16,5%
	Surtepe	Sayı	0	8	6	14
		Satır	,0%	57,1%	42,9%	100,0%
		Sütun	,0%	9,1%	40,0%	12,2%
		Toplam	,0%	7,0%	5,2%	12,2%
Ayran	Sayı	0	4	2	6	
	Satır	,0%	66,7%	33,3%	100,0%	
	Sütun	,0%	4,5%	13,3%	5,2%	
	Toplam	,0%	3,5%	1,7%	5,2%	
Toplam	Sayı	12	88	15	115	
	Satır	10,4%	76,5%	13,0%	100,0%	
	Sütun	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
	Toplam	10,4%	76,5%	13,0%	100,0%	

P. Chi-Square ,000

Örnekleme grubunda Meteler köyünde doğan bireylerin %100'ü köy su altında kaldığı için, Geçittepe köyünde doğan bireylerin %22.2'si arazi olmadığı , %74.1'i köy su altında

kaldığı için. %3.7'si iş bulmak için, Keskince köyünde doğan bireylerin %100'ü köyleri su altında kaldığı için, Dorucak köyünde doğan bireylerin %31.6'sı arazi yokluğundan, %36.8'i köy su altında kaldığı için, %31.6'sı para kazanmak için, Altınova köyünde doğan bireylerin %100'ü köy su altında kaldığı için, Surtepe köyünde doğan bireylerin ise %57.1'i köy su altında kaldığı, %42.9'u para kazanmak için, Ayran köyünde doğan bireylerin %66.7'si köy su altında kaldığı için, %33.3'ü para kazanmak için göç ettiklerini belirtmişlerdir. Görüleceği üzere para kazanmak için ve arazi yokluğundan göç edenlerin büyük çoğunluğu GAP projesiyle yalnızca arazisi etkilenen Surtepe ve Ayran köylerindedir. Katılımcıların doğum yeri ile köyden ayrılma nedenleri arasında anlamlı bir ilişki görülmüştür.

Tablo 28:Birecik’i Seçme Nedenleri:

Birecik’i seçme sebebiniz nedir?		Sayı	Yüzde
	Yakın olması	50	43,5
	Akrabalarımızın olması	29	25,2
	İş imkanlarının olması	36	31,3
	Toplam	115	100,0

Birecik’e, barajdan direkt ya da dolaylı olarak etkilenecek göç eden bireylerin, Birecik’i seçme nedenlerine baktığımızda %43.5’i Birecik ilçesi yakın olduğu için, %25.2’si akrabaları olduğu için, %31.3’ü iş imkanlarının olduğunu düşündükleri için geldiklerini belirtmişlerdir. Bu durum bize Bireciğe gelme nedenin, Birecik ilçesinde iş imkanlarının olması nedeni ile olmadığını göstermektedir. Tablo da göreceğimiz üzere bireylerin Birecik ilçesine gelme nedenleri öncelikle ekonomik kaynaklı değildir. Bireyler kendilerini yabancı hissetmeyecekleri yere gelmişlerdir. Tablo 29 ve 30’a bakıldığında görüleceği üzere; bireylerin çoğunluğunun köydeyken de ticaretle ilgilendikleri ve bu nedenle Birecik ile kültürel alış verişin olduğunu ve köyden ayrılmak zorunda kaldıklarında kültürel olarak kendilerine yakın olan yere geldikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 29:Katılımcıların Birecik’e Gelmeden Önceki Geçim Kaynakları:

Birecik’e gelmeden önce geçiminizi nasıl sağlıyordunuz?		Sayı	Yüzde
	Tarım	83	72,2
	Geçici /mevsimlik işçi	12	10,4
	Ticaret	20	17,4
	Toplam	115	100,0

Örneklem grubundaki bireylerin %72.2'si Birecik ilçesine gelmeden önce geçimlerini tarımla sağladıklarını, %10.4'ü geçici işçi/mevsimli işçi olduklarını, %17.4'ü ise ticaretle ilgilendiklerini belirtmişlerdir. Bireylerin çoğunluğunun tarımla ilgilenmesi köyde kendi topraklarının olduğunu düşündürmektedir. Kendi toprağı olmayan bireyler de fıstık, pamuk, zeytin v.s. toplayıcılığı gibi geçici işçiliklerde çalışmaktaydılar. Önemli olan nokta ticaretle uğraşan bireylerin sayısıdır. Bu durum köylünün ticari hayatının Birecik'e gelmeden önce de canlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 30:Katılımcıların Bireciğe Geldikten Sonra Geçim Kaynakları:

Şu anda geçiminizi nasıl sağlıyorsunuz?	Sayı	Yüzde
Geçici -mevsimlik işçi	26	22,6
Ticaret	79	68,7
Sigortalı işçi	10	8,7
Toplam	115	100,0

Katılımcıların %22.6'sı şu anda geçici/mevsimlik işçi olarak, %68.7'si ticaretle, %8.7'si ise sigortalı işçi olarak geçimlerini sağladıklarını belirtmişlerdir. Tarımda çalışan bireyin kalmaması ve sigortalı işçi olarak çalışan bireylerin varlığı, göç ile birlikte geçim kaynaklarının değiştiğini göstermektedir. Toprağı su altında kalan birey devletten aldığı parayı değerlendirmek için ticaret yaparken (gıda toptancılığı, kuyumculuk, yolcu taşıma aracı alma, fıstık toptancılığı v.s.) toprağı olmayan köylü de ya geçici işçi (hamallık, kamyon ve minibüs sürücülüğü v.s.) ya da bir işyerinde sigortalı işçi olarak çalışmaktadır.

Tablo 31:Şu Anda Gelir Durumu:

Şu anda ortalama geliriniz ne kadar?	Sayı	Yüzde
Asgari ücret ve altı	31	27,0
500-1000 ytl	63	54,8
1000 ytl ve üstü	21	18,3
Toplam	115	100,0

Örneklem grubundaki bireylerin %27'si asgari ücret ve altı, %54.8'i 500-1000 Ytl, %18.3'ü ise 1000 Ytl ve üstü gelire sahiptir. Gözlemlerimiz sonucu, bireylerin gerçek kazançlarını gerçeğin biraz altında söyledikleri izlenimi vermişlerdir. Bu gözle baktığımızda bireylerin özellikle ticaretle uğraşan bireylerin gelirlerinin iyi olduğunu söyleyebiliriz. Ancak sigortasız ve sadece asgari ücretle çalışanların varlığını göz ardı edemeyiz.

Tablo 32:Köyden Geldikten Sonra Gelirlerinde Değişme:

Gelirin değişme durumu	Sayı	Yüzde
Gelirim arttı	86	74,8
Değişmedi	29	25,2
Toplam	115	100,0

Köyden geldikten sonra ki gelir durumlarını incelediğimizde, bireylerin %74.8'i arttı olarak belirtirken, %25.2'si değişmediği görüşünü belirtmiştir. Bu durum köylünün ekonomik olarak köyü aramadıklarının bir göstergesidir.

Tablo 33:Bireylerin Köyden Gelmeden Önce ki Arazi Durumu:

Köydeyken araziniz var mıydı?	Sayı	Yüzde
Evet 10-50 dönüm tarla	19	16,5
Evet 50-100 dönüm tarla	42	36,5
Evet 100 ve daha fazla dönüm tarla	14	12,2
Evet 10-50 dönüm bahçe	8	7,0
Evet 10-50 dönüm bağ	11	9,6
Evet 50-100 dönüm bağ	12	10,4
Arazim yok	9	7,8
Toplam	115	100,0

Ankete katılan bireylerin köydeyken %16.5'inin 10-50 dönüm tarlası, %36.5'inin 50-100 dönüm, %12.2'sinin 100 dönümden fazla tarlası olduğu, %7'sinin 10-50 dönüm bahçesi, %9.6'sı 10-50 dönüm bağ olduğu, %10.4'ünün ise 50-100 dönüm bağının olduğu belirtilirken, %7.8'si ise arazisinin olmadığını söylemiştir. Bu duruma bağlı olarak bireylerin %58.3'ü meyve sebze kendi tarlalarında yetiştirdiklerini, %41.7'si ise parayla satın aldıklarını belirtmiştir. Bu durum köyde sebze meyve üretiminin çok yaygın olmadığını göstermektedir. Aynı zaman da bireylerin %60'ı kuru gıda ihtiyaçlarını şehirden getirdiğini belirtirken, %27.8'i kendi evlerinde hazırladıklarını, %12.2'si de köy bakkalından aldıklarını belirtmişlerdir. Fıstık üretiminin yaygın olması nedeni ile köylü tarlalarını fıstık ekerek değerlendirmiştir.

Tablo 34:Katılımcıların Birecik’e Geldikten Sonra ki Arazi Durumu:

Şu anda sahip olduğunuz arazi var mı?	Sayı	Yüzde
Evet 10-50 dönüm tarla	43	37,4
Evet 50-100 dönüm tarla	4	3,5
Evet 10-50 dönüm bahçe	6	5,2
Hayır	62	53,9
Toplam	115	100,0

Bireylerin Birecik’e geldikten sonra %37.4’ünün 10-50 dönüm tarlası, %3.5’inin 50-100 dönüm tarlası olduğu, %5.2’si 10-50 dönüm bahçesi olduğunu, %53.9’u ise hiç tarlası olmadığını söylemiştir.

Tablo 35:Katılımcıların Arazilerinin Su altında Kalma Durumu:

Su altında kalan araziniz var mı?	Sayı	Yüzde
Evet 50-100 dönüm	49	42,6
Evet 100 ve daha fazla dönüm	57	49,6
Hayır	9	7,8
Toplam	115	100,0

Örnekleme grubundaki bireylerin %42.6’sının 50-100 dönüm arazisi su altında kalmış, %49.6’sının 100 dönüm ve daha fazla arazisi su altında kalırken, %7.8’nin arazisi su altında kalmamıştır.

Tablo 36:Arazilerin Kamulaştırılma Durumu:

Kamulaştırılan araziniz var mı?	Sayı	Yüzde
Evet 10-50 dönüm	44	38,3
Evet 50-100 dönüm	57	49,6
Evet 100 ve daha fazla dönüm	5	4,3
Hayır	9	7,8
Toplam	115	100,0

Örnekleme grubundaki bireylerin %38.3’ünün 10-50 kamulaştırılmış, %49.6’sının 50-100, %4.3’ünün ise 100 dönümden fazla arazisi kamulaştırılmıştır. Tablo 35’e bakıldığı zaman görüleceği üzere; arazisi su altında kalan bireylerin tamamının arazisi kamulaştırılmıştır.

Tablo 37: Kamulaştırmadan Alınan Parayı Değerlendirme:

(evetse) Kamulaştırmadan aldığımız parayı nasıl değerlendirdiniz?	Sayı	Yüzde
İş yeri açtım	77	67,0
Taşıt aracı aldım	24	20,9
Toplam	101	87,8
Cevapsız	14	12,2
Toplam	115	100,0

Kamulaştırma sonucu bireylerin paralarını nasıl değerlendirdiklerini sorduğumuz da; %67'si kamulaştırmadan aldığı parayı iş yeri açtığını, %20.9'u ise taşıt aracı aldığını belirtmiştir. Tabloda da göreceğimiz üzere; Köylerinin su altında kalmasıyla Birecik ilçesine gelen bireylerin birçoğunun ticaret yapmaya başlamıştır. Yani devletten kamulaştırma nedeniyle aldıkları parayı ticari hayatta değerlendirmeye çalışmış olduğu görülmektedir. Bu durum doğal olarak ekonomik yapısı durgun olan Birecik ekonomisine canlılık getirmiştir. Onun sonucu olarakta; Birecik de başlayan ekonomik canlılık çevre köyler için çekim gücü yaratmıştır.

Tablo 38: Kamulaştırmadan Alınan Paradan Memnun Olma:

Aldığımız parayı iyi bir şekilde aldığınıza inanıyor musunuz?	Sayı	Yüzde
Evet	101	87,8
Cevapsız	14	12,2
Toplam	115	100,0

Ankete katılan bireylerden, kamulaştırma parası alanların, tamamı aldıkları parayı iyi şekilde değerlendirdiklerine inanmaktadırlar.

Tablo 39: Köydeyken Oturulan Evin Mülkiyeti:

Köyde otururken evinizin mülkiyet durumu neydi?	Sayı	Yüzde
Bana aitti	49	42,6
Babama aitti	59	51,3
Kiracıydım	7	6,1
Toplam	115	100,0

Bireylerin köyde iken oturdukları evler, %42.6'sını da kendileri, %51.3'ün de babalarına ait olup, %6.1'i ise kiralamıştır. Kiracılık oranının azlığı köylerde görülen yerleşme şeklini gösterir.

Tablo 40:Şu Anda Oturulan Evin Mülkiyeti:

Şu anda oturduğunuz evin mülkiyet durumu nedir?	Sayı	Yüzde
Bana ait	75	65,2
Babama ait	23	20,0
Kiracıyım	17	14,8
Toplam	115	100,0

Örnekleme grubundaki bireylere şu anda oturdukları evin mülkiyetini sorduğumuzda; %65.2'si kendisine ait olarak, %20'si babasına ait olduğunu söylerken, %14.8'i ise kiracı olduğunu belirtmiştir. Ev mülkiyetinin kendilerine ait olma oranındaki artış geniş aileden çekirdek aileye doğru bir gelişme olduğunu gösterirken. Kiracı olma oranındaki artış ise şehir hayatının ekonomik koşullarından etkilenmiş olmayı göstermektedir.

Tablo 41:Köyde Evde Konuşulan Dil:

Köyde evde en çok hangi dil kullanılıyordu?	Sayı	Yüzde
Kürtçe	115	100,0

Örnekleme grubundaki bireylerin tamamı köyde iken evde Kürtçe konuştuklarını belirtmişlerdir.

Tablo 42:Birecik'e Geldikten Sonra Evde Konuşulan Dil:

Şu anda evinizde en çok hangi dil kullanılıyor?	Sayı	Yüzde
Türkçe	19	16,5
Kürtçe	96	83,5
Toplam	115	100,0

Köyden göç ile gelen bireylerin %16.5'i Birecik ilçesine geldikten sonra evlerinde Türkçe konuştuğunu, %83.5'i ise Kürtçe konuştuğunu belirtmişlerdir. Birecik ilçesine göç ile birlikte evlerinde Türkçe konuşan bireylerin varlığı ve artması yeni yetişen nüfusun okul hayatı ile birlikte Türkçe'yi ana dili olarak kabul etmesine ve şehir hayatında köy hayatına göre daha fazla resmi iş olduğunu ve resmi kurumlarda Türkçe konuşma zorunluluğundan bireylerin konuşma alışkanlığını değiştirmesine bağlayabiliriz. Bu durum da doğal olarak beraberinde kültürel değişimi de getirmektedir.

Tablo 43:Köydeyken Hanede Birlikte Yaşama Durumu:

Köydeyken hanenizde kimlerle birlikte yaşadınız?	Sayı	Yüzde
Bir aile(anne-baba çocuk)	70	60,9
İki aile(anne-baba ve evli çocuk)	45	39,1
Toplam	115	100,0

Örneklem grubundaki bireylerin %60.9'u köyde evde, bir aile (anne-baba çocuk), %39.1'i ise iki aile (anne-baba ve evli çocuk) birlikte yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu durum köyde geniş aile ile çekirdek ailenin bir arada var olduğunu ancak, bireylerin şehir hayatı ile içi içeliğinden çekirdek aile oranının arttığını göstermektedir. Tablo 29 ve 30'da da görüldüğü üzere köydeyken bireyler ancak ticaret aracılığı ile şehir kültürüyle iç içedir. Bu durum doğal olarak bazı kültürel öğelerin, şehir kültürüyle benzerlik taşımaya neden olmaktadır.

Tablo 44:Birecik'e Geldikten Sonra Hanede Birlikte Yaşama:

Şu anda hanenizde kimlerle birlikte yaşıyorsunuz?	Sayı	Yüzde
Bir aile(anne-baba çocuk)	115	100,0

Katılımcıların tamamı Birecik ilçesine göç ile birlikte çekirdek aile hüviyetine büründüklerini belirtmektedirler. Bu durum şehir hayatının aile yapısını değiştirdiğini göstermektedir.

Tablo 45:Katılımcıların Köydeyken Geleneklere Bağlılıkları:

Köydeyken geleneklere aykırı davranışlara nasıl bir tepkide bulunurdunuz?	Sayı	Yüzde
Onunla konuşmazdık	33	28,7
Uyarıda bulunurduk	45	39,1
Toplumdan dışlardık	18	15,7
Karışmazdık	19	16,5
Toplam	115	100,0

Katılımcılara, geleneklere uymayanlara göstereceği tepkinin nasıl olacağını sorduğumuzda; %28.7'si onunla konuşmayacağını, %39.1'i uyarıda bulunacağını, %15.7'si toplumdan dışlayacağını, %16.5'i ise karışmayacağını belirtmiştir. Konuşmamanın ve toplumdan dışlamanın oranının yüksek olması geleneksel yapının göstergesidir ancak

karişmama ve sadece uyarıda bulunma oranlarını da bize köylünün ticaret hayatının gelişkin(tablo 20-21) olmasının bir sonucu olarak demokratikliğin varlığını da göstermektedir.

Tablo 46: Birecik’e Geldikten Sonra Geleneklere Bağlılık Durumları:

Birecik’e geldikten sonra geleneklere aykırı davrananlara karşı tavrınız ne olur?	Sayı	Yüzde
Onunla konuşmam	37	32,2
Uyarıda bulunurum	22	19,1
Toplumdan dışlarım	38	33,0
Karişmam	18	15,7
Toplam	115	100,0

Örnekleme grubundaki bireylerin Birecik ilçesine geldikten sonra geleneğe aykırı davrananlara tepkilerin de değişme olup olmadığına baktığımızda, %32.2’si konuşmam, %19.1’i uyarıda bulunurum, %33’ü toplumdan dışlarım derken, %15.7’si ise karişmayacağını belirtmiştir. Toplumdan dışlama ve konuşmama tepkisinin köyde gösterilen tepkiden daha sert çıkması hemşericilik duygusunun yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 47: Köydeyken Özel Günleri(Sünnet, Düğün v.s.) Kutlama Biçimi:

Birecik’e gelmeden önce özel günlerinizi nerde yaptınız?	Sayı	Yüzde
Köy meydanında davul zurnalı	85	73,9
evimizin bahçesinde davul zurnalı	30	26,1
Toplam	115	100,0

Bireylerin %73.9’u Birecik’e gelmeden önce düğün sünnet gibi özel günlerini köy meydanında kutladıklarını, %26.1’i ise evlerinin bahçesinde davul zurna ile kutladıklarını belirtmişlerdir. Özel günlerin köy meydanında kutlanması köy dayanışmasını göstermektedir.

Tablo 48: Birecik’e Geldikten Sonra Özel Günleri(Sünnet, Düğün v.s.) Kutlama Biçimi:

Birecik’e geldikten sonra özel günlerinizi nerde yapmaktasınız?	Sayı	Yüzde
Düğün salonunda	25	21,7
Sokakta davul zurnalı	78	67,8
Evin bahçesinde çalgılı	12	10,4
Toplam	115	100,0

Ankete katılan bireylerin %21.7'si Birecik ilçesine geldikten sonra özel günlerini düğün salonunda, %67.8'i sokakta davul zurnalı, %10.4'ü evin bahçesinde çalgılı kutlamakta olduğunu belirtmektedir. Birecik ilçesine geldikten sonra özel günlerin sokakta kutlama oranının yüksek çıkması köy geleneğinin şehre taşındığını göstermektedir.

Tablo 49:Oturulan Mahalleyi Seçme Nedenleri:

Şu anda oturduğunuz mahalleyi nasıl seçtiniz?	Sayı	Yüzde
Akrabalarım olduğu için	18	15,7
Tanıdık vasıtasıyla	44	38,3
Fiyatı uygun olduğu için	28	24,3
Tanıdıklarım bulunduğu için	25	21,7
Toplam	115	100,0

Örneklem grubundaki bireyler Birecik ilçesine geldiklerinde oturdukları yeri %15.7'si akrabaları olduğu için, %38.3 tanıdıkları vasıtasıyla, %24.3'ü fiyatı uygun olduğu için, %21.7'si tanıdıkları olduğu için seçmiş olduklarını belirtmişlerdir. Bireyler Birecik ilçesine geldikten sonra %75.7'si kendilerine yakın olan kişilerin yanlarını seçmişlerdir. Tablo 26,27 ve 28 de belirtildiği üzere Birecik ilçesine gelen köylüler kendilerini yabancı hissetmeyecekleri yere gelmişlerdir. Tanıdıkların olması en önemli nedendir.

Tablo 50:Dini Vecibeleri Yerine Getirme Durumu

Dini vecibelerinizin hangilerini yerine getirirsiniz?	Sayı	Yüzde
Hac, beş vakit namaz, oruç	9	7,8
Cuma ve/veya bayram namazları	45	39,1
Sadece oruç	42	36,5
Beş vakit namaz-oruç	19	16,5
Toplam	115	100,0

Katılımcıların, %7.8'i hac-beş vakit namaz-oruç tutarak, %39.1'i sadece Cuma ve/veya bayram namazları kılarak, %36.5'i sadece oruç tutarak, %16.5'i ise beş vakit namaz ve oruç tutarak dini vecibelerini gerçekleştirdiklerini belirtmektedirler. Tablo 50'de görüleceği üzere kişilerin katı bir dini yapıya sahip olmadıklarını görmekteyiz. Bireyler dini yaşantılarını geleneklerinin bir uzantısı olarak yaşamaktadırlar.

Tablo 51: Birecik'e Geldikten Sonra Dini Yaşantılarında Değişme Durumu:

Birecik'e göç dini yaşantınızı nasıl değiştirdi?	Sayı	Yüzde
Aksamaya başladı	28	24,3
Şehir hayatı olumsuz etkiledi	22	19,1
İbadetimi uygulamada daha rahat bir ortama kavuştum	31	27,0
Değiştirmedim	34	29,6
Toplam	115	100,0

Örneklem grubundaki bireylerin, %24.3'ü Birecik'e geldikten sonra dini yaşantısında aksama olduğunu belirtirken, %19.1 şehir hayatı olumsuz etkiledi, %27'si uygulama yeri olarak daha rahat bir ortama kavuştuğunu, %29.6'sı ise değişmediğini belirtmiştir. Bireylerin büyük bir bölümünün(%43.4) hoşnut olmadığını görmekteyiz.

Tablo 52: Oy Kullanma Biçimleri:

Oyunuzu kullanırken kime danışsınız?	Sayı	Yüzde
Aile büyüklerine	41	35,7
Kimseye danışmam	74	64,3
Toplam	115	100,0

Bireylerin, %35.7'si oy kullanırken aile büyüklerine danıştığını belirtirken, %64.3'ü ise kimseye danışmadığını belirtmiştir. Aile büyüklerine danışma oranının yüksekliği, tablo 45,46,47,48,49'da da görüleceği üzere, hemşericiliğin artış göstermesine rağmen, bireyler siyasal katılımı, ortak karar almadan yapmaktadırlar diyebiliriz.

Tablo 53: Göç İle Birlikte Başlayan Değişim Durumu:

Birecik'e göç en çok hayatınızın hangi yönlerinde değişikliğe yol açtı?	Sayı	Yüzde
Meslek ,gelir	21	18,3
Dini yaşam	14	12,2
Hepsi	80	69,6
Toplam	115	100,0

Örneklem grubundaki bireylerin %18.3'ü Birecik ilçesine geldikten sonra mesleklerinde ve gelirlerinde değişme olduğunu, %12.2'si dini yaşantılarında, %69.6'sı hem mesleklerinde, gelirlerinde, dini yaşamlarında, eğitim durumlarında ve giyim-kuşamlarında

değişim olduğunu belirtmişlerdir. Bireylerin çoğunluğu şehir hayatının kendilerini her yönden değiştirdiğini belirtmektedir.

Tablo 54:Göç İle İlgili Ne Düşündükleri:

Köyden göç etmeniz hakkında ne düşünüyorsunuz?		Sayı	Yüzde
	İş olanaklarım arttı	78	67,8
	Çocuklar daha iyi bir eğitim almaya başladı	6	5,2
	Ayak uyduramadım	31	27,0
	Toplam	115	100,0

Bireciğe göç ile yerleşen bireylerin %67.8'i köyden göç ettikten sonra iş olanaklarının arttığını, %5.2'si çocuklarının daha iyi bir eğitim aldığını, %27'si ise göç ettikten sonra şehir hayatına ayak uyduramadığını belirtmiştir. Bireylerin köyden göç ile birlikte ekonomik olarak daha rahatladıklarını görmekteyiz.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Birecik ilçesinde, “Gap sonrası, su altında kalan veya bu durumdan etkilenmiş köylülerin göç ile ne gibi bir toplumsal değişmeyi yaşadıklarını ve Birecik ilçesini sosyal olarak nasıl bir değişime maruz bıraktıklarını ” araştırdığımız çalışmamızda elde ettiğimiz veriler şu şekilde değerlendirilebilir:

Şehre gelen bireyler, şehir hayatına ayak uydurmak için dış etkilere açık hale gelebilmekte, bunun bir sonucu olarak bireylerin bir kısmı geleneksel yapıya daha sıkı sıkıya bağlanırken(Bk. Tablo,22,45,46,48,49,51) bir kısmı ise şehir hayatına ayak uydurmak için kültürel değişim geçirmektedir. (Bk. Tablo, 18,20,23,24,41,42,43,44)

Köylünün Birecik ilçesine gelmeden önce Birecik ilçesinin sosyo-ekonomik yapısıyla iç içe olduğu görülmektedir.(Bk. Tablo 28,29,30) Bu durum köylünün, Birecik ilçesinin sosyal yapısına çok uzak olmadığını gösterir. Toplumun değer ve inançları ile çatışmayan yeni kültür unsurları toplumda kolayca benimsenir ve yayılır. Aynı zamanda başka toplumlarla sıkı ve devamlı ilişki içinde olan toplumlarda kültür değişimleri daha sık ve daha kolay olur. İşte bu noktada araştırmamız, göç kuramlarına ters düşen bir durumu da göstermektedir. Göç olayı; küçük yerleşim yeri olan köyden daha gelişmiş ve ekonomik olarak daha rahat edebilecekleri yere gitme olarak nitelendirilir. Ancak araştırma alanımızda bunun tam tersi olmuştur. Şekil 1’de görüldüğü gibi DSİ’nin yapmış olduğu yeni yer tercihleri adlı araştırma sonucuna baktığımız zaman dikkatimizi çeken bir nokta; Birecik ilçesine yerleşmeyi isteme oranı daha gelişmiş ve büyük şehir olan Gaziantep, Diyarbakır ve Şanlıurfa’dan fazladır. Yani göç olayı sanıldığı aksine ekonomik olarak rahata kavuşma ya da yalnızca çocuklarına daha iyi bir eğitim aldirmek için yapılmamıştır.(Bk. Tablo 26,28)

Toprakları su altında kaldığı için veya barajdan dolayı olarak etkilenerek Birecik ilçesine gelen köylüler, Birecik’in ekonomik yapısının hareketlenmesine ve başka köyde oturan bireyler için bir çekim alanı haline gelmesine neden olmuştur. Bireylerin çoğunluğunun ticarete atılmış olmaları ve paralarını bu yönde değerlendirmeye çalışmalarını bunun en önemli göstergesidir.(Bk. Tablo 30,35,36,37). Bu durum sonucunda Birecik ilçesinde işkolları çeşitlenmeye ve buna bağlı olarak iş gücüne talep artmıştır. Şehirleşme, nüfusun ücretleşmesi, işçileşmesi, yeni meslek ve iş düzeninin ortaya çıkması, aile düzeninin büyük değişiklikle uğraması, geri dönülmez yapısal değişmeyi başlatmıştır.

Toplumların kültürlerinde meydana gelen değişimler bireylerin davranışlarına yansır. Bu tepki kendini tam anlamıyla değilse bile hemşeri milliyetçiliğine götürmektedir. Bireyler öncelikle geleneklerine daha sıkı bağlanmaya başlamış ve oturacakları mahalleleri de birbirlerine yakın yerleri seçmişlerdir. Yanlarında çalışacak işçinin öncelikle kendi köylüsü olmasına dikkat etmektedirler. Birecik de yetişen yeni kuşakta bu düzen devam etmektedir. Güvenliğe şiddetle ihtiyaç duyan insanlar özellikle değişime karşı çıkarlar. Çünkü değişim onların güvenlik duygularını tehdit etmektedir (Bk. Tablo 46,48,49)

Toplumsal yaşamda çocuklar gençlere, gençlerde yaşlılara göre kültürel değişimler için daha uygun bir ortam oluştururlar. Yeni yetişen nesil geleneklere, eski kuşağa göre daha az bağlıdır. Araştırmamız bu noktada bir farklılığı göstermektedir; yeni kuşakta değişim çok yavaş ilerlemektedir. Birecik ilçesinde büyüyen yeni kuşak gelenekle şehirleşmenin sonucu olan modernleşme arasında kalmış bundan dolayı katılımcıların bazı davranış şekillerinde gelenekle aynılık görülürken bazı davranış şekillerinde farklılık görülmüştür. Şehirleşme yaşamına uymayan çok evlilik, başlık parası verme, çok çocuklu olma, aile yapısındaki bağlılık, hemşerilik gibi bazı noktalarda değişim normal seyrinde giderken özellikle gelenek konusunda değişim hızı çok yavaştır.(Bk Tablo 6,8,17,19,22,46,51) Ancak aile yapısında ve evlilik şeklinde belirgin bir fark görülmektedir. Yeni kuşak az çocuklu ve çekirdek ailedir. Fakat bu durumun köyde başladığını da göz ardı etmemiz gerekiyor. Çünkü köy ile Birecik ilçesi arasında hem ekonomik hem kültürel yakınlığın bulunması değişimi köyde başlatmıştır. Tabi ki bunda en önemli nokta köylünün kamulaştırma sonucu almış olduğu paradır. Bireyler kamulaştırmadan aldıkları parayı şehre giderek kullanmayı istemekte, bir süre sonra da tamamen taşınmaktadır.

Birecik ilçesine gelen ve yerleşen köylülerde ataerkil yapının yeni kuşakta etkisini sürdürdüğü görülmektedir. Bireyler eski geleneklerini şehirde de sürdürmektedirler. Yaşlı nüfusun şehir hayatına ayak uyduramaması ve orta yaşlı grubun ise köydeki ortamı arama isteklerinden dolayı genç nüfus etkilenmekte ve eski geleneklere bağlanmaktadır. (Bk Tablo 22,51,54) Bu durum bireylerin aynı grupta kalma duygularını pekiştirmektedir. Böylelikle değişimin hızı yavaşlamaktadır.

İlçede şehirleşmenin bir boyutu olan, kültürel çeşitlilik oluşması, kentsel işsizlikler, çocuk işçiliği görülmektedir.(Bk tablo 18)

Değişim sürekli devam eden bir süreçtir ancak belli dönemlerde bu değişimlerin hızı artar. Bu dönemlerde toplumlar çeşitli bunalımlara girer. Yaptığımız gözlem ve mülakatlar sonucunda; Birecik ilçesinde karşılaştığımız bunalım ise Birecik merkezde yaşayan halkın ilçesini terk etme eylemi olarak görülmüştür. Hızlı değişim dönemlerinde görülen bunalımlarından biri göçtür. Değişim sonucu bireyler kendilerini yalnız hissetmekte ve ekonomik nedenden kaynaklanmayan yalnızlık duygusundan dolayı göç etmektedir. Göç olayının hızlı olduğu büyük şehirlerde bu özelliği görmek daha mümkündür. Bu durum yoğun göç ile birlikte nüfusun hızlı artışı ve buna bağlı olarak bireyin kendini yabancı hissetmesidir. Birey kendinden önce ekonomik nedenle göç eden yakınlarının yanına göç etmektedir. Birecik ilçesinde bulunan bireyler özellikle Gaziantep ve İstanbul illerine göç etmiştir. Bunun nedeni ise Gaziantep ve İstanbul illerinde çok sayıda Birecikli'nin olmasıdır.

Mülakatlarımız sonucu gördüğümüz önemli bir nokta ise; köyden gelen bireylerin kendilerini esas Birecikli olarak görmeleri ama buna rağmen merkez Birecik de bulunan bireylerin ise bunu kabul etmemesi sadece kendilerini Birecikli görmeleridir. Bu duruma örnek olarak; şehirli Bireciklilerin kendilerine internette bir site açmış olmaları ve Türkiye'nin çeşitli yerlerindeki şehirli Bireciklileri bir araya getirmeye çalışmaları gözlenmektedir. Yine dikkat edilmesi gereken bir konuda esas itibarıyla 1990 yılından önce şehirli Birecikli ile köylü Birecikli arasında sıkı bir bağ olmasıdır. Birbirlerinde kız alıp vermişler ve ticari ortaklığa girmişlerdir. Ancak 1990 dan yani GAP projesinden sonra köylü Birecikli'nin para ile şehre gelmesi aralarında gizli bir yarışa neden olmuştur. Şu da belirtilmelidir ki bu durum olumsuz boyuta ulaşmamıştır. Bunun nedeni de geçmişten gelen aralarındaki sıkı kültürel birliktelik ve benzerliktir.

Araştırmamızda eksiklik olarak görülecek nokta, kadın nüfusla görüşme imkanımızın olmamasıdır. Ancak araştırma varsayımımızın ispatlanması açısından erkeklerin sosyal hayatın içinde olmaları ve değişimden direkt olarak etkilendikleri için bayanlarla görüşme imkanımızın olmaması araştırmamızın geçerliliğini bozmamaktadır.

Bundan sonra Aile yaşamı ve kadın-çocuk boyutlu bir kültürel değişimi incelemeyi istiyor ve planlıyorum.

KAYNAKÇA

Açıkalm, Oya, 'Birecik Barajı'ndan Etkilenen Nüfusun Yeniden Yerleşimi, İstihdamı ve Ekonomik Yatırımları İçin Planlama ve Uygulama Projesi Kapsamında Yapılan Alan Çalışmasının Değerlendirmesi', 1. Ara Rapor, ODTÜ yay.1998

Açıkalm, Oya, 'Birecik Barajı'ndan Etkilenen Nüfusun Yeniden Yerleşimi, İstihdamı ve Ekonomik Yatırımları için Planlama ve Uygulama Projesi'nde Son Durum', Gap İdaresi yay. 1997

Ahmad, Feroz, 'Modern Türkiye'nin Oluşumu' Doruk yay. 2004

Ahmad, Feroz, 'Kemalist Türkiye'de İdeoloji Arayışı : 1919-1939', www.adk.boun.edu.tr, 03.04.2006

Akın, Erkan, 'Kemalizm, Laiklik, Halkçılık ve Demokrasi' Türkiye Günlüğü Der, Kış 1990

Akış Ayhan, -Akkuş, Akif, 'Güneydoğu Anadolu Projesinin Şanlıurfa'daki Göçe Etkisi', Sosyal Bilimler Der. 2002

Aktaş, Ümit, 'Osmanlı Çağı ve Sonrası', Bakış Yay., İstanbul, 1998

Altıntaş, Hakan, 'Türk Siyasal Sisteminde Siyasal Sistemler ve Kentleşmenin Kutuplaşma Sürecine Etkileri', Akdeniz İ.İ.B.F. Der. 2003 sayı.5

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, 'Birecik' Ana Yay., İstanbul 1994

Aron, Raymond, 'Sosyolojik Düşüncenin Evreleri', çev.Korkmaz Alemdar, Bilgi Yay., 2000

Aydoğan, Metin, 'Türkiye Üzerine Notlar' Umay Yay. İstanbul 2001

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Cevdet Bahriye, C.II. Tasnif: 11395, 21.

Başgelen, Nezih, 'Birgiden Gevaş'a Anadolu Notları', Arkeoloji-Sanat Yay., 2006

Batur, Behçet, 'Diyalektiğin Çağdaş Dinamikleri: Aktif Toplum-Kitle Toplumu, Bilgi Toplumu-Postmodern Toplum Çelişkisi', www.karizmadergisi.com., 13.01.2005

Berkes, Niyazi 'Türkiye'de Çağdaşlaşma' Yapı Kredi Yay. İstanbul, 2005

Bilgin, Vedat 'Türkiye'de Antidemokratik Düşünce Geleneği Üzerine', Türkiye Günlüğü Der., Nisan 1989

Birecik Kaymakamlığı, "Cumhuriyetin 75. Yılında Birecik-Ekonomik Durum", 2000

Birkök, M. Cüneyt, 'Sosyal değişim teorileri' www.birkok.net. 09.10.2005

Boratav, Korkut, '1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm', İmge Kit. 1998

Büyük Larousse Genel Kültür Ansiklopedisi 'Birecik' C.4

- Çağlı, Elif, 'Bonapartizmden Faşizme', Tarih bilinci yay., İstanbul, 2003
- Çavdar, Tevfik, 'Türk Ekonomisinin Tarihi' İmge kit., İstanbul, 2003
- Çaycı, Abdurrahman 'Atatürk ve Çağdaşlaşma', Atatürkçü Düşünce Derneği Yay., Ankara, 1992
- Çaylak, Adem, 'Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen', Vadi Yayını, Ankara, 1998,
- Çelebi, Evliya, 'Seyahatnamesi, Beşinci Kitap', Türkçeleştiren: Zuhuri, Danışman Yayınevi, Kardeş Matbaası, İstanbul 1970.
- Dankvart. Rustow, 'Türkiye'de İslam ve Politika: 1920-1955', çev.D.Dursun, İstanbul 1995
- Demir, Ekrem, 'Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Ülke Ekonomisine Katkısı ve Bölge Yerleşim Alanlarına Etkisi', G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 23, sy. 3, 2003
- Demirel, Ahmet, 'Birinci Mecliste Muhalefet', İletişim Yay., İstanbul: 1995,
- Deren, Seçil, 'Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık' İletişim Yayınları, İstanbul, 2002
- E. Engelhardt, 'Tanzimat ve Türkiye', çev.Ali Reşat, Kaktüs Yay. İstanbul
- Erder, Necat, 'Türkiye'de sosyal demokrasinin ideoloji sorunsalı', www.sdd.org.tr. 04.08.2006
- Erdoğan, Mustafa, 'Liberal Toplum Liberal Siyaset', Siyasal Kitapevi, Ankara, 1992
- Erdoğan, Mustafa, 'Türk Demokrasisinin Doğum Tarihi: 14 Mayıs', www.liberal.org.tr. 05.02.2006
- Eryılmaz, Bilal, 'Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme', İşaret Yay., Ankara, 1998
- Eskicumalı, Ahmet, 'Eğitim ve Toplumsal Değişme:Türkiye'nin değişim sürecinde eğitimin rolü' Boğaziçi Üniv. Eğitim dergisi, cilt 19, 2003
- GAP İdaresi Başkanlığı 'GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması', 1994, Ankara.
- GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, "Irak Ambargosunun Bölgeye Etkileri Arama Toplantısı Bildiri' Haz. Mehmet ASLAN, Afşaroğlu Matbaası, Diyarbakır, 2000
- Gevgilili, Ali, 'Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum ,Basın ve Atatürk', Bağlam Yay. Ankara 1990
- Giddens, Anthony 'İleri Toplumların Sınıf Yapısı', Ayrıntı yay.İstanbul, 1999
- Göyünç, Nejat, 'XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu' Türkiye İktisat Tarihi Semineri, 08-10 Haziran 1973, Hacettepe Yayınları, C:XII, Mars Matbaacılık, Ankara 1975

- Güneş, Turan, 'Araba Devrilmeden Önce' Kaynak yay.,İstanbul,1983
- Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi,. 'Gap Bölge Kalkınma Planı' www.gap.gen.tr.,2002
- Heper, Metin, 'Modernleşme ve Bürokrasi', Sosyal Bilimler Derneği Yay., Ankara, 1973
- İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü " Ş. Urfa İli Envanteri 1985-1994
- İnanç, Hüsamettin, 'Sosyoloji tarihi ders notları' Dumlupınar Üniv.
- İslam Ansiklopedisi,"Birecik" M.E. Yay., C.II, s. 632
- İstanbul Ticaret Odası "Sınır Ticaretinin Türkiye Ekonomisine Etkileri" Haz. Osman Z. ORHAN, Yayın no: 2000-27 Acar Matbaacılık Aş. İstanbul. 2000.
- Kahraman, Hasan Bülent, 'Muhafazakârlık, Gelenekçilik, Modernlik', radikal Gazetesi, 02/04/2006 ya da www.radikal.com.tr.
- Kalaycıoğlu, Sibel, 'Güneydoğu Nüfus Hareketleri', Odtü Yay. Ankara 1994
- Kankılıç, H. Verdi, Yayınlanmamış notları
- Karaman ,Ramazan 'Sosyolojiye Giriş' Kütahya, 1999
- Karayol, Taylan, 'Adnan Menderes Dönemimde Türkiye', www.dusuncetarihisayfasi.com, 08.01.2006
- Karluk, Rıdvan, 'Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim-Yapısal Değişim', Beta yay., İstanbul, 2002
- Karpat, Kemal, 'Türk Demokrasi Tarihi' İletişim Yay.,İstanbul, 1962
- Karpat, Kemal H., 'Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm', çev. Abdülkerim Sönmez, İmge Kit. 2004
- Keyder, Çağlar, 'Türkiye'de Devlet ve Sınıflar', İletişim Yay., İstanbul,1999
- Kılıçbay, Mehmet Ali, 'Uyruktan Vatandaşa Geçmişten İktisada', İmge Kit. İstanbul,1999
- Kışlalı, Ahmet Taner,'Toplumsal sınıflar ve seçkinler', www.1001kitap.com. 05.07.2005
- Gevgilli, Ali, 'Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk', Bağlam Yay. Ankara,1990
- Kızılçelik, Sezgin, 'Sosyoloji Teorileri-II', Yunus Emre Yay.,İstanbul,1994
- Kızılçelik, Sezgin, 'Sosyoloji Teorileri 1' Mimoza Yay.,İstanbul, 1990
- Komisyon, 'Felsefe-Cumhuriyet Dönemi' Tüsiad Yay. Aralık 2002

Kongar, Emre, 'Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği', Remzi kit., İstanbul 2004

Kongar, Emre 'Türk toplum bilimcileri'. Remzi kit., İstanbul 2001

Kongar, Emre, 'Asker Siyaset İlişkilerinde Unutulan Noktalar II', www.kongar.org, 16.10.2006

Kongar, Emre, 'Türkiye'nin Toplumsal Yapısı', Remzi Kit., İstanbul, 1995

Kürkçüoğlu, Cihat, 'Şanlıurfa'da Yapılan Arkeolojik Araştırmalar ve Kazılar', Şanlıurfa'nın Kurtuluşu 66. Yıl

Mardin, Şerif, 'Siyasal ve Sosyal Bilimler' İletişim yay, İstanbul, 2001

Mardin, Şerif, 'Türk Modernleşmesi' İletişim Yay., İstanbul, 2005

Mardin, Şerif, 'Jön Türklerin Siyasî Fikirleri', İletişim Yayını, İstanbul, 1996

Meriç, Cemil 'Ümrandan Uygarlığa' İletişim Yay. İstanbul 2001

Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 'Türk Devrimi' 2005

Orhonlu, Cengiz, - Işıksal, Turgut, 'Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar', Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat, Tarih Dergisi, C.XIII, 17-18 ya da Edebiyat Faks Basımevi, İstanbul 1968

Ortaylı, İlber, 'İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı', Hil Yay., İstanbul, 1995

Ökmen, Mustafa, 'Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Merkezîyetçilik- Adem-i Merkezîyetçilik Pratiği Üzerine Notlar', Akademik Araştırmalar Dergisi sayı: 9-10

Özkalp, Enver, 'Davranış Bilimlerine Giriş', Anadolu Üniversitesi Yay. Eskişehir, 2004

Özkalp, Enver, 'Toplumsal tabakalaşma ve değişme', Anadolu Üniversitesi Yay. Eskişehir, 2004

Peker, Recep, CHP Dördüncü Büyük Kurultayında Söylevi, : Ulus Matbaası, Ankara 1935,c.13,

Polomo, Margaret M., 'Çağdaş Sosyoloji Kuramları', Gündoğan Yay., İstanbul ,1995

Sayar, Ahmet Güner, 'Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler' Ötüken kit. İstanbul 2003

Smith, Anthony D., 'Toplumsal Değişme Anlayışı', çev. Ülgen Oskay , Gündoğan yay. İstanbul 2000

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi" İletişim Yay., C.6, s. 1790

- Sönmez, Mustafa, 'Kürtler/Doğu Anadolu'nun Hikayesi' Arkadaş Yay, İstanbul, 1990
- T.C Birecik Kaymakamlığı, 'Birecik'te Ekonomik Yaşam' www.birecik.gov.tr.,04.06.2006
- T.C Birecik Kaymakamlığı, '21. Yüzyıla Girerken Birecik' 2003
- Tabakoğlu, Ahmet, 'Türk İktisat Tarihi-2', Dergah Yayınları İstanbul 1994.
- Tanışik, H. Refet, 'Urfa Yakın Çevre İncelemeleri', MEB Devlet Kitapları, Ankara 1974
- TBMM Ziraat Mühendisleri Odası, 'Gap Bölgesinde Toplumsal Değişme Araştırması' 1993
- Timur, Taner, 'Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş', İletişim Yay.İstanbul, 1991
- Toynbee, Arnold 'Uygurluklar Yargılanıyor' Örgün yay.İstanbul,1996
- Tuğlacı, Pars "Birecik-Osmanlı şehirleri", Milliyet Yay., İstanbul 1985,
- Tunaya, Tarık Zafer, 'Türkiye'nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri', Yedi gün Matbaası,İstanbul 1960
- Türk Ansiklopedisi,"Birecik" C.VI. Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, M.E. Basımevi, 2. Baskı, İstanbul 1968
- Türkdoğan, Orhan 'Kültürel Değişme ve Toplumsal Çözülme', IQ Yay. İstanbul, 2003
- Türköne, Mümtazer. 'Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri',Lotus Yay. İstanbul, 1995,
- Ülken, Hilmi Ziya,. 'Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi' Ülken yay. İstanbul,1990
- V.İ.Lenin, 'Karl Marks-Marksizm'in Bir Açılımı ve Kısa bir Biyografik Özeti', çev.Vahap Erdoğan, Eriş yay, İstanbul.,2003
- Yenitürk, Nurhan, - Kepenek,Yakup, 'Türkiye Ekonomisi', Remzi Kit.,İstanbul,2001
- Yıldırım, Erdoğan, 'Türkiye de Siyaset Süreci', Ark Yay. İstanbul ,1995,
- Yurt Ansiklopedisi., 'Birecik' Cilt 10,İstanbul. 1984
- Yücel, M.Serhan, 'Demokrat Parti', Ülke Kitapları, İstanbul, 2001
- Zorlu, Abdulkadir, 'Batılı Bir Yaşam Tarzı Olarak Tüketim' Sosyolojik Araştırmalar Der. Hacettepe Üniv. e-dergi, 20.10.2006
- İnternet, 'Diyalektik Değişme', www.felsefe.gen.tr. 02.01.2006
- İnternet, 'Pitirim Sorokin', www.turkcebilgi.com, 15.11.2005
- İnternet, 'Sosyoloji Kuramları', www.websamba.com/bilgiguctur, 29.12.2005

Internet, 'Toplumsal Değişme Kuramları', [www.websamba.com /bilgiguctur](http://www.websamba.com/bilgiguctur), 17.05.2005

Internet, 'Yapısal Fonksiyonalizm', www.turkcebilgi.com, 07.01.2006

Internet., 'Atatürk Devrimleri' www.ataturkiye.com, 02.03.2006

HANEHALKI ANKET FORMU

Görüşme Tarihi :

Görüşme yeri :

1. Cinsiyetiniz ?

1 () Erkek 2 () Kadın

2. Yaşınız?.....

3. Doğum yeriniz?

1 () köyü

2 () Birecik

3 () Diğer

4. Medeni Durumunuz?

1 () Bekar 2 () Evli 3 () Dul (eşi ölmüş) 4 () Dul (boşanmış) 5 () Diğer

5. Çok eşli ise diğer eşiyle ne zaman evlendiniz?

.....

6. Eş Seçiminiz nasıl oldu?

1 () Görücü usulü

4 () Tanışıp, anlaşarak

2 () Berdel

5 () Kaçırarak

3 () Beşik kertmesi

6 () Diğer

7. Eşinizle akrabalık durumunuz nedir ?

1 () Amca kızı-oğlu

5 () Uzaktan akraba

2 () Dayı kızı-oğlu

6 () Akrabalık bağımız yok

3 () Teyze kızı-oğlu

7 () Diğer.....

4 () Hala kızı-oğlu

8. Akraba evlilikleri hakkında ne düşünüyorsunuz

1 () Akrabalık bağlarının güçlenmesini sağlar .

5 () Önemi yoktur

2 () Evliliklerin daha sağlam olmasını sağlar.

6 () Zararlıdır

3 () Maddi kolaylık sağlar.

7 () Diğer.....

4 () Aile mal varlığının bölünmemesini sağlar

9. Evlenirken başlık parası ödediniz mi?

1 () Evet

2 () Hayır

10. Kız çocuğunuzu evlendirirken başlık parası istediniz mi şu anda olsa yine ister misiniz?

1 () Geçmişte istedim, şimdi yine isterim .

2 () Geçmişte istedim, şimdi olsa istemem.

3 () Geçmişte de istemedim şimdi de istemem.

4 () Diğer.....

11. Kaç çocuğunuz var?

1 () Kız..... 2 () Erkek.....

12. Ailede en az bir erkek çocuğun gerekli olup olmadığı hakkında ne düşünüyorsunuz?

- 1 () Soyun devamı için gerekli
2 () İş gücü sağladığı için gerekli
3 () Ailenin gücünü arttırdığı için gerekli
4 () Yaşlılıkta güvence olduğu için gerekli
5 () Kız-erkek hiç fark etmez
6 () Erkek olması şart değil
7 () Diğer.....

13. Öğrenim Durumunuz?

- 1 () Okur-yazar değil 2 () İlk Okul 3 () Lise
4 () Okur-yazar 5 () Orta Okul 6 () Yüksekokul/Üniversite

14. Eşinizin Öğrenim Durumu?

- 1 () Okur-yazar değil 2 () İlk Okul 3 () Lise
4 () Okur-yazar 5 () Orta Okul 6 () Yüksekokul/Üniversite

15. Çocuklarınızın öğrenim durumu?

<u>Öğrenim durumu</u>	<u>Kaç kişi</u>
1 () Okur-yazar değil	()
2 () İlk Okul	()
3 () Lise	()
4 () Okur-yazar	()
5 () Orta Okul	()
6 () Yüksekokul/Üniversite	()
7 () Okul yaşından küçük	()
8 () Diğer	()

16. Okul çağında olup da okula gitmeyen çocuğunuz varsa okula gitmemesinin nedeni?

(Kız çocuklar için)

- 1 () Okutacak maddi gücüm olmadığı için
2 () Okumasının bir faydası olmadığı için
3 () Geleneklere aykırı olduğu için
4 () Kızların okumasına gerek yoktur
5 () Köyde okul olmadığı için
6 () İşlere yardımcı olduğu için
7 () Diğer.....

17. Okul çağında olup da okula gitmeyen çocuğunuz varsa okula gitmemesinin nedeni?(Erkek çocuklar için)

- 1 () Okutacak maddi gücüm olmadığı için
2 () Köyde okul olmadığı için
3 () İşlere yardımcı olduğu için
4 () Okumasının bir faydası olmadığı için
5 () Diğer.....

18. Aile içinde kararları kim verir?

- 1 () Baba 4 () Anne-Baba ve çocuklar birlikte
2 () Anne 5 () Diğer.....
3 () Anne-baba birlikte

19. Çocuklarınızın evleneceği kişiler ile ilgili ne düşünüyorsunuz?

- 1 () Aynı aşiretten/Akraba olmalı
2 () Aynı dinden olmalı
3 () Aynı mezhepten olmalı
4 () Aynı köyden olmalı
5 () Şehirli olmalı
6 () Yabancı olmalı
7 () Fark etmez
8 () Diğer.....

20. Birecik'e ne zaman göç ettiniz?

- 1 () 1990 ve öncesi 2 () 1990-1995 3 () 1995-2000 4 () 2000 ve sonrası

21. Köyünüzden neden ayrıldınız ?

- 1 () Arazi yokluğu
2 () Evlenme nedeniyle
3 () Köy su altında kaldığı için
4 () Eğitim nedeniyle
5 () Diğer.....

22. Birecik'i seçme sebebiniz nedir?

- 1 () Yakın olması 2 () Akrabalarımızın olması 3 () İş imkanlarının çokluğu
4 () Diğer.....

23. Birecik'e gelmeden önce geçiminizi nasıl sağlıyordunuz ?

- 1 () Tarım
2 () Hayvancılık
3 () Geçici\Mevsimlik işçi
4 () Ticaret
5 () Diğer.....

24. Şu anda geçiminizi nasıl sağlıyorsunuz?

- 1 () Tarım
2 () Hayvancılık
3 () Geçici\Mevsimlik işçi
4 () Ticaret
5 () Diğer.....

25. Aile reisi çalışmıyorsa sebebi nedir?

- 1 () İş bulamadı
2 () Yaşlılık nedeniyle
3 () Fiziksel engel nedeniyle
4 () Sigortalı iş bulamadığı için
5 () İş beğenmediği için
6 () Diğer.....

26. Şu anda ailenizin ortalama geliri ne kadardır?

- 1 () Aylık.....2 () Yıllık.....

27. Köyden göçtükten sonra gelirinizde nasıl bir değişme oldu?

- 1 () Gelirim arttı
2 () Gelirim azaldı
3 () Değişmedi
4 () Diğer.....

28. Köydeyken sebze meyve ihtiyaçlarınızı nasıl karşılıyordunuz?

- 1 () Kendi tarlamızda yetiştiriyorduk
2 () Komşu tarlada yetişiyordu, biz topluyorduk
3 () Parayla satın alıyorduk
4 () Diğer.....

29. Köydeyken araziniz var mıydı ?

- 1 () Evet (Tarla)dönüm 4 () Hayır

2 () Evet (Bahçe).....dönüm 5 () Diğer.....

3 () Evet (Bağ).....dönüm

30. Şu anda sahip olduğunuz araziniz var mı?

1 () Evet (Tarla)dönüm

4 () Hayır

2 () Evet (Bahçe).....dönüm

5 () Diğer.....

3 () Evet (Bağ).....dönüm

31. Su altında kalan araziniz var mı?

1 () Evet.....dönüm 2 () Hayır

32. Kamulaştırılan araziniz var mı? ?

1 () Evet.....dönüm 2 () Hayır

33. (Evetse) Kamulaştırmadan aldığınız parayı nasıl değerlendirdiniz?

1 () İş yeri açtım 2 () Taşıt aracı aldım 3 () Ev aldım

4 () Paramı alamadım 5 () Diğer.....

34. Aldığınız parayı iyi bir şekilde değerlendirdiğinize inanıyor musunuz?

1 () Evet 2 () Hayır

35. Hayırsa neden?

.....

36. Şu anda köyde sahip olduğunuz araziniz var mı?

1 () Evet.....dönüm 2 () Hayır

37. Köyde evde en çok hangi dil konuşulurdu?

1 () Türkçe 2 () Kürtçe 3 () Arapça 4 () Diğer.....

38. Şu anda evinizde en çok hangi dil konuşulur?

1 () Türkçe 2 () Kürtçe 3 () Arapça 4 () Diğer.....

39. Köydeyken hanenizde kimler birlikte yaşadınız?

1 () Bir aile (anne-baba ve çocuklar)

2 () İki aile (anne-baba ve evli çocuk)

3 () Üç aile (dede-nine,anne-baba ve evli çocuk)

4 () Dört ve daha fazla aile

40. Şu anda hanenizde kimler birlikte yaşamaktadır?

1 () Bir aile (anne-baba ve çocuklar)

2 () İki aile (anne-baba ve evli çocuk)

3 () Üç aile (dede-nine,anne-baba ve evli çocuk)

4 () Dört ve daha fazla aile

41. Köydeyken, gelenek ve göreneklere karşı aykırı davranan akrabalar/tanıdıklarınıza karşı tavrınız ne olurdu?

1 () Onunla konuşmazdık 4 () Karışmazdık

2 () Uyarıda bulunurduk 5 () Köyden uzaklaştırdık

3 () Toplumdan dışlardık 6 () Diğer

42. Birecik'e geldikten sonra, gelenek ve göreneklere karşı aykırı davranan akrabalar/tanıdıklarınıza karşı tavrınız ne olur?

- 1 () Onunla konuşmayız
2 () Uyarıda bulunurum
3 () Toplumdan dışlarız
4 () Karışmam
5 () Diğer

43. Birecik'e gelmeden önce düğün, sünnet vb. özel günlerinizi nasıl yapardınız?

- 1 () Köy meydanında davul-zurnalı
2 () Evimizin bahçesinde davul-zurnalı
3 () Köy meydanında düğünsüz/çalgısız
4 () Evin bahçesinde düğünsüz/çalgısız
5 () Mevhit okutarak
6 () Diğer.....

44. Birecik'e geldikten sonra özel günlerinizi nerede yapmaya başladınız?

- 1 () Düğün salonunda
2 () Sokakta davul-zurna
3 () Sokakta sazlı-çalgılı
4 () Evimizin bahçesinde çalgılı
5 () Evimizin bahçesinde çalgısız
6 () Diğer.....

45. Şu anda oturduğunuz mahalleyi nasıl seçtiniz?

- 1 () Akrabalarım olduğu için
2 () Tanıdık vasıtasıyla
3 () Evlerin fiyatları uygun olduğu için
4 () Tanıdıklarım bulunduğu için
5 () Diğer.....

46. Herhangi bir sağlık sorununuz olduğunda nereye başvurursunuz?

- 1 () İlçedeki özel doktora
2 () Şeyhe, hocaya,
3 () İlçedeki hastaneye
4 () Diğer.....

47. Dini vecibelerinizden hangisi/hangilerinin yerine getirirsiniz?

- 1 () Hac, beş vakit namaz, oruç
2 () Günde beş vakit namaz kılarım.
3 () Sadece Cuma ve/veya Bayram namazlarını kılarım
4 () Sadece oruç tutarım
5 () Hiçbiri
6 () Diğer.....

48. Birecik'e göç dini yaşantınızı nasıl etkiledi?

- 1 () İbadetlerim aksamaya başladı
2 () Şehir hayatı dini yaşamı olumsuz etkiledi.
3 () İbadetlerimi daha rahat bir ortamda gerçekleştirmeye başladım.
4 () Dini bilgilerimi geliştirecek daha çok yer var.
5 () Diğer.....

49. Aşağıdakilerden hangisi dernek, parti, kooperatif vakıf vb. kurumlarla ilişkinizi açıklamaktadır?

- 1 () Bir vakıfa üyeyim.
2 () Hiçbir kuruma üye değilim
3 () Sendikaya üyeyim.
4 () Bir derneğe üyeyim.
5 () Kooperatife üyeyim
6 () Bir siyasi partiye üyeyim
7 () Diğer.....

50. Geçen seçimde oy kullandınız mı?

- 1 () Evet
2 () Hayır

51. Oyunuzu kullanırken kime danışsınız?

- 1 () Aşiret büyüklerine
2 () Aile büyüklerine
3 () Ailece ortaklaşa karar alırız
- 4 () Kimseye danışmam
5 () Diğer.....

52. Birecik'e göç, en çok hayatınızın hangi yönlerinde değişikliklere yol açtı?

- 1 () Aile içi ilişkiler
2 () Akrabalar arası ilişkiler
3 () Eğitim
4 () Giyim kuşam
- 5 () Meslek, gelir
6 () Dini yaşam
7 () Gelenek, görenek
8 () Diğer

53. Köyden göç etmeniz konusunda ne düşünüyorsunuz?

- 1 () İş olanakları çok olduğu için memnunum
2 () Çocuklar daha iyi bir eğitim aldığı için memnunum
3 () Daha temiz ve daha iyi koşullarda yaşadığım için memnunum
4 () Köy yaşamı sıkıcıydı, şehirde yaşam daha eğlenceli
5 () Topraksız kaldığım için memnun değilim
6 () Şehir yaşamı aile ilişkilerimi bozdu
7 () İşsiz güçsüz bıraktı
8 () Yeni yaşama ayak uyduramadım
9 () Diğer.....